Editura SAECULUM I.O.

COLECȚIA MYTHOS

"Operă de artă totală" — cum a fost caracterizată - înfățișând prin imagini (profund nutrite de textele secrete inițiatice, referitoare la lumea de dincolo), "cartea" egipteană **Amduat** oferă omului modern o largă deschidere către înțelesurile și simbolistica "trecerii" și a vieții sufletului după desprinderea de trup în viziunea vechilor locuitori de pe malurile Nilului.

Lucrarea de față plasează, pe de o parte, imaginile "cărții" **Amduat** în contextul tradiției milenare a pictării mormintelor egiptene cu povestea morții și a reînvierii Zeului solar, după trecerea prin lumea tainică a umbrelor, iar, pe de alta, ni le descifrează în perspectiva psihologiei abisale, încercând să ne apropie de sensurile lor general umane.

Cartea se traduce pentru prima dată în limba română.

Andreas Schweizer

ITINERARUL SUFLETULUI ÎN ȚINUTURILE TAINICE

VIZIUNEA VECHILOR EGIPTENI ASUPRA MORȚII

COLECȚIA
MYTHOS

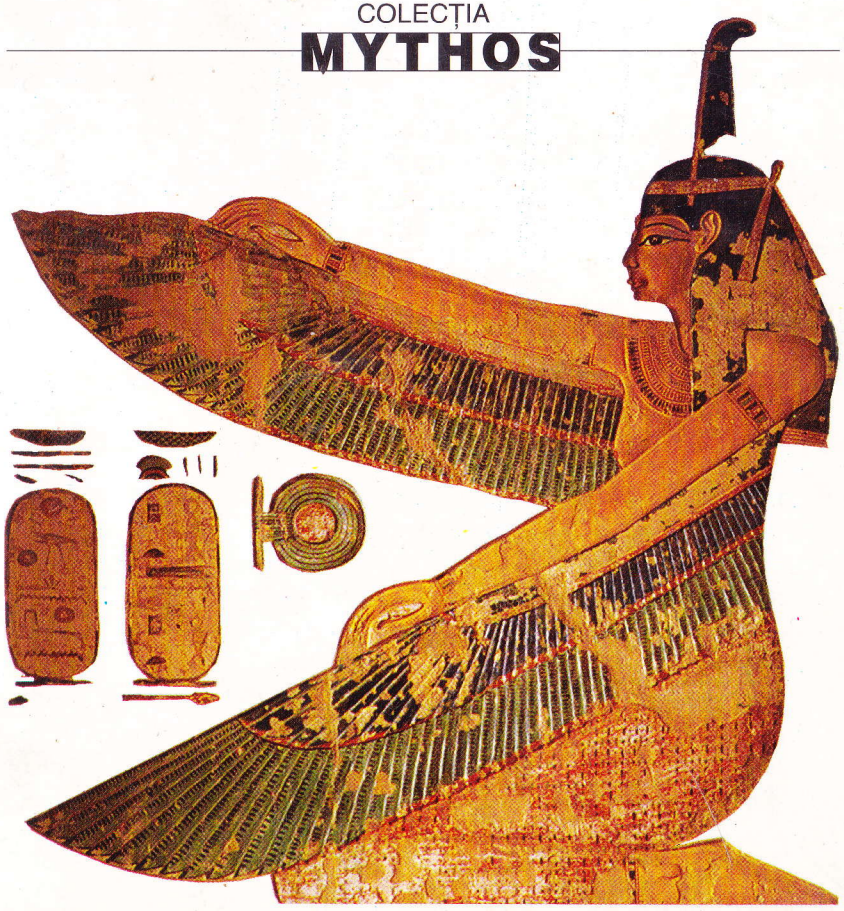

Coperta de DONE STAN

© Titlul original: Andreas Schweizer,
Seelenführer durch den verborgenen Raum.
Das ägyptische Unterweltsbuch Amduat,
Kösel-Verlag GmbH&Co., München, 1994

Editura SAECULUM I.O.
ISBN 973-9399-15-0

© Toate drepturile pentru această versiune sunt rezervate
Editurii SAECULUM I.O.

ANDREAS SCHWEIZER

ITINERARUL SUFLETULUI ÎN ȚINUTURILE TAINICE

Cartea egipteană

Amduat = ceea ce este în lumea de jos

despre lumea subpământeană

↓

Scrierea despre Spațiul ascuns

Traducere de

ADELA MOTOC

Editura SAECULUM I.O.
București, 1999

In memoriam

Andreas Hausammann

1949–1991

Cuvânt înainte

Pe la anul 1500 î.Ch., un poet din Egiptul antic a așternut pe papirus o viziune despre lumea de dincolo, care face parte dintre marile creații poetice ale omenirii, provocând de nenumărate ori vâlvă. În Egiptul antic, a reprezentat modelul unui întreg gen literar, pe care astăzi îl denumim „cărțile lumii subpământene", iar tradiția cărții *Amduat* ajunge până în perioada greco-romană a țării. Este foarte probabil ca urmele ei să fi rămas încă în textele *Gnozei*, în scrierile ermetice și în viziunile creștine timpurii despre lumea de dincolo.

Așa cum arta egipteană este anonimă, tot astfel s-a întâmplat și cu numele poetului, care a rămas pentru totdeauna necunoscut. Dar opera lui ne vorbește și după milenii. Este „o operă de artă totală", care descrie prin imagini și prin textele care țin de „spațiul ascuns", de „dincolo", adânca dimensiune a lumii. Va trebui să învățăm din nou să luăm seama la asemenea mesaje. Egiptologia a avut nevoie de mai multe generații de învățați pentru a deveni conștientă de comoara ce-i fusese încredințată. Reprezentanți de frunte ai domeniului, atunci când ajungeau să vorbească despre *Amduat,* pomeneau de „năluciri" și „farse", născocite în „bucătăria vrăjitorească" a magicienilor clerici. Alți învățați, însă, cum a fost Champollion și, după el, Maspero și Piankoff, au recunoscut însemnătatea descrierilor lumii de dincolo și s-au străduit să le descifreze. De atunci, studierea textelor și a imaginilor a făcut mari progrese, specialiștii acordându-le un respect ce depășește granițele egiptologiei. În special psihologia modernă vădește un mare interes în acest sens, pentru că *Amduat* oferă un material interesant pentru interpretarea viselor și pentru că pune problema regenerării extrem de actuală nu numai pentru zeul soarelui și pentru morți, ci și pentru cei care trăiesc astăzi.

Lui Andreas Schweizer îi datorăm încercarea, cea mai fructuoasă până acum, de a descifra din punct de vedere

psihologic cartea *Amduat* și de a face să vorbească această sursă din Egiptul antic, fără a o îndepărta de tezaurul ideilor moderne. El ne invită să ne urcăm în barca solară din noapte, pentru a pătrunde împreună cu „marele suflet" în bezna care ne înconjoară. Primejdiile care sălășluiesc în adâncul sufletelor noastre devin aici vizibile ca imagini concrete, care merită să fie cercetate – chiar și cu ceea ce e rău, amenințător, cu partea întunecată a divinității, pe urmele căreia se află mereu Andreas Schweizer. Lumea de dincolo, în care coborâm, stă la baza lumii noastre. În ea acționează forțe creatoare de o uriașă intensitate, iar moartea, pe care o întrevedem acolo, este cea care ne face cu adevărat vii și care, din adâncuri, ne dăruiește înnoirea.

ERIK HORNUNG

Pregătirea

Atunci când, după o lungă zi fierbinte, soarele se întoarce deasupra Africii spre vest, viața tuturor creaturilor începe să pulseze din nou. În răstimpul ceasurilor răcoroase ale serii, câmpiile sunt arate, săpate, însămânțate și udate. În sate ard focuri, deasupra cărora se pregătește mâncarea. Cu cât se lasă mai mult amurgul, cu atât mai voioși și mai zgomotoși devin oamenii. Este ca și cum ei toți ar încerca să alunge prin pălăvrăgitul, prin glumele și râsetele lor, prin muzică și dans, spiritele nopții care se pogoară. La un moment dat, ultima lumină se stinge și focul ce mai mocnește luptă zadarnic împotriva întunericului care învăluie totul. Noaptea s-a așternut de-a binelea. Ferice de cel ce și-a găsit somnul izbăvitor și s-a smuls, astfel, singurătății nopții. Egiptenii din antichitate au știut-o întotdeauna: întunericul nu poate fi oprit, atunci când El, marele zeu al soarelui, a obosit și a îmbătrânit după o întreagă zi de muncă. Atunci, El se pogoară în adâncul nopții și al lumii subpământene. Acolo domnește o altă lege, legea nopții, a tăcerii și a morții. Și totuși legea aceasta este cea care, în chip misterios, trezește iarăși la o nouă viață lumina strălucitoare a soarelui. Căci, cum altfel ar putea fi, de vreme ce, la începutul unei noi zile, tot ce e viață renaște cu o nouă forță și cu o prospețime tinerească?

Un imn egiptean al soarelui spune în cuvinte simple:

Ele se trezesc, pentru a-ți privi frumusețea (lui Ra),
Când tu apari, ele privesc uimite,
Se recunosc, atunci când tu le trimiți
Razele Tale.

ÂHG 94, 17 ș.u.[1]

Multe din textele egiptene sunt pătrunse de ideea luminii, care se înnoiește în adâncul lumii subpământene. Atunci când soarele coboară la apus și noaptea se lasă brusc, în măruntaiele

întunecate ale pământului începe un tainic proces de prefacere, încununat de miracolul nașterii soarelui în zori. Așa cum soarele se reînnoiește și se regenerează zi de zi, tot astfel trebuie să se petreacă și cu cel epuizat de eforturile de peste zi și cu cel ce a murit. E de dorit, de aceea, ca sufletul său să coboare o dată cu soarele în împărăția morților, pentru a fi însoțit de el pe cărările primejdioase și întortocheate ale lumii subpământene, căci el trăiește prin lumina acestuia.

Omul antichității era cu totul pătruns de aventura călătoriei în lumea subpământeană. Chiar și bizarele schițe, labirintice, ale așa-numitei „cărți a celor două căi", care se află pe fundul sarcofagelor din necropola El Berșe din Egiptul mijlociu, sunt o primă încercare de a descrie aventurile călătoriei de pe celălalt tărâm. Cu greu poate fi găsit un alt popor, care să fi cugetat atât de mult asupra morții și lumii de dincolo și să fi făcut cheltuieli atât de exorbitante pentru cei morți. Toate acestea au generat în Regatul Nou, de pe la 1500 î.Ch., însemnările din „cărțile despre lumea subpământeană", în care lumea de dincolo este descrisă într-un mod aproape științific. În ele se relevă o bogăție ideatică uluitoare și o abundență de gânduri profunde asupra esenței omului și a lumii.

Sub aspect psihologic, descrierile egiptene ale lumii de dincolo reprezintă o încercare de a cuprinde ceea ce C. G. Jung a numit – ipotetic – *inconștientul colectiv*. Prin aceasta înțelegem acele sfere ale sufletului care transcend inconștientul personal, adică experiențele emoționale căzute în uitare și amintirea propriei copilării, un strat profund al sufletului, care a luat naștere pe parcursul unei dezvoltări milenare. În timp ce *instinctele* sunt, prin esența lor, modele tipice de reacție sau comportament, care s-au format, păstrat și consolidat treptat de-a lungul a nenumărate generații, *arhetipurile* sunt forme de concepții, imagini răspândite colectiv asupra întregii lumi, a căror totalitate constituie tezaurul de experiență spirituală al omenirii. Acest tezaur își găsește expresia, pe de o parte, în tablourile religioase și textele din toate timpurile și toate culturile, pe de altă parte, în fiecare trăire numenală a prezentului. Un om, care e pătruns până în miezul ființei sale de o asemenea trăire, poate deveni conducătorul religios al timpului său. Acest lucru este valabil pentru toate personalitățile charismatice.

Cele descrise de egiptenii antici în tablouri și texte religioase,

de coloratură parțial mistică, parțial magică, apoi cu o precizie uluitoare, aproape științifică, sunt transpuse de noi astăzi în limbaj psihologic. Aici, ca și acolo, reprezentările care le stau la bază sunt aceleași. Este adevărat că popoarele antice n-au cunoscut în sensul nostru, dar au recunoscut intuitiv adevăruri tulburătoare. Au trecut milenii de la primele începuturi de reflexie umană și de la primele strădanii de a fereca puterea numenală într-un simbol, până la incredibila maturitate spirituală și la abundența pe care o întâlnim în cărțile despre cealaltă lume din Regatul Nou. Unul din cele mai vechi simboluri ale zeului este „bastonul zeului", un baston învelit într-o pânză, pe care, prin anul 3000 î.Ch., egipteanul l-a transformat în hieroglifa *ntr*, devenind astfel semnul pentru „zeu". Spiritul omenesc a dormitat nenumărați ani până când, la un moment dat, a început să aștearnă semne. Astfel, el înalță, între cer și pământ, un baston, în a cărui pânză, țesută de mâna omului, se poate juca vântul. În felul acesta, omul arhaic dobândește în întinderea nesfârșit de adâncă a spațiului un punct de orientare, în care el va vedea de acum încolo centrul lumii. Așa au apărut și templele în câmpia Mesopotamiei. Nu semeția hibridă a fost cea care le-a proiectat în înălțime, cum le-a descris mai târziu *Vechiul Testament*, ci, mai degrabă, dorul de patrie în nemărginirea spațiului cosmic.

O dată cu aceste semne s-a trezit și spiritul creator-jucăuș și, din această clipă, el nu va mai înceta ca, prin noi semne și simboluri, să meargă pe urmele misterului zeului și al sufletului omenesc. E drept că bățul *ntr* și-a pierdut de mult vraja sa numenală, dar, sub forma steagului național, el și-a păstrat până astăzi funcția.

Cărțile despre lumea subpământeană ale Regatului Nou reflectă, din punct de vedere psihologic, conștientizarea treptată a unui flux subpământean de imagini arhetipale, care însoțesc întâmplările cotidiene și politica de fiecare zi, înrâurindu-le și orientându-le întotdeauna. Soarta fiecăruia, ca și soarta unui întreg popor și a culturii sale este strânsă mereu în matca curentului ascuns al unui proces de transformare îndelungat și continuu în interiorul constelațiilor arhetipale de bază. În istoria milenară a Egiptului putem observa mai multe perioade critice de tranzit. În intervalul dintre ele se ajunge la o modificare de formă a imaginii arhetipale dominante până în acel moment.

Urmările sunt prăbușiri și începuturi noi, haos și o nouă creație. De aceea, la orizont se arată adesea un nou zeu în momentul în care un popor cunoaște o mare cădere politică. Vom vedea mai departe că, după prăbușirea catastrofală a Regatului Vechi, zeul morților, Osiris, va fi cel care va trece pe primul plan în Regatul Mijlociu. Sub domnia sa va avea loc o înnoire spirituală, cum nu mai cunoscuse până atunci Țara de la Nil.

Un avânt istoric-spiritual de dimensiunea cărților despre lumea subpământeană este însoțit întotdeauna de restructurări politice și sociale de mari proporții. Istoria egipteană ne oferă posibilitatea unică de a observa „fluxul ascuns al întâmplării, care se scurge sub suprafața a ceea ce este sesizabil din punct de vedere actual istoric", cu alte cuvinte imaginile arhetipale constelate ale inconștientului colectiv și consecințele lor asupra dezvoltării politice și religioase a unui popor.[2] Este însă foarte posibil ca factorii arhetipali care condiționează transformările spirituale să fie, în cele din urmă, răspunzători pentru răsturnările politice. De aceea, să aruncăm o privire asupra marilor căi de dezvoltare istorică și spiritual-istorică din vechiul Egipt.

După ce, către sfârșitul mileniului al treilea înainte de Christos, lunga perioadă de înflorire a Regatului Vechi se apropia vertiginos de sfârșit și, o dată cu ea, se prăbușea o orânduire neobișnuit de fructuoasă, stabilă, demnă de încredere și încercată (personificată de zeița Maat), țara a intrat într-un haos politic, economic, social și spiritual. Locuitorii ei trăiseră timp de secole sub patronatul zeului Farao, în deplină pace, dar iată că acum ei luptau pur și simplu pentru supraviețuire. În mijlocul acestei degringolade, în care tot ce fusese până atunci demn de încredere se spulbera, ca și când nu mai exista nimic drept, se naște o nouă forță spirituală, care se reflectă în așa-numitele învățături despre viață și înțelepciune. Din aceste învățături iradiază o conștiință nouă și mai fermă a individului. În *Povestea țăranului bun de gură*[3] apare un neînsemnat locuitor din oază, un om din popor, care cere cu tărie revenirea zeiței Maat, adică a ordinii sociale drepte și a solidarității umane firești. O semenea ridicare conștientă a unui individ împotriva unui înalt funcționar, a regelui sau chiar a zeului ar fi fost de neînchipuit în Regatul Vechi. La începutul Regatului Mijlociu, când nedreptatea de pe pământ devenise vizibilă pentru tot omul, privirea se îndreaptă ca nicicând înainte

spre tărâmul de dincolo și spre judecata morților, a lui Osiris, care se află acolo.

Nu te încrede în lungimea anilor,
căci pentru cei din lumea de dincolo
timpul unei vieți valorează cât un ceas,[4]

sună unul din avertismentele din *Învățăturile regelui Meri-Ka-re.* Oricât de prețuită și de dorită ar fi viața pământeană, având în vedere nedreptățile îndurate, dorul cel mai adânc se îndreaptă tot mai mult către lumea de dincolo și către zeul Osiris care stăpânește împărăția morților.

Ceea ce îi poate apărea contemporanului ca o decădere haotică și fără sens, apare în realitate ca fiind „dirijat de un destin neînțeles, de o lege sau un sens"[5]. Acest lucru devine deosebit de evident dacă urmărim prefacerile reprezentărilor despre lumea de dincolo de-a lungul mileniilor.

Piramidele[6] erau mormintele regilor din Regatul Vechi și din Regatul Mijlociu timpuriu. Ele se înalță maiestuos spre cer

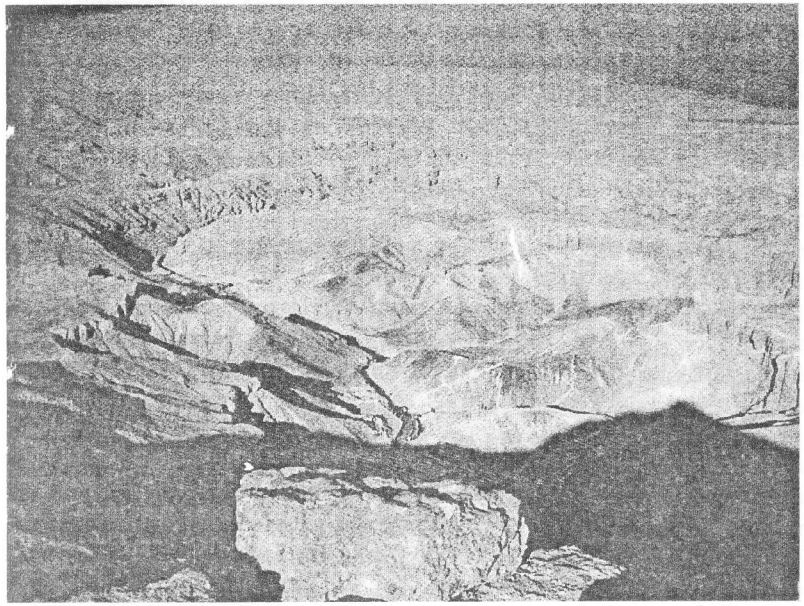

„Valea Regilor" în vestul Tebei; în planul al doilea Nilul cu pământurile sale arabile fertile

la marginea deșertului, ca și când ar trebui să-i apere pe locuitorii fertilei Țări a Nilului de nesfârșitul pustiu al Țării Nimănui. Aici nu este vorba, cum s-ar putea crede, de o demonstrație de putere a regelui, ci de înălțarea unui simbol al creației lumii spre slava zeilor, comparabil cu catedralele medievale. Așa cum odinioară colina primordială a apărut din întunecatele ape primordiale, pentru a opune haosului și descompunerii soliditatea pământului și a cerului, tot astfel și această „copie a colinei primordiale", devenită piatră, și anume piramida, trebuia să înfrunte puterile haotice ale morții. Fie ca, în toate timpurile, regele înmormântat aici și viața poporului său, ce i-a fost încredințată, să fie apărate și să aibă parte de ordinea lumii stabilită o dată cu Creația. Mai mult: regele era înmormântat în deșert, în mod simbolic la marginea lumii, în imediata apropiere a granței cu o primejdioasă prăpastie, pentru că numai aici, în preajma haosului, se poate înnoi viața. Tot ce a fost creat în vechiul Egipt ca operă a slujit în cele din urmă miracolului înnoirii vieții la marginea tărâmului descompunerii și al morții.

În interiorul întunecat, înconjurat de o „movilă funerară" monumentală, de forma unei piramide, se află înmormântat faraonul egiptean. Aici, în mijlocul lumii, este locul lui de odihnă. Aici începe călătoria sa spre lumea de dincolo, și pentru ca el să poată străbate cu adevărat acest drum peste oceanul ceresc, i se pun la dispoziție vase uriașe. De pe vremea regelui Unas (sfârșitul dinastiei a V-a, cca 2350 î.Ch.) pereții până atunci goi ai spațiilor interioare au fost decorați cu formule magice, așa-numitele texte ale piramidelor. În felul acesta, pentru prima oară în istorie, mortul se înconjoară cu formule înțelepte, cu alte cuvinte, cu cunoștințele transmise de strămoșii săi. El nu vrea să se lipsească de ele nici în moarte. Învățăturile îl feresc să cadă pradă „inconștienței" amenințătoare a nopții și întunericului mormântului sau, cum ar spune mai degrabă egipteanul, neființei. Formulele și imaginile care decorează mormântul le putem înțelege ca o știință magică, a cărei forță apotropaică ferește mortul de întunericul ostil vieții. Intrând în matca tradițiilor spirituale ale strămoșilor săi, el este conștient de continuitatea vieții, căci de nimic nu se teme mai tare omul arhaic ca de primejdia de a ieși din curgerea timpului. Cum, în Egipt, această continuitate se îmbină armonios cu circuitul sigur al soarelui, în formulele piramidelor faraonul este pus,

firesc, alături de zeul soarelui Ra. Ca și Ra, dimineața regele trebuie să apară din pântecul reginei cerului, Nut:

Tu ești Ra, cel care a apărut din Nut, din ea,
cea care-l naște zilnic pe Ra.

Pyr. 1688[7]

Motivul nașterii luminii din pântecele mamei s-a păstrat până astăzi în perioada creștină. Astfel, într-o veche rugăciune creștină către Sf. Maria se spune:

Binecuvântată ești tu, căci din pântecele tău
a răsărit o strălucire care acoperă cu strălucirea sa
tot pământul și vestește lauda ta...
fii slăvită tu, zori ale izbăvirii,
tu, cauză a bucuriei noastre...

Așadar, călătoria cerească a răposatului începe în interiorul întunecat al piramidei. În Regatul Vechi, lumea subpământeană trece drept adâncul întunecat al lumii, cu care nu e bine să intri în contact. Pentru a dobândi stăpânirea în cereasca lume de dincolo, ba chiar pentru a deveni zeul suprem, faraonul își îndreaptă toate speranțele spre lumina stelei circumpolare de pe cerul Nordului. Îmi amintesc încă bine, de parcă s-ar fi întâmplat ieri, cum, tânăr fiind, am stat minunându-mă sub cerul plin de stele în mijlocul unei grandioase împărății a munților. Mă învăluise lumina slabă, delicată a stelelor, care făcea să strălucească întunericul. Această învăluire este acel ceva hotărâtor, acea trăire numenală, care te umple cu un dor de iubire greu de descris. Conștiința încă slabă are nevoie de noaptea protectoare, pentru a se lăsa învăluită de lumină. Vom vedea că, în Egipt, întotdeauna noaptea, respectiv întunecimea amurgului luminii subpământene, a fost cea din care a ieșit noua conștiință, dorul de lumină. Orice viață delicată caută amurgul. În mormântul întunecat își are obârșia miraculoasa prefacere a morții în viață. Din cadavru, sufletul Ba, care se mișcă liber, al regelui, năzuiește spre cer, spre zei, pentru „a deveni unul dintre ei". O experiență asemănătoare pare să fi trăit mistica spaniolă Teresa de Avila, atunci când spune: „Chiar în mijlocul cetății, în centrul ei, se află locuința unde ajunge totul și unde se petrec lucruri extrem de misterioase între zeu și suflet."[8]

Erik Hornung a atras atenția în diferite lucrări asupra unei

Popoare străine (*Cartea porții*)

mutații de semnificație petrecute pe la 1890 î.Ch. cu Sesostris al II-lea.[9] Acest rege este primul care renunță la orientarea mormântului său spre nord. În interiorul piramidelor apar culoare labirintice, subpământene. În acest tip de construcții se conturează o întoarcere în mormânt, lumea subpământeană trebuie să fie reprodusă cât mai concret. Aceasta face ca, la sfârșitul Regatului Mijlociu, să se renunțe la piramidă ca formă a mormântului regal. În locul ei, începând cu Tuthmosis I (pe la 1500 î.Ch.), apar mormintele în stânci din Valea Regilor, situată în Egiptul de Sus, având decorațiuni excesiv de bogate. Din nou înnoirea spirituală este precedată de o răsturnare politică de proporții catastrofale.

Pe la 1800 î.Ch., unitatea țării se destramă din nou. Popoare străine, de origine asiatică, năvălesc asupra țării. Datorită cailor lor, ele sunt superioare trupelor pedestre egiptene, așa încât zdrobesc puterea faraonilor. Un popor pe nume *hicsos* preia supremația. În Țara de la Nil aceasta provoacă un șoc uriaș. Dar, peste numai trei sute de ani, egiptenii reușesc să se elibereze de sub jugul popoarelor străine și să unească din nou țara sub propria lor conducere. În perioada următoare se produce o uriașă înflorire a istoriei spirituale egiptene, de proporții încă neîntâlnite. S-ar putea crede că istoria conștiinței, acumulată în religie și cultură, ar fi dormitat timp de milenii în inconștient, pentru a se coace în taină și a se ridica apoi, printr-o explozie, la lumina zilei. Conștiința capătă o amploare universală, după

ce Tuthmosis I, mânat de politica sa războinică imperială, trece primul Eufratul pe la 1500 î.Ch. Faptul că în *Cartea porții* (ceasul al 5-lea, registrul de jos) popoarele străine sunt enumerate și ele printre morții fericiți și puse astfel pe același plan cu egiptenii, constituie o reprezentare de neconceput până la acel moment. Izbucnește o năvalnică bucurie de viață, care cuprinde toată lumea.[10] În centru se află zeul soarelui, căruia trebuie să i se mulțumească pentru toate aceste minunății. În renumitul imn al lui Amun, se spune:

Tu ești cel care a creat tot ce se află.
Acela singur care a creat ce este.
Omenii au apărut din ochii tăi,
Iar zeii s-au născut din gura ta.
Care a plămădit ierburile, care ține animalele în viață.
Și „pomul vieții" pentru omenire.
Care aduce la suprafață ceea ce îi face pe pești să trăiască în râu.
Și păsările, care populează cerul.
Acela căruia cel care este în ou îi dă aer;
Care ține în viață puiul șarpelui...
Fii slăvit tu, cel care ai creat toate acestea,
Cel unic cu numeroasele tale brațe;
Care petrece noaptea veghind,
Când toată suflarea doarme,
Și caută ceea ce-i aduce binele turmei sale;
Amun, care rămâne în toate lucrurile,
Atum harahte...

ÂHG 87E

Afirmarea fără precedent a lumii și a creaturilor ei denotă o conștiință a soarelui, diferențiată, mai puternică. Trezirea acestei forțe a conștiinței se petrece o dată cu coborârea în lumea subpământeană și cu o descriere tot mai precisă a împărăției osiriene a morților. Cu cât formele de apariție a zeului soarelui, care, ziua, străbate cerul și umple lumea cu strălucirea sa creatoare, sunt mai vizibile pentru toți ochii, cu atât mai insistent se întreabă egipteanul din Regatul Nou ce se întâmplă cu lumina soarelui în timpul nopții. Cum se poate ca soarele, care seara este vizibil ostenit și, așa cum spun textele, a ajuns un moșneag, dimineața să răsară pe cerul de la răsărit cu o nouă forță tinerească? Cărțile despre lumea subpământeană merg pe urmele acestui fenomen al regenerării tuturor vieților

în adâncul nopții și al lumii subpământene. Ele privesc în adânc, în străfundurile până atunci atât de temute. Interesul se îndreaptă către „spațiul ascuns" al lumii subpământene, căci, după cum spune Erik Hornung, „regenerarea nu este posibilă în lumea limitat-ordonată, ea se poate realiza numai atunci când ceea ce e bătrân și uzat se scufundă în nemărginitul care înconjoară Creația, în forțele care, descompunându-se, tămăduiesc, ale oceanului primordial Nun."[11] Din punct de vedere psihologic, aici își face loc o tendință de introversiune istoric-culturală și spirituală. Retragerea și izolarea sunt popasurile care revin ale conștiinței ce se înnoiește. Mereu este vorba de întâlnirea cu Marele, Necunoscutul, în care noile imagini arhetipale se așază într-o constelație. Și în zilele noastre drumul dezvoltării psihice a individului duce mai întâi la izolare și întunecarea propriului suflet, când, după întâlnirea cu figurile și imaginile care apar din spațiul intern, poate crește încet o nouă conștiință. Și pe acest plan individual orice lărgire fundamentală a conștiinței este legată de distrugerea unui „întreg" încă intact. Textele și imaginile din *Amduat* descriu acest proces într-un mod impresionant. Două descrieri deosebit de frumoase ale acestei cărți se găsesc în camerele mortuare ale lui Tuthmosis al III-lea și Amenofis al II-lea. Mormintele regale din Regatul Nou au fost săpate adânc în stâncă într-una din cele mai sălbatice văi din Munții de vest tebani, situată în pustiu. Vechii egipteni realizează astfel, într-un mod absolut concret, înaintarea impetuoasă în interiorul întunecat și întoarcerea lor spre lumea subpământeană. Despărțite în spațiu de mormânt, la marginea ținutului fertil, se află grandioasele temple, în care era celebrat cultul morților pentru rege. În interiorul templelor, preotul săvârșea ritualul de zi cu zi, pe care cărțile despre lumea subpământeană, ce decorează pereții mormintelor, îl prezintă ca pe marele mister al unirii lui Ra și Osiris. Astfel, cultul însoțea mesajul imaginilor și îl transpunea în realitatea ritualului.

Dacă, până la revolta lui Ehnaton (pe la 1350 î.Ch.), mormintele erau împodobite numai cu *Amduat*, în generațiile următoare la aceasta s-au adăugat noi și noi cărți despre lumea subpământeană, cum ar fi mai ales, *Cartea porților, Cartea peșterilor* și *Cartea pământului.*[12] În multiple chipuri întâlnim și reprezentări ale *Litaniei soarelui*, cu invocările ei către zeul soarelui nocturn, subpământean, ca și diferitele formule din

celebra *Carte a morților*. Acestea din urmă provin în cea mai mare parte din textele sarcofagelor din Regatul Mijlociu și subliniază puternic, ca atare, aspectul periculos al împărăției morților, avertizând asupra tuturor pericolelor imaginabile din adâncurile întunecate ale pământului. Dar nu numai decorațiunile, ci și detaliile de construcție ale mormintelor sunt într-o continuă schimbare. Astfel, coridoarele și diferitele săli sunt altfel dispuse. Această schimbare reflectă voința de a copia tot mai fidel lumea subpământeană, pentru a reprezenta cât mai mult prin decorațiuni și arhitectură marele mister al regenerării vieții la marginea prăpastiei. Acolo unde, la fel ca în toate aceste texte, este vorba de descoperirea lucrurilor subpământene și, din punct de vedere psihologic, de conștientizarea fluxului subpământean, arhetipal, care însoțește întotdeauna, din planul al doilea și orientativ, ceea ce se întâmplă peste zi și politica zilei, avem de-a face în mod necesar cu material arhetipal. Cu cât ne îndreptăm mai mult spre mărețele imagini ale sufletului și cu cât înaintăm mai adânc în întregul dinainte conștientizat al inconștientului colectiv, cu atât mai mult părăsim domeniile unei psihologii doar personale. Aici nu este vorba numai de fericirea sau nefericirea individului, așa cum, în lumea antică, a fost întotdeauna vorba de cosmos, respectiv de omul instalat în acesta.

Despărțirea subiectului de lumea obiectelor, care i-a adus omului modern izolare, singurătate și lipsa unei patrii, îi este străină egipteanului. Atunci când el slăvește, în imnurile sale către soare, frumusețea „naturii", această natură nu este niciodată obiect al dorinței omului de a acționa sau al curiozității științifice, ci o contrapondere vie, creată de divinitate, care este de neînchipuit fără puterea creatoare a zeului soarelui. Ceea ce egipteanul desemnează drept natură este creat, făcut, format sau încărcat cu culoare (*qm3, jnv jwn*), în orice caz este întotdeauna ceva în care se relevă voința creatoare și puterea numenală de modelare pe care o are zeitatea. Omul arhaic știe că el este o parte a întregului cosmic. Cosmosul este patria sa și, în primul rând, dragostea pentru zei și zeițe este cea care poate trezi acest sentiment al patriei. Este de la sine înțeles că, pe lângă toate acestea, el cunoaște și amenințarea lipsei patriei. Aceasta este teama profundă de haos, pe care o întâlnim mereu. Această viziune asupra lumii corespunde întru totul concepției despre

inconștientul colectiv. În adâncul ființei noastre suntem legați nu numai de trecutul nostru nemijlocit, de ceea ce ne e apropiat și înrudit, ci de toate ființele. Pe baza simetriei secrete a tuturor lucrurilor, indiferent unde ne-am confrunta cu conținuturi psihice, noi ne aflăm sub puterea fluxului subpământean. Dacă vedem astfel lucrurile, înseamnă că nu există un adevăr obiectiv, pentru că individualul este întotdeauna legat de întreg. Ca urmare, este dificil să afirmăm ceva definitiv despre aceste „ultime lucruri (subpământene)". Mai mult decât în cazul oricărei alte teme, trebuie să ne lăsăm în seama afirmațiilor tradiției. Din tezaurul experienței înțelepciunii orientale ni s-ar oferi, de pildă, bogăția de idei din sistemul Kundalini Yoga. În vest, speculațiile alchimiei s-au dovedit a fi o bogată sursă. De aceasta s-a ocupat, de-a lungul mai multor decenii, C. G. Jung, și se poate spune că întunecatul zeu mercurial al alchimiștilor a fecundat psihologia lui Jung mai mult ca orice altceva. Astăzi, grație nivelului avansat al egiptologiei, cărțile despre lumea subpământeană și textele pentru morți ale egiptenilor se impun ca o nouă posibilitate de cercetare a răului subpământean. Datorăm accesul la aceste inepuizabile surse, în cea mai mare parte, egiptologului din Basel, Erik Hornung, care, muncind neobosit, a prezentat practic toate textele despre lumea subpământeană din Regatul Nou în excepționale ediții și traduceri.[13]

Astăzi este din ce în ce mai clar că reprezentările egiptene despre lumea subpământeană sunt precursorii spirituali fundamentali ai multor reprezentări creștine și alchimiste. Prin centrul spiritual de la Alexandria, unde au trăit și au lucrat Clement sau Origene, ca și prin mijlocirea înțelepciunii arabe, care a pătruns, mai ales via Spania, pe continentul european, având aici efecte profunde, s-a ajuns la un interesant schimb între Orient și Occident.

Trebuie însă să ne ferim să facem, prea repede și fără a chibzui destul, o paralelă între religia egipteană și psihologia inconștientului. Zeii au propria lor organizare și la fel și puterile arhetipale, care-i reprezintă psihologic, din care cauză, în cele din urmă, ei se sustrag conștiinței cunoscătoare. Imaginea religioasă, care încearcă să cuprindă un conținut sufletesc dominant, reprezintă numai o parte a conținutului. Cealaltă parte este emoția însoțitoare și sentimentul declanșat de conținutul

imaginii, cu alte cuvinte înțelegerea prin sentimente a imaginii interioare. O asemenea înțelegere poate fi declanșată de o viziune sau o copleșitoare imagine din vis. Este renumită brusca iluminare a marelui mistic Jakob Böhme. Viziunea ieșită din comun și care și-a pus amprenta asupra întregii sale vieți, a unei raze de soare care s-a reflectat într-o farfurie de zinc, i-a lăsat o impresie atât de puternică, încât, ca urmare, el a încercat apoi în numeroase scrieri să dea de urmele acestui mister.[14] Astfel, există și astăzi oameni care, pe baza unui singur vis sau a unei imagini vizionare, și-au orientat viața spre căi absolut noi. Acolo unde numenalul atinge omul, el lasă urme adânci. Aceasta este o experiență străveche și, să sperăm, mereu nouă a omului.

Amduat – scrierea despre spațiul tainic

În prăfuita și fierbintea „Vale a Regilor", în fund de tot, la marginea Munților de Vest, care separă ca un zăvor nesfârșitul deșert de mănoasa Țară a Nilului, se află un mormânt, a cărui intrare, odinioară ascunsă cu grijă, nu e plasată, ca de obicei, la poalele peretelui stâncos, care coboară în panta abruptă, ci la câțiva metri mai sus de la sol, într-un hău. O scară conduce vizitatorul de astăzi până la coridorul în pantă al intrării. Este mormântul marelui rege Thutmosis al III-lea, sub a cărui cârmuire Egiptul a ajuns o putere mondială. În camerele mortuare, săpate adânc în munte, unde odinioară se odihnea cadavrul regal, se află o reprezentare simplă, deosebit de frumoasă a cărții *Amduat*. Să urmărim, deci, drumul care coboară de la intrare până în adâncul întunecat. La început, pereții lungilor coridoare sunt doar ciopliți în grabă, fără a fi decorați. Pe scări și pe coridoarele care coboară pieziș în adânc, ajungem la un prim spațiu (1), care frapează prin decorațiunile și modelările

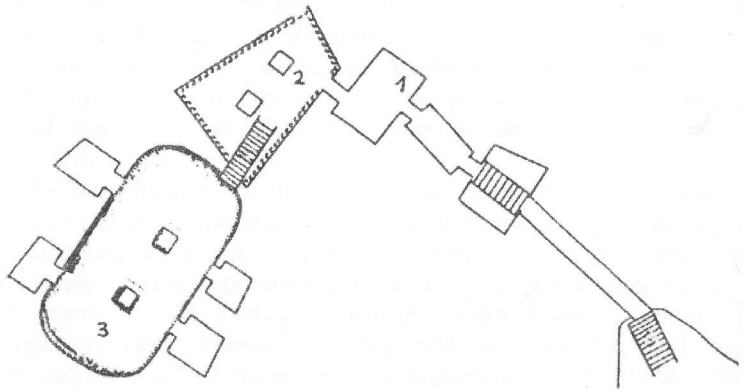

Schița mormântului lui Thutmosis al III-lea

sale. Aici drumul se întrerupe brusc, făcând loc unui puț adânc de vreo șase metri. Astăzi peste prăpastie e instalat un podeț. În acest spațiu, cioplitorii în piatră au muncit cu grijă. Pereții sunt netezi și acoperiți cu tencuială. Din plafonul albastru coboară lumina unor stele albe, care te fac să simți dimensiunea cosmică a acestui loc. Despre semnificația puțului s-a vorbit mult în cercurile specialiștilor. Astfel, s-a presupus că ar fi putut servi ca apărare împotriva jefuitorilor de morminte, motiv pentru care a și intrat în literatură ca „puțul jefuitorilor de morminte". Dar asemenea rafinamente arhitectonice au în Egipt, pe lângă importanța lor funcțională pentru orice ocazie, și o valoare simbolică. Adâncimea spațiului (cosmic) marchează o graniță și este totodată un simbol al abisurilor lumii subpământene, din care se înnoiește orice viață. Oricum ar fi, ne aflăm la trecerea din lumea de aici în cea de dincolo, în locul unde se petrece prefacerea morții în viață. Astfel, chiar și podul de astăzi capătă o importanță simbolică, căci el este din vremuri străvechi un simbol al trecerii de la o lume la cealaltă. Imediat în spate se află o sală neregulată, în patru colțuri, cu doi piloni în mijloc (2). Plafonul albastru presărat cu nenumărate stele este înnoit. Numele celor mai diferite zeități și demoni, în total peste șapte sute, înșirate pe pereți, exercită asupra celui care le privește un efect magic. Treptat, ochiul se obișnuiește cu lumina crepusculară și sărăcăcioasă și, în curând, pe peretele din stânga descoperim un alt culoar, îngust. Acesta duce în jos la camera propriu-zisă a sarcofagelor. Forma ovală a acestei camere iradiază un farmec fascinant, care sporește datorită sarcofagului masiv, roșu, cu inscripții și imagini. În cele patru camere laterale se aflau prețioasele obiecte puse în mormânt, care au căzut de multă vreme în mâinile celor care au confundat tezaurul divin al vieții de dincolo cu aurul obișnuit.

Din nou plafonul este acoperit în același mod cu un cer de stele. Dar pe pereți sunt pictate în roșu și negru nenumăratele figuri de zei și textul cărții *Amduat*, scris cu litere cursive. Faptul că nu lipsește nici unul din cele douăsprezece ceasuri ale nopții este o particularitate. În multe alte morminte sunt însemnate doar câteva ceasuri. Pictorii acestui mormânt au copiat cu siguranță „cartea" de pe unul din papirusuri în mărime naturală pe perete. Greșeli de scriere accidentale arată că ei înșiși nu știau să scrie, căci în morminte diferite au fost copiate adesea aceleași greșeli. Evident, toate trebuie puse pe seama modelului folosit de ei. Meșteșugul lor consta în copierea cât

mai fidelă a unui „original" care astăzi nu ne mai este accesibil. De aceea, imaginile din camerele mortuare, care-l înconjoară pe regele îngropat odinioară, trebuie citite ca o carte. Cititorul urmărește călătoria zeului soarelui cu ajutorul celor douăsprezece ceasuri ale nopții. La începutul fiecărui ceas recunoaștem pe zeul soarelui Ra stând în barca sa pe fluviul din lumea subpământeană și călătorind de la stânga la dreapta (registrul mijlociu). Vom vedea mai departe că scenele reprezentate în registrul mijlociu conțin tema centrală a respectivului ceas. Zeul soarelui este însoțit de numeroase zeități. Ele îl însoțesc în barca sa sau locuiesc pe malurile fluviului din lumea subpământeană, ai căror locuitori sunt reproduși în registrul superior și inferior. De aici ei îi înalță urale și învie atunci când el, marele zeu, trece pe lângă ei, pentru a recădea apoi în somnul lor de moarte, atunci când Ra, în barcă, dispare din câmpul lor vizual. În călătoria sa prin lumea subpământeană, zeul soarelui trece printr-un profund proces de prefacere și cunoaștere. Acesta culminează cu nașterea la începutul unei noi zile. O credință profundă a vechilor egipteni spunea că cel care cunoaște acest misterios proces de transformare a zeului Soare și știe lucrurile desenate în mormânt este și el implicat în această transformare a morții în viață. În mod deosebit, acest lucru este valabil pentru regele înmormântat aici.

Două coloane din spațiul interior al camerei sarcofagelor a lui Tuthmosis al III-lea îl prezintă pe rege și familia sa. O zeiță a pomilor, care se apropie de rege, oferindu-și pieptul, reușește să sugereze deosebit de frumos, tocmai datorită simplității picturii, intimitatea și starea de spirit mistică ce domnesc în acest spațiu. În acest loc este bine să zăbovești. O vom face în cele ce urmează, cufundându-ne în lumea bogată a decorațiunilor murale, adică în imaginile și textele cărții *Amduat*.

Amduat, textual: „ceea ce este în lumea subpământeană", este cea mai veche dintre cărțile despre lumea subpământeană, dar în ce privește construcția și conținutul este cea care are cea mai clară structură. Ea descrie călătoria zeului Soare în barca sa prin cele douăsprezece ceasuri ale nopții din lumea subpământeană.[15] Ostenit de muncile de peste zi, bătrânul zeu al soarelui coboară prin poarta orizontului de vest în împărăția morților. În călătoria sa plină de evenimente, el este însoțit de un grup schimbător format din cele mai felurite zeități și din morți fericiți. Toți îi caută apropierea, fie pentru a-l sluji în

călătoria sa adesea anevoioasă, fie pentru a avea parte de miracolul regenerării sale. Dintre figurile transfigurate și zeitățile care sălășluiesc pe ambele maluri ale râului, *Amduat* amintește mai mult de 900. Oriunde apare marele zeu trecând pe lângă ei, aceștia învie, slăvindu-l, închinându-i-se și preamărindu-l, dar și apărându-l de dușmani care pândesc la tot pasul. Pretutindeni stau la pândă ființe care amenință să distrugă orice viață ce se naște. Mereu se pune problema continuării călătoriei, mai ales din cauza lui Apophis, răul propriu-zis, care, prin puterea sa întunecată, poate nimici întreaga Creație. În punctul cel mai adânc, în cel de-al șaselea ceas al nopții, acolo unde se atinge granița mitică a lumii și unde întunericul este cel mai dens și pericolul cel mai mare, acolo se află marele mister: *cadavrul soarelui*. Acesta este totodată și cadavrul lui Osiris. În acest adânc, unde neființa atinge amenințător și totodată salvator sfera împărăției osiriene a morților, acolo se petrece miracolul unirii zeului soarelui Ra cu stăpânul împărăției morților, Osiris.

Marele mister al unirii sufletului liber Ba al zeului soarelui, care tânjește după lumina și întinderea cerului, cu cadavrul, care, la fel de sigur, face parte din împărăția subpământeană a morților stăpânită de Osiris, acest mister determină înnoirea oricărei vieți și reinstaurarea întregului. Acum călătoria se desfășoară mai departe, spre poarta de est. Dar, abia ce s-a aprins din nou lumina zeului soarelui în adâncuri, că iarăși se ivește amenințarea, de data aceasta de la Apophis, care i se pune bărcii în cale în cel de-al șaptelea ceas. Dar, cu forțe unite, atât el, cât și toți ceilalți vrăjmași ai Soarelui vor fi învinși. Celelalte ceasuri zugrăvesc creșterea și procesul de regenerare legat de aceasta al întregii Creații. În cel de-al doisprezecelea ceas al nopții, puțin înainte de renașterea Soarelui, așteptată cu dor, acesta trebuie să se mai scufunde o dată în cel mai adânc întuneric. Aici, barca și, o dată cu ea, întreaga Creație trec printr-un uriaș șarpe al lumii subpământene, de la coadă la gură, proces care, așa cum o arată clar imaginile și textele însoțitoare, duce, în cele din urmă, la întinerirea a tot ce ființează. Acum, renașterii zeului, devenit copil, nu-i mai stă nimic în cale. Toată oboseala morții este învinsă, întunericul înfrânt și străbătut de razele bucuriei noii vieți ce se trezește. Nut, zeița cerului, l-a născut din nou pe zeu. Șu, zeul aerului, ia în primire barca și o ridică spre cerul de est. Un imn către

Soare, dintr-un mormânt de slujbaș din Teba, din epoca mai nouă, zugrăvește motivul gravității în moarte cu următoarele cuvinte: *„Fii salutat Ra în răsăritul tău... marele șoim cu pieptul împodobit... ai vrea să te trezești frumos în zorile dimineții... strigăte de bucurie răsună către tine spre seară... tu, cel care ești purtat în gravitatea nopții și te trezești în zori la nașterea ta.*

Mama ta te crește zi de zi."

„Mama ta te crește zi de zi", aceasta este o atitudine adecvată a conștiinței noastre de zi față de matricea sufletească a inconștientului colectiv, căci acesta este născut zilnic din pântecele matern al întregului preconștient. Din „apropierea de moarte" a somnului, omul își extrage forța, statornicia și durata. Ca și Ra, zeul soarelui, care coboară spre cadavrul său, tot astfel și noi ne întoarcem mereu la o lume a strămoșilor, în care zac ascunse forțele noastre creatoare. Aici conștiința noastră, capacitățile noastre meșteșugărești și spirituale și, nu în ultimul rând, capacitatea noastră de iubire față de oameni și de tot ce există, se pot reînnoi mereu.

Amduat și-a asumat sarcina să meargă pe urmele misterului acestei regenerări. În centrul acestui mister se află cufundarea lui Ra în bezna lumii subpământene și trezirea sa în zori. De aceea, acum trebuie să ne întrebăm, *ce înseamnă zeul soarelui din punct de vedere psihologic?* O zeitate simbolizează forța arhetipală. Lumina creatoare a soarelui nu desemnează, din această cauză, conștiința eului. Mai degrabă pare să aibă în vedere *un ultim principiu de conștiință din inconștientul colectiv*, într-o oarecare măsură sursa oricărei deveniri conștiente. Trezirii lumii solare și formării simbolisticii soarelui îi este destinată marea iubire, care i se purta în mileniul trei târziu și în mileniul al doilea î.Ch. zeului soarelui, fie în Mesopotamia, unde epopeea lui Ghilgameș este o mărturie impresionantă, fie în excesiv de bogata teologie a soarelui din Egiptul antic. Atât în povestirile mitice despre regele Ghilgameș, cât și în cărțile despre lumea subpământeană din Regatul Nou și, în special, în fructuoasa teologie a epocii dinastiei Ramses, zeul soarelui a trecut drept autorul, creatorul și forța motrice a tot ce există. Oferind încredere și consolare, el garantează ordinea cosmică și, în felul acesta, și pe cea politică, din care cauză zeița Maat, care, la rândul ei, stă chezășie ordinii și echității, este numită fiica lui Ra.

Ra, zeul Creației, „s-a creat singur", atunci, prima oară,

când a fost începutul tuturor lucrurilor, și de aceea el a apărut fără o cauză. Din punct de vedere psihologic, noi nu putem spune pentru ce ceva din noi vrea extinderea conștiinței sau, altfel formulat, de ce există un ultim principiu al conștiinței în inconștientul colectiv. Și mai puțin știm de ce, începând din mileniul al doilea î.Ch., acesta a început să se impună atât de impetuos. Din acest moment, omenirea este supusă unui proces de conștientizare fulgerător și nimeni nu îndrăznește să proorocească cu certitudine că aici se conturează o tendință spre bine. Treptat devenim conștienți de caracterul îndoielnic al dezvoltării conștiinței culturii. Noi nu putem scăpa de această istorie a evoluției, dar am face bine, dacă, cel puțin, am renunța la optimismul nostru încrezător în progres, pentru a sluji în mai mare măsură permanentei prefaceri a Creației. Nu progresul ne-a fost pus în sarcină, ci serviciul în slujba prefacerii, căci tot ce este viață aspiră la prefacere. Pentru aceasta egipteanul a creat o imagine frumoasă. El știe că niciodată nu va putea dispune de zeul soarelui, dar, dacă este un „mort fericit", și dacă sufletul său Ba, adică sufletul figurat ca o pasăre și mișcându-se liber, trăiește, el poate, urcat în barca lui Ra, să ia parte la viața regelui soarelui și la călătoria sa peste oceanul ceresc și prin câmpiile lumii subpământene. Participând la călătoria soarelui, el este instalat în procesul prefacerii creatoare, care se desfășoară fără încetare.

Din punct de vedere psihologic aceasta înseamnă: eu pot participa la forța conștiinței arhetipale din lumea de dincolo, dar nu o pot chema eu însumi. Conștientizarea nu este niciodată numai fapta sau prestația mea, ci, mai degrabă, o *illuminatio*, o iluminare, care îmi izvorăște și se revarsă asupra mea din apropierea divinității, respectiv din apropierea de conținuturile arhetipale. Lumina lui Ra sau cea a lui Osiris din lumea subpământeană este cea care îi promite omului o nouă viață. Acesta este adevărul psihologic al cuvântului lui Iisus în *Sfânta Evanghelie* după Ioan, 8, 12:

> *Eu sunt lumina lumii.*
> *Cel ce îmi urmează mie nu va umbla în întuneric,*
> *Ci va avea lumina vieții.*

Titlul cărții *Amduat*

Scrierea spațiului tainic
Locurile sufletelor Ba și ale zeilor,
Ale umbrelor și ale celor transfigurați și ceea ce fac ei.
Începutul este capătul vestului,
Poarta orizontului dinspre vest,
Sfârșitul întunericului primordial,
Poarta orizontului de vest.
Pentru a cunoaște sufletele subpământene,
Pentru a cunoaște ce fac...
Pentru a cunoaște porțile și căile,
Pe care le străbate marele zeu (Ra),
Pentru a cunoaște mersul ceasurilor și zeii lor,
Pentru a-i cunoaște pe cei care prosperă și cei care sunt nimiciți.

Repetițiile multiple ne fac să simțim afectarea emoțională a autorului acestor rânduri. Pentru el, aceasta avea o importanță absolut existențială, pentru a cunoaște procesele secrete care se petrec în lumea subpământeană. Verbul egiptean de bază *rh* înseamnă a cunoaște, a se pricepe, a ști despre ceva și, de aceea, a avea puterea, mai ales în sensul de cunoștință despre esența unui zeu și a lucrurilor secrete în general sau, cum am spune noi, în stil modern: a fi conștient de un lucru. Cât de nelimitate sunt aici cunoștințele transmise o subliniază repetarea de nouă ori, căci nouă simbolizează pentru egipteanul antic o abundență ce nu poate fi cuprinsă cu privirea. Astfel, cunoștințele îl feresc pe cel mort de căile tainice ale lumii subpământene cu primejdiile care pândesc la tot pasul în călătoria din lumea de dincolo. Ele îl ajută să treacă cu bine de obstacolele și dușmanii care i se pun în cale. Pentru egiptean, moartea nu este un sfârșit, nu este o rupere a vieții, dar este o trecere greu de înfăptuit. A fi mort nu se rezumă doar la moartea fizică. Un suferind, un bolnav, cineva care este nevoit să trăiască între străini – în mizerie, cum se spunea în evul mediu despre

ceea ce era în afara granițelor țării – își poate jeli soarta, ca și când ar fi murit și nu s-ar mai afla printre cei vii. De aceea, cunoștințele despre lucrurile tainice din lumea subpământeană, pe care ni le dezvăluie *Amduat*, au o valoare inestimabilă atât pentru cei morți, cât și pentru cei vii. Titlul final al cărții spune clar:

Începutul este lumina,
Sfârșitul este întunericul primordial...
Cel care cunoaște aceste imagini pline de mister
Este un ach (un mort fericit) bine pregătit.
El intră și iese mereu din lumea subpământeană.
Mereu vorbește cu cei vii,
Încercat cu adevărat, de milioane de ori...

Cine cunoaște aceste imagini, pentru acela moartea nu este nici sfârșit, nici liniștire, ci mai degrabă o „ieșire spre viață", o trecere, care duce la o deplină nouă orientare.

În viața multor oameni se pot observa perioade de trecere critice, în care aceștia plutesc într-o oarecare măsură între viață și moarte, ca și când încă nu s-ar fi dat hotărârea definitivă. În asemenea perioade de deosebită apropiere de moarte pot apărea depresii, boli și alte apăsări grave. În vise apar teme ale morții, iar uneori nici nu putem spune dacă ele vestesc moartea reală sau o grea trecere în viața celui ce visează. În orice caz, în simbolismul lor, ele indică adesea moartea, care, așa cum se spune în textul alchimist al nunții chymnice, „te face doar cu mult mai viu". Aceasta din urmă corespunde unei treceri la următoarea fază a vieții, mai conștientă. Este foarte posibil ca noi, atunci când știm de anumite lucruri din lumea subpământeană sau, în termeni psihologici, de imaginile interioare ale inconștientului colectiv, să suportăm cu bine apropierea morții, fără să trebuiască să plătim cu viața. Chiar dacă este așa, există și o moarte timpurie, prematură, o moarte care este rezultatul unei prea mari inconștiențe. La acea moarte, care te face și mai viu, și la viața care urmează după aceea se referă apostolul Pavel, când scrie în Epistola sa către galateni: „M-am răstignit împreună cu Hristos; și eu nu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine." (2,20). Aici, din punct de vedere psihologic, este subînțeleasă orientarea conștiinței Eu-lui spre și dăruirea către lumea psihicului obiectiv, respectiv a inconștientului colectiv. Ea corespunde unei deplasări a atenției de la Eu la Însuși, ceea ce, desigur, nu înseamnă o dizolvare a Eu-lui, ci,

mai degrabă, este echivalentul unei prefaceri a stării de Eu într-o permanență a Eu-lui încă necunoscută până acum. Meister Eckart a exprimat aceasta pregnant: „Eu am o forță în sufletul meu, care îl poate primi cu totul pe Dumnezeu. Sunt atât de sigur de aceasta, pentru că trăiesc starea în care nimic nu-mi este mai «aproape» ca Dumnezeu. Dumnezeu este mai aproape de mine decât sunt eu de mine însumi; sinele meu ține de faptul ca Dumnezeu să-mi fie aproape și prezent." Dar acest lucru nu trebuie psihologizat într-un mod prea simplist, pentru că, puțin mai departe, teologul Eckart continuă: „Dacă sufletul îl recunoaște pe Dumnezeu, el trebuie să uite de sine și trebuie să se piardă pe sine; căci atâta timp cât el se vede pe sine și se recunoaște, el nu-l vede și nu-l recunoaște pe Dumnezeu. Dar dacă el se pierde de dragul lui Dumnezeu și renunță la toate lucrurile, el se va regăsi din nou în Dumnezeu. Recunoscându-l pe Dumnezeu, el se recunoaște pe sine însuși și recunoaște toate lucrurile... Dumnezeu este înăuntru, *noi* însă suntem afară; Dumnezeu este (în noi) acasă, *noi* însă suntem printre străini".[17]

Așa cum am văzut, egipteanul crede într-o continuitate a conștiinței, care supraviețuiește morții fizice a omului. Într-o formulare psihologică, aceasta înseamnă că legătura cu Însuși (cu „temelia sinelui în Dumnezeu", cum ar spune Meister Eckart), prin care suntem atașați la imaginile sufletești ale unui întreg preconștient, poate străpunge dependența temporală a conștiinței de Eu, și anume atât acum, cât și în viitor. Visele despre cei care se sting par să confirme această experiență. Eu am putut să observ în mai multe rânduri că imaginile din vis ale unui om, care-și putea presupune iminenta sa moarte, abia dacă se preocupau de acest eveniment care, văzut dinspre Eu, decidea totul. În schimb, ele se ocupă de probleme psihice absolut normale, ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat. Atâta timp cât trăim, „ceva" din sufletul nostru ne împinge spre conștientizare, și există impresia că orice extindere a conștiinței ar fi un ajutor dincolo de moarte.

Dar să ne întoarcem la *Amduat*, la *Scrierea spațiului tainic*. Într-o lucrare mai timpurie, *Cartea peșterii*, este vorba de „spațiul secret", „întunecat" sau „sfânt". Leitmotivul este mereu același: misterioasele întâmplări din adâncul pământului trebuie izolate și protejate cu grijă și sigur de lumea aceasta. Înnoirea și regenerarea au loc sub protecția lumii subpământene, unde

sunt înlăturate toate influențele supărătoare ale lumii acesteia. Dar „spațiul sfânt" trebuie protejat nu numai de lumea aceasta, ci și de influențele amenințătoare ale întunericului primordial, de împărăția haotică și aducătoare de moarte a neființei. Coborând în adâncurile prăpăstioase ale lumii subpământene, zeul soarelui intră într-o situație primejdioasă, căci aici jos este amenințat de totala descompunere. Ceea ce proiectează vechiul egiptean în spațiul sacru al lumii subpământene, alchimistul din evul mediu vede în procesele miraculoase din vasul său ermetic (*vas Hermetis*), adică din retortă sau din cuptorul de topire. Aici, ca și acolo, imagini din suflet sunt proiectate în afară, respectiv în spațiul interior al vasului, imagini care nu se puteau dezvolta decât sub protecția „spațiului pecetluit". Unii alchimiști erau perfect convinși că experimentele lor aveau și o dimensiune cosmică. *Vas rotundum* accentuează nu numai funcția cosmică, ci și pe cea de protecție a vasului, căci în el trebuie înfrânt haosul contrariilor descătușate. Supunerea forțelor haotice este, în plus, îngreunată de natura evazivă a spiritului ermetic. Acest spirit este un *cervus fugitivus* (un cerb fugar), în orice clipă gata de a evada. De aceea alchimistul este prevenit să fie precaut: „Ai grijă ca ușa ta să fie bine și sigur închisă", se spune în *Rosarium philosophorum*, „pentru ca cel care este înăuntru să nu poată scăpa. Și, astfel, prin mila lui Dumnezeu, vei ajunge la succes".[18] Din cauza acestei naturi fugare, *Opus alchymicum* reclamă o mare doză de concentrare și, dacă acest lucru reușește, trebuie să fie însoțit de meditație. Întrucât alchimiștii știau de miraculoasele prefaceri ale conținuturilor psihice proiectate în vas, ei îl numeau *vas mirabile*, vas miraculos. În el, spuneau ei, se află întregul mister al prefacerii. Astfel, retorta devine un uter, din care apare *filius philosophorum*, mântuitorul. Această idee a prefacerii în vas a fost preluată de vechea imagine bisericească, astăzi obligatorie în biserica din est, a peșterii în care s-a născut Christos. Nu într-un staul și nici într-o casă s-a născut Messia, ci într-o peșteră. Tradiția pare să se bazeze pe *Evanghelia* apocrifă după Iacob. În istoria nașterii descrisă acolo, Iosif o duce pe Maria într-o peșteră, pentru a naște acolo. Citez dintr-un studiu al lui Ernst Benz: „Aici a fost dezvoltată un fel de teorie a peșterii: Fiul, care este primit de Sfântul Duh din înalturi, se naște în adâncul pământului, Superiorul se reprezintă în Inferior, lumina cerului în întunecimea peșterii. Nașterea sfântă nu se petrece în noaptea

cerului, ci în noaptea măruntaielor pământului. În clipa nașterii, universul se oprește din mers, lumea rămâne împietrită de consternare în fața miracolului...".[19]

Deosebit de frumos este exprimată această teologie în Liturghia de Crăciun a bisericii greco-ortodoxe. Aici motivul peșterii ocupă un loc privilegiat:

Ascuns în peșteră Te-ai născut,
Dar cerul Te-a vestit tuturor
Ca o gură
Și deasupra a așezat steaua, Tu, Salvatorule:
Prisosința o găsim în ascunziș.
Veniți, hai să ne luăm
Lumea raiului în peșteră:
Aici, în Bethleem ai apărut,
În peșteră ai locuit...

De aceasta se leagă reprezentarea despre Mântuitor, care coboară în peșteră, pentru a-i mântui pe oameni, care s-au rătăcit în „peștera hoților". Acolo el alunga demonii, pentru ca îngerii să poată intra:

Cu uimire privește orice om care gândește,
Cum bogatul vine încărcat de îndurare,
Pentru a deveni sărac și a coborî în peșteră,
Pentru a ne face pe noi,
Care prin hoție am ajuns
În cea mai îngrozitoare sărăcie,
Bogați prin bunătatea Lui...
Pe mine, cel care am ajuns în peștera hoților,
Dovedește-mă, Doamne, cel născut în peșteră,
Ca fiind casa Ta și casa Tatălui
Și a sfântului Tău Duh,
Pentru a Te putea preamări în toată veșnicia.

În tradiția creștină, peștera este locul unde Dumnezeu se relevă aceluia care-L caută cu adevărat. Astfel, chiar și Ioan, cel exilat la Patmos, ar fi scris *Apocalipsa* într-o peșteră de pe insulă. Și astăzi ea mai poate fi vizitată sub forma unei mici capele integrate în mânăstire. Astfel, peștera devine spațiul sfânt, ceea ce, desigur, nu este o idee nouă. Din timpuri preistorice ea servește la apropierea omului de puterile numenale (picturile rupestre de la Lascaux etc.). Celui care este familiarizat

cu cărțile egiptene despre lumea subpământeană, aceste reprezentări nu-i sunt străine. Motivul peșterii sfinte, în care lumina zeului soarelui se înnoiește și, în felul acesta, se reașază ordinea Creației sau, cum s-ar mai spune în limbajul creștin, în care se naște soarele dreptății și Mântuitorul nostru, este aici ca și acolo același. În Egipt, găsim nu numai motivul peșterii întunecoase, ci și pe acela al vasului. Este paza misteriosului pod care-i apără pe zeul soarelui și pe fiecare răposat de ce e mai rău în călătoria prin lumea subpământeană. De aceea, decedatul îl strigă pe podar, cerându-i ajutorul (în formula 99B din *Cartea morților*), căci numai prin el poate fi eliberat din adâncurile pline de cazne. Și în *Amduat* apropierea de zeul soarelui, deci, iarăși paza bărcii (vasul), înlesnește răposatului călătoria plină de primejdii prin lumea subpământeană.

Dincolo de asemenea reprezentări se află un adevăr psihologic fundamental. Pentru a trece cu bine de anumite faze de dezvoltare psihice, trebuie să rămânem legați de imaginile din interiorul sufletului, căci dinspre ele pornește o forță binefăcătoare și protectoare. Vindecarea psihică vine din interior sau, mai precis, prin contactul cu o imagine arhetipală. Putem păstra legătura cu ceea ce e în interior numai dacă suntem puși la adăpost de acele forțe, sub a căror protecție Eu-l este apărat de zgomotul vieții de fiecare zi. Când egipteanul îi desemnează pe morții fericiți drept *achu*, în acest cuvânt simțim o nuanță de ceva „iluminat", ceea ce, din punct de vedere psihologic, indică o conștiință care nu poate fi stinsă prin nici o întunecime, nici măcar prin cea a morții.

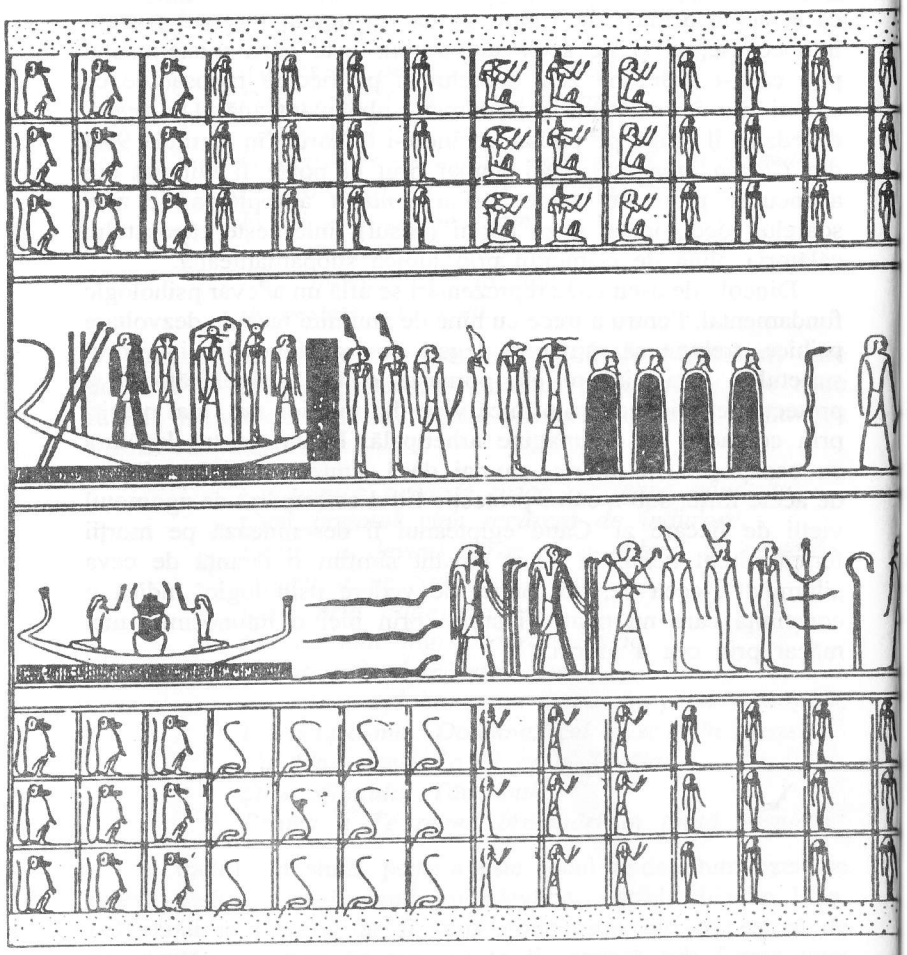

Primul ceas. Jubilația pavianilor. Contactul cu sufletul animalelor

După impunătorul spectacol al apusului de soare, zeul soarelui, împreună cu suita sa, coboară în barca nopții într-o împărăție intermediară, care desparte lumea pământeană de lumea subpământeană propriu-zisă. I s-a mai acordat un termen, înainte de a intra prin poarta care închide primul ceas în împărăția morților a lui Osiris. În felul acesta, separarea dintre lumea de aici și cea de dincolo, dintre lumea zilei și cea a nopții, dintre sus și jos este accentuată. Aici se arată teama firească a egipteanului față de lumea subpământeană. Nici un nechemat, dar mai ales nici un străin, nu avea voie să păşească pe „pământul tăcerii", acest „lăcaș al adevărului". Acest lucru este evidențiat prin numele zeului, care închide registrul mijlociu de jos: zeul „care pecetluiește pământul". Și în numele porții care închide ceasul se reflectă necesitatea de a opri accesul dușmanilor pe meleagurile lumii de dincolo. „A-toate-înghițitorul" e numele lui, dar *Amduat*, spre deosebire de *Cartea porții*, nu prezintă nici poarta, nici pe păzitorul ei. Teama firească de a păși în lumea subpământeană este de înțeles. Atunci când, mânați de nerăbdare, năvălim prea repede în zona inconștientului colectiv, când cu gândurile noastre secundare întoarse spre Eu, cu aspirația noastră spre putere sau cu intenția de a scoate un profit, ne cufundăm în imaginile sufletului, atunci păşim în lumea subpământeană oarecum însoțiți de dușmani sau, în limbaj psihologic, contaminați de umbre.

În *Mysterium Coniunctionis*, C. G. Jung vorbește de acest pericol. În capitolul *Allegoria Alchymica* (GW 14/I, §183 ș.u.) – după părerea mea, una dintre perlele aflate în lucrările lui Jung – el se referă la un text alchimist de Philaletha (textual:

cel care iubește adevărul), în care este vorba de faptul că opusul este amenințat de un hoț care s-a strecurat. „Acest hoț" se spune acolo, „este un netrebnic, care este înzestrat cu o răutate de arsenic (toxică), și de care un tânăr înaripat (adică, adeptul) se teme și pe care îl ocolește." C. G. Jung interpretează acest dușman ca pe acele tradiționale obiceiuri de gândire ieșite din adâncurile inconștientului, care se pun în calea procesului creator și a înnoirii. „Ceea ce nu poate fi exploatat într-un mod anume", spune textual Jung, „este neinteresant – de aici subaprecierea sufletului." S-ar putea spune că hoțul nesocotește granițele dintre conștiință și inconștient. El vrea să ridice comorile, dar nu de dragul lui Dumnezeu, ci de dragul său, adică pentru a se îmbogăți el însuși. Delimitarea clară de spațiul de dincolo ferește de încălcarea de către Eu a lumii inconștientului, deci ferește de preluarea ca Eu a obiectiv-psihicului și a imaginilor sale numenale. Atunci când egipteanul nădăjduiește să ajungă prin moarte un mort fericit sau chiar să devină asemenea „unui mare zeu", atunci el vrea ca toată viața sa s-o pună în slujba marelui zeu, respectiv a marelui suflet. Toate zeitățile și toți morții fericiți, care sălășluiesc pe malurile râului subpământean, trăiesc din acest zeu și pentru el.

În introducerea la primul ceas citim:

Acest mare zeu (Ra) intră pe drumul de vest al porții Orizontului.
Seth stă pe mal.
Sunt 120 de mile de mers pe acest drum al porții.
Înainte ca barca să ajungă la cei din lumea subpământeană...

Puținele rânduri exprimă fără echivoc: în întunericul nopții pândesc pericole, căci Seth, fratele-ucigaș al lui Osiris, este prezent, el, cel care s-a aliat cu înfricoșătorul demon al lumii subpământene Apophis. Astfel, de la bun început, se bat cap în cap două principii: menținerea și continua înnoire a Creației prin zeul soarelui, pe de o parte, și amenințarea lor cu stagnarea și moartea, pe de altă parte.

Echilibrul forțelor este labil. Apophis trebuie să fie mereu respins; de exemplu, prin versurile magice din formulele 39 și 40 din *Cartea morților*:

Înapoi, tu! Cazi și fii încătușat,
Apophis, dușman al lui Ra...

Ține-te departe de acel loc al nașterii lui Ra,
Tu care tremuri în fața lui,
Căci eu (răposatul) sunt Ra, în fața căruia tu tremuri!

Înapoi, tu, desfrânatule, scârba lui Osiris!
Thoth (zeul înțelepciunii) ți-a tăiat capul
Și eu te-am pedepsit
În tot chipul...
Pentru a te măcelări.

Prin Apophis sunt subînțeleși toți dușmanii soarelui. Ei toți sunt forme de apariție ale unui dușman al zeului. După cum vom vedea, ei nu lipsesc în nici un ceas al nopții. Ei sunt prezenți peste tot. Nu există nici o creație în care să nu se afle ceea ce este rău și întunecat și nu există nici o regenerare a vieții fără prezența și fără necesara apărare împotriva dușmanilor soarelui. Pentru egiptean, toate eforturile spirituale, orice cunoaștere și faptă creatoare se lovesc de granița mitică a lumii, în spatele căreia se cască haosul și întunericul primordial. Iată ce spune celebra regină Hatchepsut, cunoscută pentru conștiința sa de sine: „Puterea mea este până în regiunea întunericului primordial." La această graniță, de altfel, construiește grandiosul ei templu al morților, ale cărui ruine la marginea deșertului teban trezesc și astăzi impresia că în acel loc se unește cerul

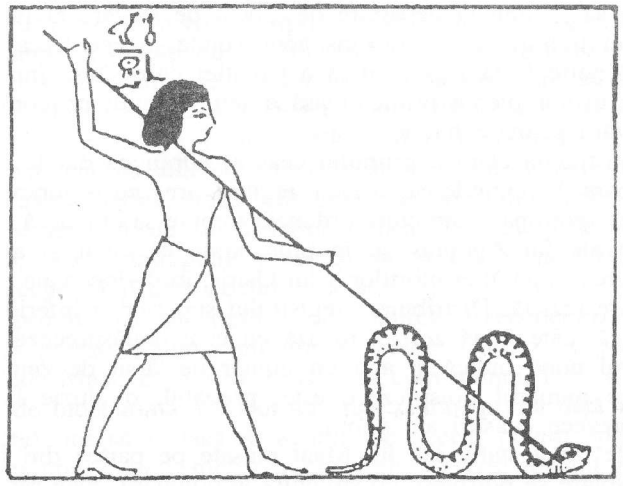

Respingerea dușmanului soarelui, Apophis

cu pământul. Dar acolo unde sălășluiește uriașul Apophis încetează puterea tuturor regilor. Și cu asta nu s-a terminat: aici se sfârșește puterea tuturor zeităților, căci aici domnește singur El, marele răufăcător, îngrozitorul, cum i se mai spune. Textele nu lasă loc la nici o îndoială: tot ce s-a creat și, implicit, și lumea zeilor însăși se va stinge odată. Iată ce vestește vechiul zeu Atum în renumita formulă 175 din *Cartea morților*:

Vei petrece milioane și milioane de ani,
O bună perioadă de timp de milioane de ani.
Dar eu voi distruge tot ce am creat.
Această lume se va întoarce din nou în apele primordiale.
În fluxul primordial, așa cum a fost la început.
Numai eu voi fi cel care rămâne, împreună cu Osiris,
După ce mă voi fi prefăcut din nou în alți șerpi,
Pe care oamenii nu-i cunosc
Și zeii nu-i văd...

Potrivit acestor mărturii, există o prăpastie întunecată a realității sufletești, căreia nu-i putem face față și unde toată înțelepciunea (chiar și cea a zeilor) ajunge la capăt. Nu ne mai rămâne decât tăcerea în fața marelui Necunoscut, cu care noi nu ne mai putem răfui. Este un paradox: pe de o parte, Apophis trebuie să se țină la depărtare de „locul de naștere al lui Ra", adică el trebuie să fie respins acolo unde începe Creația, pe de altă parte forța regenerativă a Creației pare să se înnoiască tocmai în apropierea primejdioasă a întunericului primordial și a realității primare haotice.

Construcția clară a primului ceas al nopții cu datele exacte referitoare la extinderea acestei regiuni are, cu siguranță, un caracter apotropaic: structura ordonată trebuie să oprească forțele haotice ale lui Apophis și, în plus, arată că chiar și aici, în apropierea împărăției morților a lui Osiris, mult-încercata ordine creatoare rezistă. Distribuirea registrului superior și inferior este simetrică, câte nouă zei alternează cu câte douăspreceze zeițe. Numărul nouă indică și aici un număr nesfârșit de zeități, în timp ce numărul doisprezece este, probabil, o aluzie la cele douăsprezece ceasuri ale nopții.

Cele două statui ale lui Maat plasate pe partea din față a bărcii solare se potrivesc cu structura armonioasă. Este renumită reprezentarea lui Maat în mormântul lui Nefertari, unde zeița întâmpină regina protector, cu brațele desfăcute, ca niște aripi.

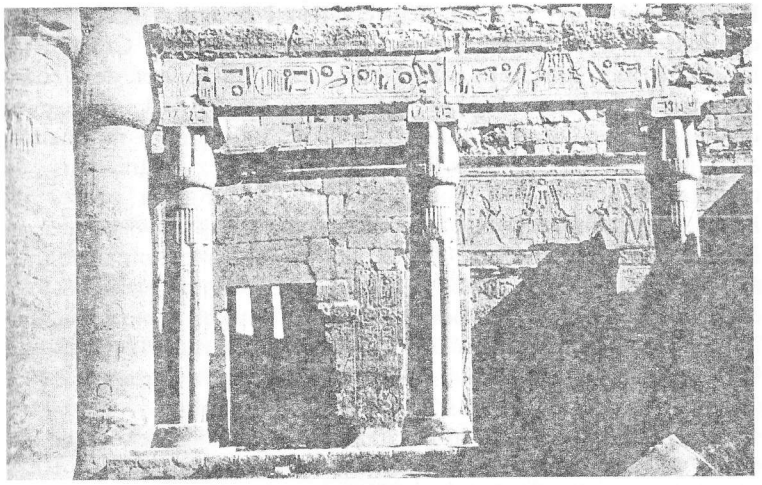

Capela laterală a lui Thutmosis al III-lea în curtea mare a lui Ramses al II-lea din templul de la Luxor din apropierea Tebei

Maat personifică ordinea cosmică și, legat de aceasta, chezășia dreptății sociale, cu alte cuvinte, o ordine înțeleaptă a Creației, imanentă lumii. Dublarea, care este sugerată în textul însoțitor prin forma duală (cele două adevăruri), este tipic egipteană. În cele ce urmează vom vorbi despre această înclinație a egipteanului de a gândi în unități duale. Aici dublarea, ca, de altfel, și cea a bărcii solare din cele două registre mijlocii, pare să aibă o semnificație specifică. A reieșit că dublarea unui motiv de vis apare ori de câte ori un conținut din inconștient trece în conștiință, dar nu atât de intens încât să poată fi total cuprins de aceasta. Astfel, noua atitudine de conștiință ține într-o oarecare măsură de două lumi, lumea de aici și lumea de dincolo, cea a întregului preconștient și cea a noii orientări care începe să prindă contur, treptat.

În primul ceas al nopții, când înnoirea și regenerarea devin tot mai presante, dubla numire a zeului soarelui, respectiv a fiicei sale Maat, capătă un sens. Așa cum atunci, într-o vreme infinit de îndepărtată, cei doi au creat pentru prima dată lumea, tot astfel pot să o facă și acum. De aceea, putem spune că dublarea unui anumit motiv poate trimite în mod absolut general la apropierea unui moment sau a unui proces creator, regenerativ.

Dar să revenim la structura clară a primului ceas al nopții.

Prezența lui Maat aici, ca și în cel de-al doilea ceas, care este dominat de această zeiță, este un semn că ordinea Creației nu încetează nici în lumea subpământeană. Din punct de vedere psihologic, putem înțelege aceasta în sensul că, în cadrul inconștientului colectiv, putem conta pe o ordonare rațională a anumitor motive. Procesul sufletesc de dezvoltare care se conturează aici a fost definit de C. G. Jung ca proces de individualizare. Dar Jung face un pas mai departe, vorbind, în legătură cu fenomenele de sincronicitate, de „cunoștințe absolute" ale psihicului preconștient. În lucrarea sa despre „sincronicitate ca principiu al conexiunilor acauzale" el spune textual că, „de îndată ce te gândești serios la procesele cu țintă precisă din biologie sau cercetezi mai îndeaproape funcția compensatoare a inconștientului sau vrei chiar să explici fenomenele sincronicității", pe baza reglării finale a acestor fenomene, ar trebui postulate „cunoștințe anticipate de un fel oarecare" (GW 8, §921). Atunci când Jung definește arhetipul ca o „stare de ordonare aprioric psihică", el recunoaște în aceasta baza unei ordini creatoare în inconștient, în cadrul căreia contăm pe „acte de creație în sensul unei *creatio continua*", adică în sensul unei activități create a psihicului, spontane, continue și complet autonome de conștiința de Eu (§957).

Apariția lui *Amduat* coincide cu perioada în care conștiința umană începe să se extindă în proporții uriașe. Despre aceasta a fost vorba încă în legătură cu politica expansionistă a faraonilor din dinastia a 18-a. De aceea, nu este exagerat să concepem conținutul acestei scrieri ca pe unul din cele mai importante „vise inițiatice" ale omenirii. Oriunde și-a făcut loc o extindere importantă a conștiinței, omul arhaic a reflectat asupra esenței ordinii Creației. Din asemenea gânduri și, mai ales, dintr-o asemenea uimire interioară s-au născut cărțile despre lumea subpământeană ale Regatului Nou.

Dar să ne întoarcem la începutul lui *Amduat*. Ceea ce mă fascinează mereu sunt maimuțele soarelui sau pavianii, care, în poziția lor tipică, pe vine, așteaptă venirea „marelui suflet" (Ra). Ra le strigă să-i deschidă porțile orizontului:

Deschideți-mi brațele voastre, paviani!
Deschideți-mi portalurile voastre, paviani!
Luminați pentru mine, pe care eu le-am făcut!...

iar aceștia îi răspund într-un strigăt:

Deschis ți-e ceea ce e ascuns,
Cu chipuri secrete,
Deschise îți sunt aripile porții
Marii cetăți (împărăția morților)
Luminat ți-e ceea ce e întunecat...

Maimuțele sunt primele care așteaptă și recunosc venirea marelui zeu. În mod tradițional ele fac parte din anturajul zeului soarelui și-l însoțesc adesea cu muzică și dansuri. Abia de curând mi-a povestit un medic veterinar că a putut observa în Africa paviani care, cu brațele ridicate, salutau primele raze ale soarelui care tocmai răsărea. Imaginea pavianilor care salută și venerează lumina soarelui oricât de proprie e ea naturii, ascunde în sine și un adevăr sufletesc-spiritual. Nici mintea ascuțită și nici măcar luminozitatea conștiinței Eu-lui nu pot sesiza venirea marelui zeu, ci tocmai „animalul din noi". Prin aceasta se înțelege o percepere fizică a instinctelor și organelor senzoriale, în care senzațiile fizice joacă un mare rol. Ea pătrunde în

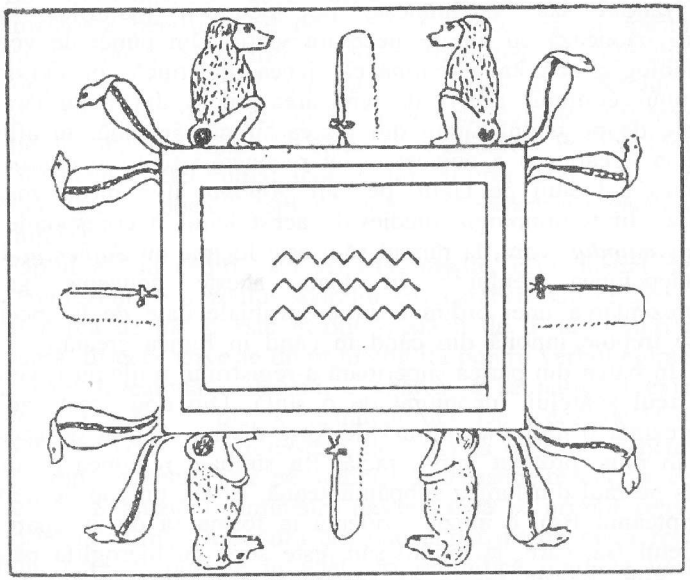

Maimuțele soarelui la apele din lumea de dincolo

domeniul sufletesc-animalic, din care provine „sufletul" nostru „animalic". De aceea, unele vise despre animale prefigurează apropierea de sine, așa încât noi, atunci când ne apare în vis un animal, trebuie să fim deosebit de receptivi. S-ar putea foarte bine ca, în spate, să se anunțe prezența unui zeu, respectiv, a unui conținut numenal. Eu cred, însă, că sufletul nostru animalic poate fi hrănit și rămâne viu numai atunci când noi suntem legați de elementele naturii: într-o plimbare prin munți, în fața forței naturale a mării sau a unei furtuni, în zorile delicate ale unei zile care se apropie etc. Sufletul nostru este legat de tot felul de experiențe elementare, pentru că de secole și-a creat din ele grandioasele sale imagini. Cu cât asemenea trăiri ne sunt mai străine – și pentru o mare parte din oamenii din zilele noastre, chiar și pentru copii, ele sunt într-o mare măsură străine –, cu atât mai mult ne îndepărtăm de forțele creatoare ale inconștientului și cu atât mai puțin vom putea pătrunde imaginile sufletului. Celelalte zeități ale registrului superior au misiunea de a adora, de a slăvi sau, pur și simplu, de a-l însoți pe zeul soarelui. Ei iau cu toții parte la permanentul proces de creație. Ei slujesc marele suflet, după cum acesta, la rândul său, îi hrănește pe locuitorii malurilor și îi aprovizionează cu lucruri necesare vieții. Din punct de vedere psihologic, aceasta înseamnă că și cea mai mică conștientizare a unui conținut arhetipal, realizarea uneia din nenumăratele ființe de pe malul râului din lumea subpământeană, se află în slujba Creației și a neîncetatei ei regenerări (*creatio continua*), pentru a-l sluji pe Unul, pe care *Amduat* îl numește marele suflet. În terminologia medievală acest Unul îi corespunde lui *unus mundus*, care, la rândul său, este identic cu *Sapientia Dei*, înțelepciunea zeului.[20] În toate aceste concepte găsim reprezentarea unei ordini cosmic-spirituale date de la început, care trebuie înnoită din când în când în lumea creată.

În barca din partea superioară a registrului mijlociu îl vedem pe zeul soarelui, înconjurat de o suită. Din nou aceste zeități reprezintă o mulțime infinită de forțe divine. Asistat de acestea și, în plus, protejat într-o raclă, Ra străbate regiunea primului ceas pe râul din lumea subpământeană. El are un cap de berbec (egipteanul Ba), o aluzie evidentă la forma sa de întrupare ca sufletul Ba, care, la rândul său, este scris cu hieroglifa păsării Ba. Sub această formă de suflet, zeul coboară în adâncurile lumii subpământene, pentru a se înnoi acolo prin unificarea

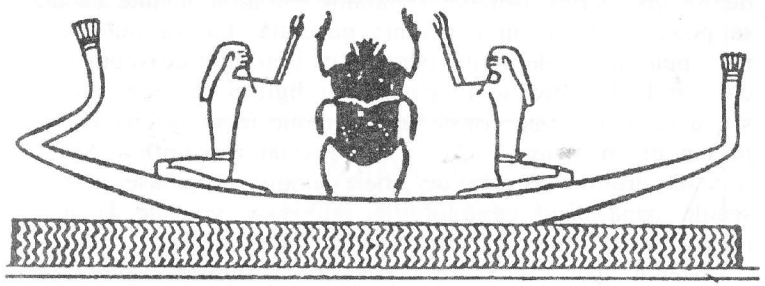

Zeul soarelui divinizat sub formă de scarabeu.

sufletului său Ba cu cadavrul. Ba (în egipteană de gen masculin) este o parte a sufletului care se mișcă liber și care îndrăgește imensitatea cerului și depărtările. Sufletul Ba are însă și o existență fizică. De aceea, într-un loc sau altul, se poate vorbi de „carnea lui Ra", drept care Ba trebuie să fie hrănit. Egipteanul nu cunoaște separarea distinctă pe care noi o facem între corp, spirit și suflet.

Ba întruchipează acea instanță sufletească care este răspunzătoare pentru dorul de ceea ce este ceresc și spiritual, pentru chemarea depărtărilor, pentru dragostea de drumeții și călătorii, pe scurt pentru orice gen de „zbor al sufletului" și dor de depărtări. Se pare, însă, că această calitate sufletească trebuie înnoită din când în când în adâncurile Ba, în lumea subpământeană, căci numai acolo și numai prin forța permanentă a pământului se poate înfăptui înnoirea periodică și regenerarea sufletului Ba.

Faptul că, în centru, stă această înnoire, este ilustrat de a doua reprezentare a zeului soarelui ca scarabeu sau chepre. El stă în barca de jos și este însoțit și slăvit de două chipuri ale lui Osiris. Insecta servește drept hieroglifă pentru verbul egiptean *chpr*, care înseamnă a deveni, a apărea, a se naște, a exista, a-și face apariția și chiar a se transforma. De aceea, de la bun început, este vorba de o renaștere, de înnoirea vieții în adâncurile lumii subpământene. Dar ce semnifică această prezență a ceea ce devine și aluzia la iminenta naștere încă în primul ceas al călătoriei nocturne? Așa cum am mai arătat, regenerarea zeului soarelui care se petrece în adâncuri semnifică înnoirea vechii atitudini conștiente, respectiv atitudinea spirituală colectivă a unei anumite epoci. Noul conținut spiritual-sufletesc este anunțat

de *imagini ţintite* psihice, şi anume cu mult înainte ca acesta să poată pătrunde în conştiinţa generală. La început ele sunt percepute numai de puţine personalităţi cu mult deasupra mediei, cum ar fi de către un fondator de religii şi de către succesorii săi, a căror misiune constă în a impune în conştiinţa celor din jur „noua învăţătură", care i s-a revelat maestrului. Aşa cum o arată drumul parcurs de unele înnoiri religioase, pot trece secole până când conţinuturile religioase revelate la început numai unuia singur să cuprindă un întreg popor.

Mereu apar vise, care prevestesc o iminentă eliberare, în timp ce, în realitate, cel ce visează tocmai se pregăteşte pentru dureroasa coborâre în întunericul depresiunii sale şi al sufletului său. Asemenea imagini ţintite ale sufletului însoţesc şi ajută procesul terapeutic, şi aproape că îmi vine să întreb, cum altfel am putea rezista mizeriilor vieţii? *Habentibus symbolum facilis est transitus*, aşa sună o formulă alchimistă; celor care se află în posesia unui simbol sau al unui adevăr interior, tranziţia (în viaţă, ca şi în moarte) li se pare uşoară. Gândacul chepre din cea de a doua barcă este un asemenea simbol al transformării, care acţionează pentru toţi cei ce-l însoţesc pe zeu în barca sa.

Un număr incomensurabil de zeităţi şi morţi fericiţi s-au alăturat zeului soarelui în călătoria sa prin luma subpământeană. De aceea, barca denumită *barca milioanelor*, în *Amduat* apare doar marginal în numele unei zeiţe a celor douăsprezece ceasuri („stăpâna şerpilor Uraeus din barca milioanelor"). Aceste milioane nu sunt ani, ci toţi morţii fericiţi, care s-au adunat acolo. Despre această dorinţă, de a putea lua loc odată în această barcă a lui Ra, pentru a putea ajunge în lumea de dincolo sub potecţia acesteia, aminteşte formula 99B din *Cartea morţilor* pe care am mai amintit-o:

O, tu, păzitorule al misteriosului pod,
Pe care îl păzeşte Apophis,
Adu-mi acest pod umblător, leagă-mi odgonul din faţă,
Pentru a ieşi de pe el, de pe acest tărâm rău,
În care stelele răsturnate
Cad pe feţele lor
Şi nu ştiu cum să se mai ridice!...
O, tu, puternicule, care deschizi discul solar,
Stăpânul zorilor –
Scoate-mă, nu mă lăsa fără barcă.

Podarul îi răspunde, liniştindu-l:

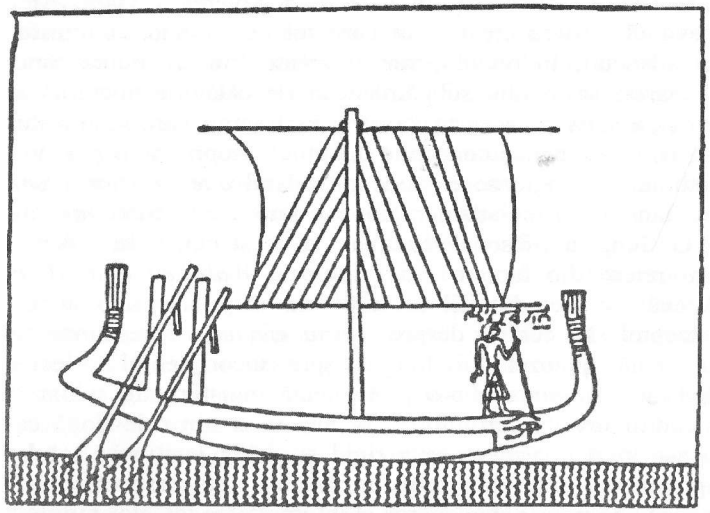

Podarul (Formula 99B din *Cartea morţilor*)

Vino, transfiguratule, fratele meu,
Şi mergi către locul pe care îl ştii.

Aceasta este marea rugăminte: să nu trebuiască să rămâi fără barcă, ci să fii primit în barcă, pentru că, la adăpostul ei, omul poate părăsi fără primejdii întunecata ţară a groazei şi „lumea răsturnată", acolo unde totul este aşezat cu capul în jos, pentru a ajunge la locul păcii, acolo unde sălăşluiesc toţi morţii fericiţi.

Dar ce înseamnă din punct de vedere psihologic, „barca milioanelor"? Aşa cum am mai amintit, C. G. Jung a văzut în formele de concepţie arhetipale, în mod analog cu instinctele din lumea fizică, un tezaur de experienţă *spirituală* a omenirii, adunată de-a lungul mileniilor. Dacă barca Soarelui adăposteşte toţi morţii fericiţi, ea reprezintă un vas, o concepţie, care „cuprinde" sau tocmai concepe acest tezaur de experienţă adunată de nenumărate generaţii. Cel care are parte de aceste cunoştinţe ale strămoşilor şi nu este exclus din ele întocmai acelor condamnaţi, acela este un transfigurat. Apropierea de forţele arhetipale (bune) îi garantează înnoirea vieţii.

Ipoteza lui Jung cu privire la un întreg preconştient existent în psihic reia această veche concepţie. Este vorba de conectarea

la matricea sufletească, în care se regenerează viața. Aici se relevă un proces creator, în care tot ce e viață se transformă din adâncuri. Individul poate fi creator numai atunci când își are partea sa la râul subpământean (la călătoria nocturnă a lui Ra) și, o dată cu aceasta, la un sens ascuns, care se transformă mereu. O asemenea concepție dinamică asupra vieții și a normei culturale și religioase exclude postulatul *adevărurilor veșnice.*

Hans Georg Gadamer, filosof important, contemporan cu C. G. Jung, a subscris vehement la acest punct de vedere, așa cum reiese din lucrarea sa principală *Wahrheit und Methode* (Adevăr și metodă). El nu este un adept al psihologiei, dar conceptul său central despre *istoria efectului* corespunde totuși în esență ipotezei lui Jung despre inconștientul colectiv și implicarea acestuia într-o permanentă transformare și dinamică în cadrul istoriei spiritului.[21] În nici unul din cele două cazuri nu s-a avut în vedere ceva rigid și stabil, pentru că totul este supus unui proces de transformare istorică, respectiv psihică. În ceea ce privește înțelegerea și interpretarea textelor mitologice, religioase sau literare, Gadamer este de părere că fiecare moment este altfel interpretat și trebuie să fie altfel interpretat, pentru că mărturiile care stau la bază sunt supuse unei istorii a efectului. Această neîncetată transformare a sinelui este semnalată de *Amduat* nu numai în simbolul „bărcii lui chepre", ci și prin cele patru stele funerare din partea de sus a registrului din mijloc, din care se detașează câte un cap de om cu barbă de zeu. Potrivit celor scrise alături, este vorba de rânduielile stabilite de zeul Creației, în care acesta apare în cele patru forme mai importante de prefaceri ale sale: ca Ra pe cerul zilei, ca Atum de la orizontul de vest și Chepre de la orizontul de est, precum și ca Osiris, care întruchipează aici soarele subpământean al nopții. *Ra*, stăpânul activ al cerului și al lumii, *Osiris*, zeul pasiv, dar și iubit al împărăției morților, *Atum*, moșneagul, care, obosit și epuizat de munca sa de peste zi, coboară la apus în adâncuri, și *Chepre*, copilul soarelui, întâmpinat cu urale de către zori – toți aceștia sunt aspecte ale unuia și aceluiași adevăr, forme ale unui singur suflet mare. Împreună, toți aceștia constituie un simbol al dinamicii creatoare a vieții și existenței, care, în Egipt, a fost întotdeauna legată de zeul soarelui. În drumul său peste bolta cerească și prin ceasurile nopții din lumea subpământeană se relevă o dinamică psihică, pe urmele căreia au mers alchimiștii în neobositele lor cercetări și pe care

au descris-o în imagini mereu noi. În cunoscuta frază, ridicată la rangul de axiomă, a profetesei Mariei, chintesența cercetărilor alchimiste se rezumă astfel: „Unul devine doi, doiul devine trei, iar din trei unul devine patru." Fiecare unitate trebuie, în mod necesar, să se desfacă în contrariile ei. Astfel izbucnește un conflict, și cu cât el durează mai mult, cu atât mai mare va fi dorul de un nou simbol care unește contrariile. Atunci când dogoarea s-a întețit devenind insuportabilă, se ajunge la punctul culminant, în care un simbol unificator apare ca al treilea. În felul acesta a fost atins al patrulea, care reprezintă o nouă unitate la un nivel de conștiință superior. Să mai aruncăm o privire asupra locuitorilor de pe țărmuri din registrul inferior al primului ceas. Și ei se află întru totul în slujba circuitului solar subpământean. Maimuțele soarelui îl înveselesc pe Ra și suita sa cu muzică și dansuri, șerpii Uraeus luminează, scuipând foc din gâtlejuri, cei nouă zei aduc slavă, iar cele douăsprezece zeițe îl preamăresc pe marele zeu, însoțindu-l în trecerea sa spre ceasul următor. Acum, când întunericul crește, trebuie să se celebreze, încă o dată, o solemnitate ca în satele africane amintită la început. Ritualul cultic solemn prevestește în Egipt, din vremuri străvechi, un eveniment cosmic central petrecut între cer și pământ. Oriunde un zeu coboară din cer pe pământ, oriunde își părăsește sfera sa și pășește în lume în procesiuni organizate de preoți și preotese prin diferite porți de temple, participanții la festivități izbucnesc în urale. Acest drum al zeului sfințește lumea. Aceasta este speranța tuturor participanților la procesiune, înainte, ca și acum. De aceea, și în împărăția intermediară a primului ceas al nopții, puțin înainte de intrarea marelui suflet în împărăția subpământeană propriu-zisă, se desfășoară o serbare a bucuriei. În țara nimănui, unde nu mai funcționează bine nici legile cerului, nici cele ale lumii subpământene, și unde în fiecare clipă amenință să izbucnească un haos, sărbătoarea bucuriei ține în frâu puterile întunecate. Sărbătoarea îi face pe zei îngăduitori, pentru ca forțele cerului și pământului să se întâlnească într-o nouă relație specifică și să se poată uni.

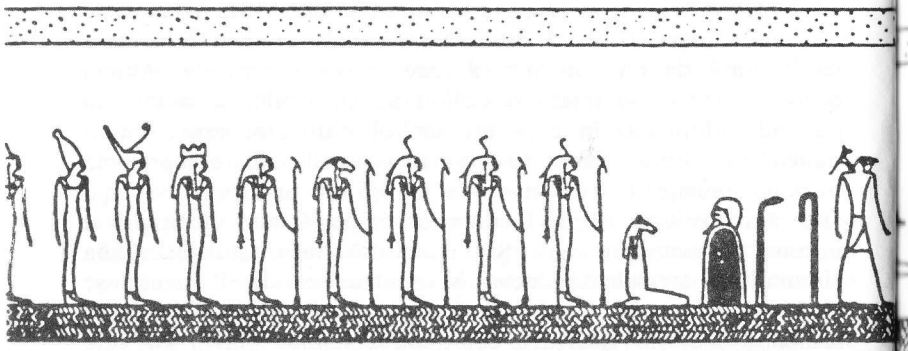

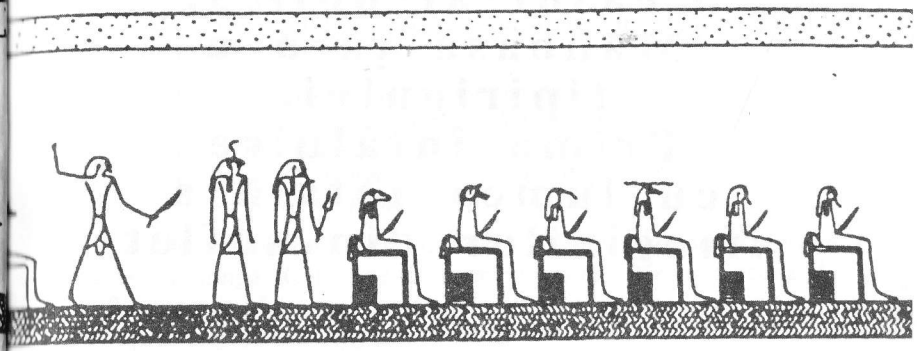

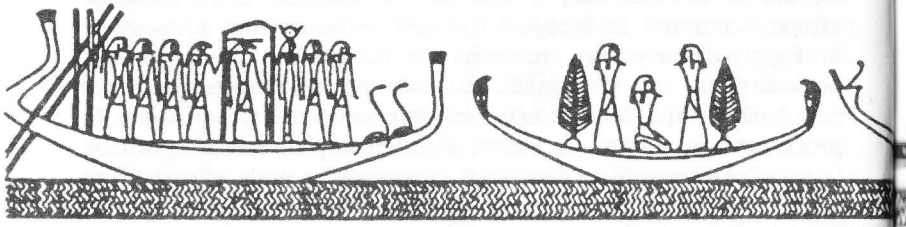

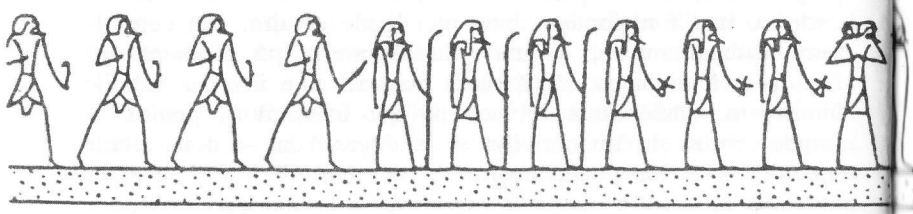

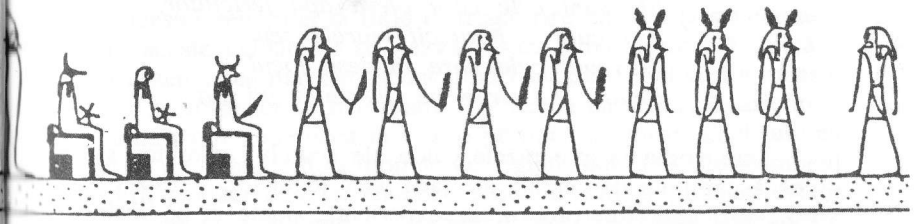

Ceasul al doilea. Mănoasa țară a țipirigului. Prima întâlnire cu lumea totală a imaginilor din suflet

În spatele porții „celui care înghite tot", zeului Soare i se deschid toate apele unei țări extrem de mănoase, de o frumusețe paradisiacă. El este întâmpinat de uralele și strigătele de bucurie ale locuitorilor țărmurilor. Pretutindeni se găsesc simbolurile unei vegetații abundente, ca în cazul celor doi zei ai semințelor din cea de a doua barcă, cărora li se întind spice de grâu ca semn de fertilitate. Despre zeitățile din registrul inferior se spune:

Ele sunt acelea care întind ca hrană
Plantele verzi care se află în Wernes
Zeilor care îl însoțesc pe Ra.
Ele sunt cele care oferă apa fericiților,
Așa cum a poruncit marele zeu.
Ele sunt cele care întețesc focul
Pentru a-i arde pe dușmanii lui Ra.

Este vorba despre razele calde ale soarelui, care fac să se coacă câmpiile de cereale ale țării. Dar focul lor, și asta o știe bine africanul din propria sa experiență, poate și să distrugă toată bogăția. Zeul soarelui are două fețe. Ele se oglindesc în binecuvântare și blestemul care pornește de la locuitorii lumii subpământene. Tocmai pe meleagurile fertile din Wernes, în care morții au fost aprovizionați cu toate bunurile necesare pentru un trai îmbelșugat, simțurilor naturale ale egipteanului

le-ar repugna să nu pomenească de aspectul întunecat, distructiv al vieții. Atunci când ne adâncim în imaginile acestui ceas și ale celui următor, găsim acolo o mărturie sinceră a frumuseții existenței pământești. Bucuriile existenței pot continua și în moarte. Ce-și dorește și ce așteaptă cel mort de la timpul pe care-l petece în câmpurile de țipirig, aflăm în formula 110 din *Cartea morților*:

Acolo să fii plin de putere, acolo să fii fericit,
Acolo să ari și acolo să culegi recolta,
Acolo să mănânci și acolo să bei,
Acolo să te împreunezi și acolo să faci tot
Ce se face pe pământ.

Acolo, în separata lume de dincolo, intensitatea vieții trebuie să nu se stingă. Cel decedat exprimă patru speranțe: aceea de a fi puternic, de a avea parte de binecuvântarea zeilor (de a ara și recolta), de a găsi hrană și de a nu fi exclus de la continuitatea vieții (de a avea raporturi sexuale). Exact aceleași dorințe pot fi găsite în cei patru soli care merg înaintea bărcii solare în registrul de mijloc. Despre *zeii semințelor* care garantează aprovizionarea materială în lumea de dincolo a fost deja vorba. Erik Hornung a presupus că în cazul *crocodilului* din barca următoare este vorba de stăpânul regiunii Wasse din Câmpul de țipirig. În acest caz, barca ar fi un simbol pentru puterea și dominația zeului Soare, care nici în lumea subpământeană de dincolo nu pierde nimic din puterea sa. A avea parte de această putere și a nu fi lipsit de putere ca cei condamnați rămâne dorința fiecărui răposat.

Simbolul bărcii următoare ne trimite la Hathor. Ea este zeița iubirii, a exuberanței sălbatice în joc și dans și, de asemenea, în delir. Grija maternă și mila blândă sunt atribute ale acestei zeițe, dar și furia distrugătoare, turbată și sângeroasă. Prin aceste calități ea se dezvăluie ca o reprezentantă tipică a marii zeițe, cea mai cunoscută fiind Ișstar din Babilon. Ea iubește viața și urăște orice nemișcare. De aceea ea seamănă discordie și ură, acolo unde aceasta este o poruncă a iubirii. Căci iubirea îndură totul, în afară de monotonie. Egipteanul folosește scarabeul pentru a arăta clar că Hathor se află în slujba plinătății vieții și a continuei ei înnoiri. Scarabeul este devenirea, care apare mereu sub o altă formă. Datorită forței lui creatoare, care ajută nașterea, el este un binevenit însoțitor al lui Hathor. În sfârșit, ultima barcă arată simbolul lumii, de care întotdeauna a fost legată speranța de întinerire și regenerare.

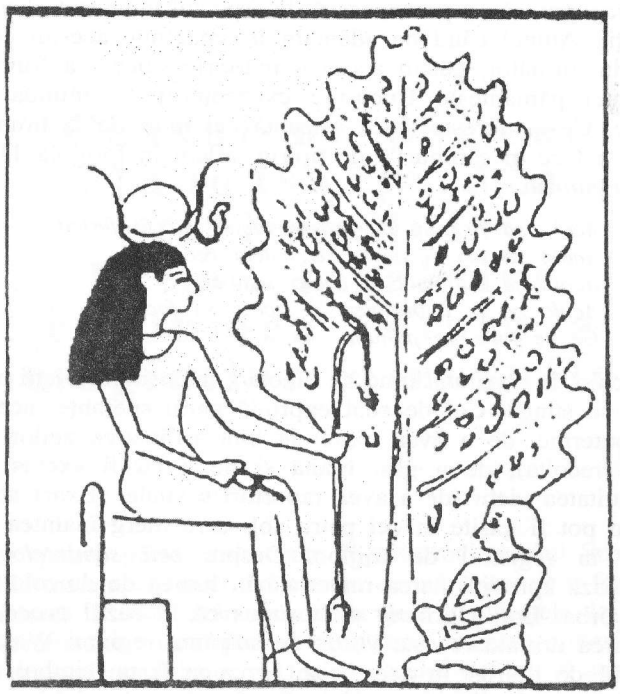

Mortul în fața lui Hathor și a pomului vieții

Așa cum am văzut, zeul soarelui întruchipează sursa conștientizării conținută în straturile inconștiente colective ale omului. Ca atare, el întrupează impulsul către conștientizare ascunsă în totalitatea preconștientă. Egipteanul asociază prin acest factor psihic următoarele patru „concepte" (bărci): hrana, domnia, plinătatea vieții și regenerarea. Acesta este, deci, efectul împătrit al lărgirii conștiinței și individuației: el *satură* omul în viața reală, ca și în cea spirituală, el îl *face puternic* și-i aduce binecuvântarea *regenerării*. Fiecare încercare de a depăși propria inconștiență se află în slujba creșterii spiritual-sufletești, pentru omul arhaic fiind de la sine înțeles că această slujbă îi este consacrată în cele din urmă numai Unuia: marelui suflet. De la el ne vine viața și către el se scurge aceasta. Orice lărgire conștientă a orizontului vieții noastre – fie că ne construim o casă, deprindem o profesiune nouă sau orice altceva – are un sens numai atunci când e însoțită de o lărgire a conștiinței.

Viața există numai în apropierea zeului soarelui, numai acolo unde imaginile din interiorul sufletului se trezesc la conștiință, tot așa cum locuitorii țărmurilor se trezesc la viață, atunci când marele zeu trece pe lângă ei. Importante nu sunt modificările exterioare, ci lucrurile secrete ale lumii subpământene. Acolo zace ascunsă viața adevărată, și acolo fiecare primește în dar o nouă viață, dacă face parte din suita zeului soarelui.

Despre cele două fețe ale zeului soarelui și despre funcția lor de ajutor și de pedeapsă a fost deja vorba. Înainte de a ne întoarce la aspectul obscur al marelui suflet, să mai menționăm cele două figuri cu două capete din registrul superior și, chiar în fața lui, din registrul de jos. La primul este vorba de perechea de zei Horus și Seth, cu alte cuvinte de cele două divinități antagoniste ale mitului lui Osiris. Mitul povestește despre o lungă ceartă între cei doi zei, care se încheie prin împăcarea și alierea lor, fiecăruia dându-i-se dreptate. Horus devine singurul moștenitor al împărăției unite a Egiptului de Sus și a celui de Jos, dar și Seth își capătă, cel puțin în parte, drepturile, deoarece regiunile de la marginea lumii, cum ar fi deșertul sau străinătățile,

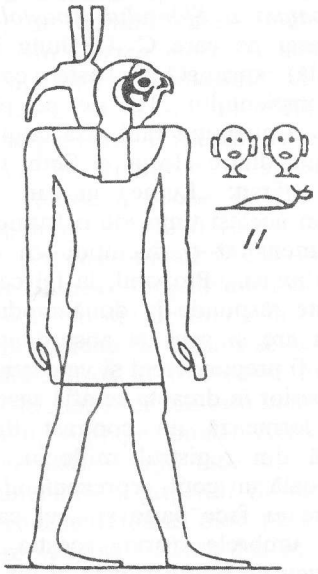

Cel cu două fețe

îi sunt atribuite ca zone de dominație. La acest mit vom reveni mai târziu. Important este aici doar simbolul divinității cu două fețe. Ea personifică unirea contrariilor, cele două fețe a tot ce există. Acolo unde este lumină, se află și întuneric, și acolo se desfășoară plinătatea puterii regale, maiestuoase a lui Horus, acolo și Seth își revendică dreptul său asupra deșertului și a țărilor străine. În felul acesta, el are grijă ca haosul să destrame orice structură de dominație prea pietrificată asupra noului. Și, deoarece acest adevăr afectează până în profunzime viața fiecărui om, simbolul ambivalenței divine este și el prezentat simbolic și în forma sa omenească (registrul inferior). Este ca și cum în această experiență uneori deosebit de amară a omului s-ar reflecta adevărul divin. Noi suntem înclinați spre un optimism țintit în care accentuăm la maximum latura luminoasă a zeului. Dar tot ce facem are tot două fețe, și niciodată nu putem ști cu precizie care din cele două predomină. Apostolul Pavel o spune cât se poate de pregnant: „Fiindcă știu că nu locuiește în mine, adică în trupul meu, ce este bun. Căci a voi se află în mine, dar a face binele nu aflu. Căci nu fac binele pe care îl voiesc, ci răul pe care nu-l voiesc, pe acela îl săvârșesc." (*Epistola către romani a Sfântului Apostol Pavel*, 7, 18, 19) Acesta este un pasaj pe care C. G. Jung îl citează des, căci ambivalența (morală) exprimată în el este o caracteristică esențială a psihologiei inconștientului. Tot ce ne putem dori este ca binele să depășească cu puțin răul, așa cum este cazul, în cele din urmă, în disputa dintre Horus și Seth. C. G. Jung scria în biografia sa, spre sfârșit: „Lumea în care ne-am născut este aspră și crudă și, în același timp, de o frumusețe dumnezeiască. Ține de temperament să-ți închipui ce este preponderent: absurditatea sau rațiunea... Probabil, la fel ca la toate întrebările metafizice, se poate răspunde în două moduri: Viața este sens și absurditate, sau are și sens și absurditate. Sper cu destulă teamă că sensul va fi preponderent și va câștiga bătălia" (p. 360).

În registrul superior în dreapta se află șase figuri din consiliul judecătorilor. Ei formează un contrast flagrant cu zeitățile dătătoare de viață din registrul mijlociu. Fiecare din acești judecători are în poală un cuțit, reprezentând legătura cu funcția lor punitivă. Dintre ei face parte și „cel care duce la cădere, care decapitează umbrele (prin aceștia sunt înțeleși cei condamnați)", un zeu cu brațul ridicat și un cuțit în mână, gata în orice clipă să-și supună dușmanii. Din aceeași galerie face parte zeul cu cap de taur din registrul inferior. Și el are un

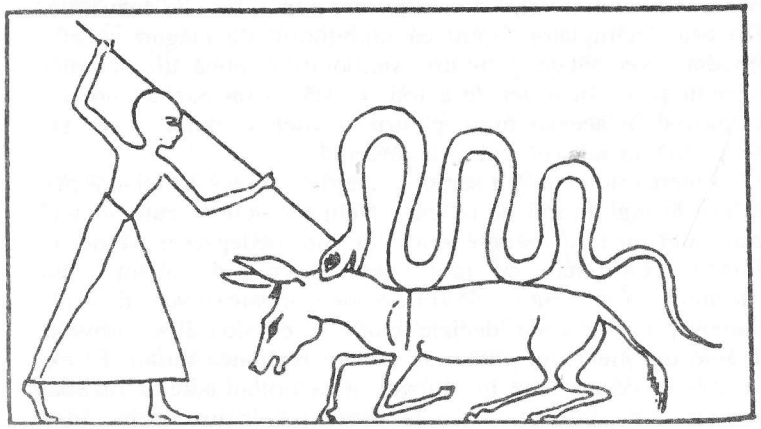

Înghițitorul de măgari
(Formula 40 din *Cartea morților*)

cuțit în poală și poartă numele bizar „înghițitorul de măgari". Erik Hornung vede în această figură o aluzie la formula 40 din *Cartea morților*, un demon care-i înghite pe păcătoșii întruchipați în măgari. În *Cartea morților*, sub titlul „Formulă pentru a te apăra de înghițitorul de măgari", se află și o vignetă care reprezintă un măgar răpus de un bărbat înarmat cu o lance, ca și de un șarpe, care-l mușcă de ceafă. Am putea interpreta astfel scena: înțelepciunea și agresivitatea șarpelui împreună cu acțiunea țintită a zeului (lancea) răpun răul. În timp ce morții fericiți trec cu bine de acest demon, pentru că îl combat cu succes, cei condamnați îi cad inevitabil victimă.

La coborârea în lumea subpământeană trebuie învinsă instinctualitatea sethiană. Nu are absolut nici o importanță dacă este vorba de o instinctualitate de natură sexuală sau spirituală. Și una și alta pot duce ușor la o obsesie în care Eu-l este determinat numai de către exterior sau este inundat de conținuturi din interiorul sufletului, suprapersonale. Această umflare care rezultă de aici sau această inflație face să se piardă legătura cu înțelepciunea instinctuală a șarpelui. Și din nou alchimiștii au fost cei care au cunoscut foarte bine pericolul separării de lumea reală. „Cel care vrea să fie introdus în științele secrete", spune un vechi maestru, „acela trebuie să fie «cinstit și de o înțelepciune profundă», apoi omenos cu oamenii și cu o față veselă și vioaie, întotdeauna atent să salute prietenos, un

observator al secretelor durabile, care numai lui i se dezvăluie".[22] Nu este întâmplător faptul că înghiţitorul de măgari se află în imediata vecinătate a tuturor simbolurilor plinătăţii paradisiace a vieţii şi ale bucuriei de a trăi. El stă ca un paznic, prevenind şi păzind în acelaşi timp, pentru ca nici un suflet drept să nu se piardă în această mare abundenţă.

Puterea numenală a şarpelui singură nu este suficientă pentru a feri de înghiţitorul de măgari. Nelipsite sunt şi cuţitele acelea, care sunt puse în mâinile zeităţilor care pedepsesc. Atunci când suntem confruntaţi cu răul, avem nevoie de o înţelepciune „ascuţită ca un cuţit". Pornirea inconştientă poate fi depăşită numai prin forţa de decizie clară şi curajoasă a individului. Trăind conştient, nu putem să evităm realitatea răului. El există în noi, în ceea ce ne înconjoară şi în brutalităţile şi războaiele acestei lumi. Nu foloseşte la nimic să închizi ochii în faţa acestei realităţi. Neştiinţa şi naivitatea nu pot împiedica păcatul omenesc. Dimpotrivă: nicăieri ascuţimea conştiinţei nu este mai trebuincioasă ca în contactul cu întunericul şi răul. Căci acesta nu tolerează jumătăţile de măsură, compromisurile şi naivitatea. Cine vrea să coboare în adâncurile naturii sale, acela va avea nevoie de un cuţit ascuţit.

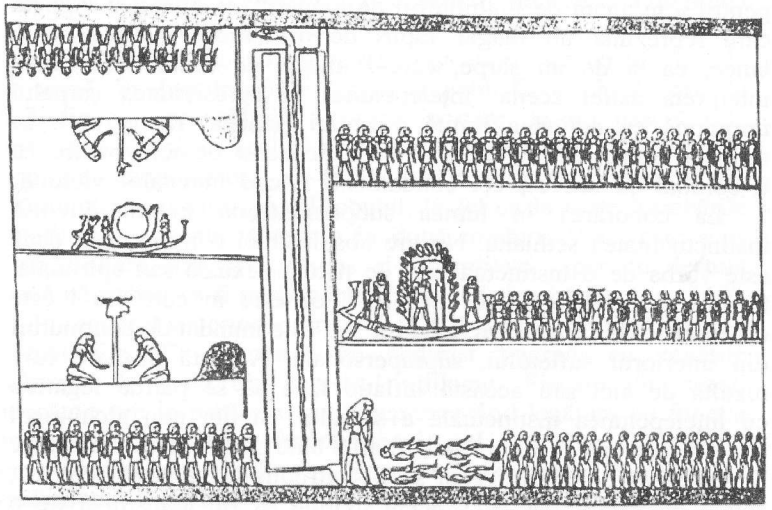

Cartea porţii, primul şi al doilea ceas

Iisus a ştiut acest lucru de când s-a întâlnit cu diavolul în pustiu. Părerea foarte răspândită că răul poate fi învins îi este străină. Altfel, cum ar fi spus: „Nu socotiţi că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie." (*Sfânta Evanghelie după Matei*, 10, 34). Aceasta este sabia iubirii, despre care o vorbă Zen spune că este „o sabie care poate în acelaşi timp să omoare omul şi să-i redea şi viaţa". Cel care îndreaptă aceste arme împotriva sa, pentru a merge pe urmele impulsurilor umbrelor, acela poate fi eliberat de povara „înghiţitorului de măgari", adică de acea pornire întunecată, inconştientă şi de egocentrism. Mai clară chiar decât în *Amduat* va fi separarea dintre morţii fericiţi şi cei condamnaţi în cel de-al doilea ceas al *Cărţii porţilor*. În timp ce, în registrul superior, celor drepţi li se fac daruri de jertfe şi li se acordă favoarea vieţii înnoite, tema registrului inferior este dedicată în întregime pedepsirii duşmanilor soarelui. Cele patru figuri care stau întinse se numesc „trândavii" sau „obosiţii". Lângă ei stau în picioare douăzeci de condamnaţi goi şi legaţi cu lanţuri. Ei sunt

Locuitorii pustiului din marea sală a lui Ra,
Care au făcut gălăgie pe pământ împotriva lui Ra,
Care au chemat răul împotriva celui aflat în ou.

„Cel aflat în ou" este o aluzie la oul primordial, din care a ieşit în chip misterios zeul soarelui, pentru ca apoi, la scurt timp, să creeze şi lumea şi oamenii. În spatele acestei reprezentări se ascunde o concepţie universală. În cosmogonia letonă vulturul primordial este cel care a ouat oul cosmic. Zeul creaţiei îl sparge şi din cele două jumătăţi ale acestuia creează cerul şi pământul. Din punct de vedere psihologic, oul reprezintă un autosimbol *in statu nascendi*, adică în stare de devenire, ceea ce există potenţial de la început, dar încă nu şi-a găsit forma definitivă. Cei condamnaţi s-au opus acestui întreg potenţial şi, implicit, spiritului creator al lumii. Ei au „chemat răul" împotriva vieţii în devenire şi s-au aşezat astfel în apropierea celui care ar putea distruge orice viaţă, în apropierea lui Apophis. Dar să urmărim textul început. În faţa registrului este aşezat zeul soarelui în apariţia sa sub forma lui Atum. Ca „moşneag, care se află în apele primare Nun", Atum îl poate reprezenta pe zeul soarelui îmbătrânit, dar în textele cosmogonice el este adesea asemuit cu spiritul creator al lumii. Această ambivalenţă este o imagine potrivită pentru acea stare de plutire din cel

de-al doilea ceas al nopții, în care totul împinge spre înnoire, dar nimic nu se realizează, încă, cu adevărat. În orice caz, zeul le ține condamnaților o predică de pedepsire:

Voi sunteți cei care au făcut răul,
Care ați cauzat un măcel
În marea sală (sala judecății).
Trupurile voastre sunt condamnate la decapitare,
Sufletele voastre Ba la neființă;
Nu trebuie să-l vedeți pe Ra în chipurile sale,
Dacă el va coborî în lumea subpământeană.

Goliciunea dușmanilor soarelui demonstrează privitorului neajutorarea lor. În schimb, zeul soarelui face dovada unei mari binefaceri față de morții fericiți, îmbrăcându-i cu haine noi. Aceasta va fi tema celui de-al optulea ceas din *Amduat.* Cei condamnați, osândiți în goliciunea lor la neființă, nu-l vor vedea pe zeu. Iată-i decapitați, jalnici și neputincioși. Dintre ei fac parte și cei patru trândavi. Ei se îndreaptă către o regiune îndepărtată, unde nu este posibilă nici o orientare, pentru că aici nu există nici sud, nici nord, nici est, nici vest (cei patru „obosiți"). Însuși zeul soarelui evită această regiune și, cu toate acestea, ea este legată profund de misterul regenerării sale: „...Ei (cei patru «obosiți») s-au descompus în «trândăvia» apelor primordiale și este de la sine înțeles ca drumul soarelui să nu atingă acele regiuni; apele primordiale și întunericul primordial formează lumea dinaintea Creației, înainte de primul răsărit al aștrilor. Cele patru chipuri sleite sunt un prim indiciu al faptului că, pe lângă împărăția intermediară a pustiului și lumii subpământene propriu-zise, prin care trece călătoria nocturnă a soarelui, mai există un adânc fără fund, întunecos, în care sunt împinși «dușmanii». Acolo au fost anulate toate bazele lumii Creației, acolo soarele nu pătrunde nici noaptea – dar brațe care țin soarele și îl feresc să se prăvălească se ridică din aceste adâncuri nevăzute. Textele pomenesc de aceste locuri ca despre «locurile pierzaniei», dar aici sălășluiesc nu numai forțele distrugerii și descompunerii, ci și cele ale regenerării."[23]

Originea Creației este paradoxală. Din punct de vedere psihologic, nu putem spune niciodată cu certitudine dacă „locurile pierzaniei" și ale descompunerii sunt un loc pur destructiv sau dacă din acest haos nu se va naște poate o nouă ordine creatoare. Așadar, tocmai în visele apăsătoare cu conținuturi întunecate, haotice și adesea cu imagini posomorâte precauția e binevenită.

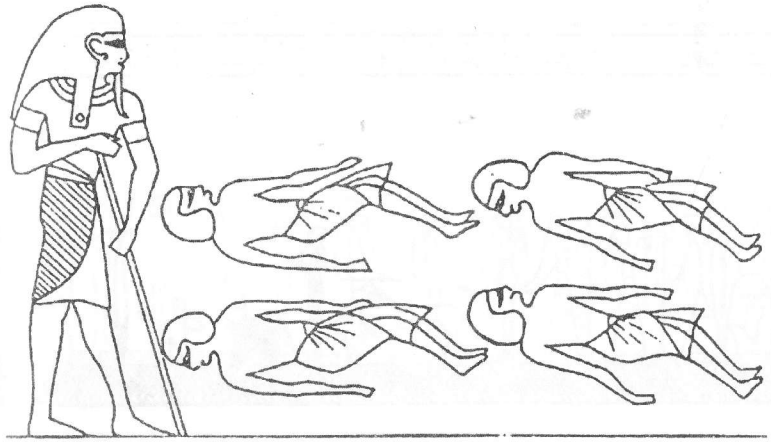

Atum și cei patru trândavi

Se poate foarte bine ca, în imediata apropiere a murdăriei și a scârbei, a distrugerii și a morții să se trezească la viață un nou zeu, la fel cum, în fiecare dimineață, zeul soarelui se înalță din adâncurile haotice ale apelor primordiale și întunericului primordial al lui Nun, zeul adâncurilor apelor.

Separarea atât de clară și conștientă făcută mai ales în *Cartea porților* între forțele bune și cele dușmănoase face parte din esența Creației. Creația este un act de separare a unei unități care până în acel moment a existat în pace. Cea mai cunoscută imagine egipteană în acest sens este cea a separării perechii primordiale de părinți care coabitau, zeul pământului Geb și zeița cerului Nut, de către zeul aerului Șu. Cu brațele sale puternice el îi separă pe cei doi și creează, astfel, în mijlocul neființei acel spațiu între cer și pământ, în care se poate desfășura orice viață, a zeilor, ca și a oamenilor. E drept că lumea creată este delimitată cu grijă de adâncurile prăpăstioase ale neființei, pentru care perioada Amarna a construit imaginea șarpelui Uroboros care înconjoară lumea. Cu toate acestea, permanenta apărare de forțele distructive, care invadează Creația, rămâne o necesitate constantă. Oriunde se petrece un proces creator, dușmanii soarelui, respectiv dușmanii Creației, trebuie respinși.

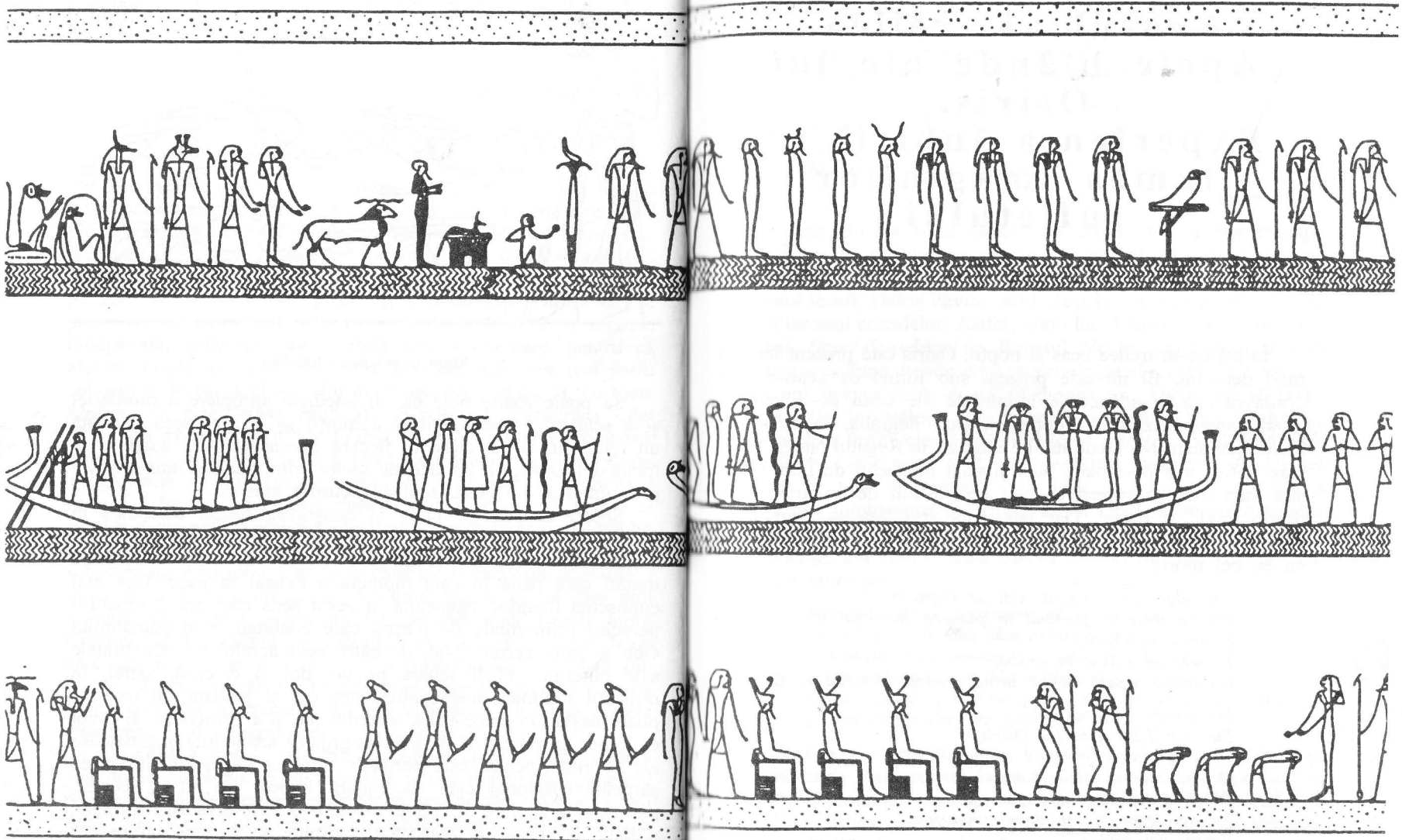

Ceasul al treilea. Apele blânde ale lui Osiris. Experiența iubirii în lumea imaginilor sufletului

În cel de-al treilea ceas al nopții, Osiris este prezent într-un mod deosebit. El nu este prezent sub formă de „carne" sau „cadavru" ca în adâncurile întunecate ale celui de-al șaselea și al șaptelea ceas al nopții, ci, mai degrabă, în acea vie însuflețire, care l-a făcut atât de îndrăgit în Regatul Nou. Osiris, care a fost tras pe sfoară, ucis și tăiat în bucăți de întunecatul său frate Seth, a suferit ca nici un alt zeu de pe urma unui destin tragic și brutal. Dar Isis, sora și iubita sa, caută prin toată țara membrele împrăștiate ale fratelui ei și se căsătorește cu el, cel mort:

Un fulger se coboară, zeii se îngrozesc.
Isis se trezește, purtând în pântece sămânța
Fratelui ei Osiris.
Femeia se ridică în grabă,
Cu inima veselă de pe urma seminței fratelui ei Osiris.

Ea spune: „O, voi zei,
Eu sunt Isis, sora lui Osiris,
Care îl plânge pe tatăl zeilor;
Osiris, care a aplanat măcelul dintre cele două țări,
Sămânța lui este în trupul meu.
Eu am legat în ou chipul unui zeu...
Veniți, voi, zeilor,
Și apărați-l în interiorul vulvei mele.
Să știți în inimile voastre,
Că el este stăpânul vostru, acest zeu în oul său,

Puternic la stat, stăpânul zeilor,
Mai mare și mai frumos ca ei,
Împodobit cu două pene din lapislazuli."
„Oho, spune Atum, inima ta este înțeleaptă, femeie!
De unde știi că acesta este zeul,
Stăpânul și moștenitorul Noimei,
Pe care îl faci în interiorul oului?"

„Eu sunt Isis, care strălucește mai tare
Și este mai luminoasă decât toți zeii!
În trupul meu este un zeu,
El este sămânța lui Osiris."

CT formula 148[24]

Osiris rămâne și în moarte de temut. Acesta este mesajul consolator al mitului, și pentru că această consolare nu este nicăieri mai evidentă ca în moartea și renașterea naturii după somnul iernii, Osiris devine zeul creșterii, al pământului mănos, ba chiar zeul cerealelor. Astfel, mitul lui Osiris învinge experiența morții. Spre deosebire de Regatul Vechi, unde zeificarea și perpetuarea după moarte erau un privilegiu al regelui, în timpurile mai noi fiecare poate spera să devină un „Osiris" și să poată porni astfel în călătoria spre lumea de dincolo. Orice își dorește cel mort în formulele *Cărții morților* – „să bea apă în împărăția morților", „să respire aer", „să deschidă groapa", „să ia orice formă pe care o dorește", „să iasă la lumina zilei" etc. – reprezintă întotdeauna un triumf al lui Osiris asupra dușmanilor săi, o victorie a vieții asupa morții. Totul trebuie să fie din abundență, așa cum o arată câteva rânduri din formula 189 din *Cartea morților:*

Mănânc sub acel sicomor al lui Hathor,
Iar resturile le dau dansatoarelor sale.
Câmpurile mele mi-au fost date în Busiris
Și plantele verzi în Heliopolis.
Eu trăiesc de pe urma pâinii din cerealele luminoase
Și din berea din orz galben.

Textele și ilustrațiile care împodobesc mormintele întăresc durabilitatea unui proces de viață, care nu se întrerupe nici în moarte. Paradoxul rămâne neatins. Astfel, *Cartea morților* îl numește o dată pe Osiris „stăpânul putreziciunii și al verdelui luxuriant" (*Cartea morților*, formula 110, 126). Dăruirea zeului, sacrificiul suprem, îndurarea a tot ce nu poate fi altfel, toate acestea au făcut din Osiris zeul morții. El însuși rămâne pe

orbita morții și a lumii subpământene, dar fiul său Horus, cu care a rămas însărcinată Isis, va prelua domnia regală pe pământ. În fiu încolțește și înverzește noua viață. În el moartea este învinsă definitiv și pentru multă vreme.

Alchimiștii cunosc și ei fenomenul putrefacției (*putrefactio*), ceea ce nu schimbă cu nimic faptul că arta lor este un dar al Sfântului Duh. Fiind creștini, ei recunoșteau în aceasta o alegorie pentru patimile lui Christos. Experiențele chimice realizate în eprubetă provocau în inconștient tot felul de fantezii, care, la rândul lor, erau proiectate înapoi în vas. Unii alchimiști erau absolut conștienți de latura psihologică a activității lor. În *Aquarium Sapientum*, o lucrare publicată în *Museum Hermeticum* din anul 1678, se spune: „Din cauza culorii ei negre, filosofii au numit această putrefacție cap de corb. Tot astfel Christos însuși (Jes 53) nu avea «nici chip, nici frumusețe», fiind cel mai disprețuit dintre toți; plin de dureri și boli, și atât era de disprețuit, încât oamenii își ascundeau fața de el și nu-l prețuiau deloc... Astfel și acel (cap de corb) era, nu fără îndreptățire, comparat cu Christos, dacă acel corp descompus al soarelui zace mort un timp, la fel ca cenușa, pe fundul vasului..., până când sufletul acestuia, din cauza focului mai puternic, se scufundă treptat și cu picătura și *pătrunde, umezește, udă și păzește de distrugere totală corpul care se descompune și e mort.* La fel s-a petrecut cu Christos, când, pe Muntele Măslinilor, chinuit pe cruce de focul mâniei cerești (Mt 26 și 27), se plângea că a fost părăsit cu totul de tatăl său ceresc și, *cu toate acestea, era mereu înviorat și întărit* (Mt 4, Lk 22) *și, totodată, pătruns, umezit și udat de nectarul divin...*" (tradus de C. G. Jung în: GW 14/II, § 150). În toate aceste reprezentări cel mort este lăsat pradă prăbușirii și descompunerii, și tocmai aici rezidă secretul înnoirii. Imaginea sufletului care revine la corpul destrămat al soarelui seamănă izbitor cu *Amduat*, în al cărui al șaselea ceas este zugrăvită unirea sufletului Ba al zeului Soare cu cadavrul acestuia. Mitul lui Osiris extinde acest gând la povestirea iubitoarei soții-surori Isis, care, prin jalea și plânsul ei, reînvie pe soțul și fratele mort, așa încât rămâne însărcinată cu el. Evenimentul nașterii aduce o cotitură. Și ce poate ilustra mai bine cotitura legată de aceasta decât imaginile câmpiilor mănoase, frumusețea unui peisaj scăldat în soare și tabloul liniștitor al vegetației înflorite? Asemenea imagini vindecă sufletul. De aceea le găsim acolo unde acesta este lăsat pradă puterilor morții: în imaginile și textele decorațiunilor funerare.

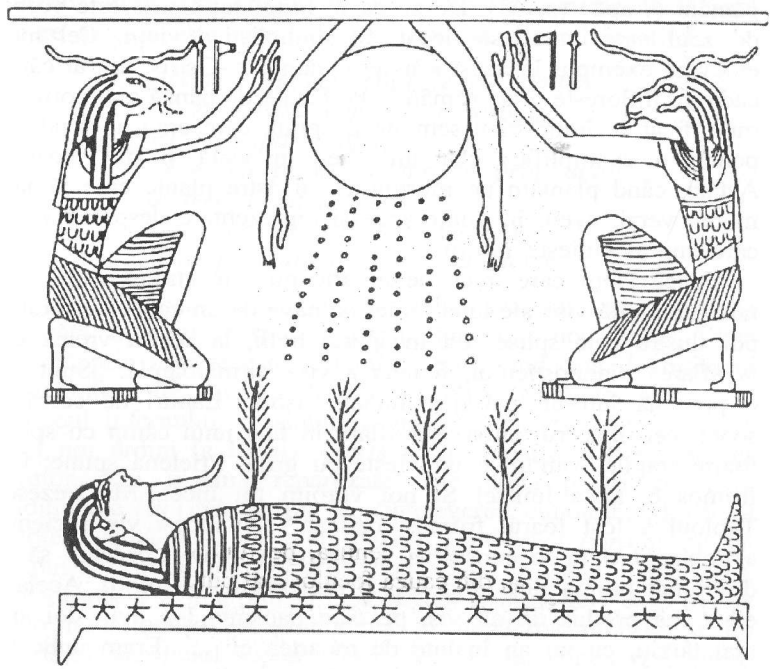

Sămânța Osiris

Acest triumf al vieții asupra morții este strâns legat de simbolica vegetală și în *Amduat.* Așa cum pe câmpurile de țipirig morții fericiți sunt aprovizionați din plin cu toate cele necesare vieții, tot astfel primesc ei și aici, în cel de-al treilea ceas al nopții, „partea lor de ogor". Unii gropari tebani particulari prezintă deosebit de frumos vegetația luxuriantă din împărăția morților a lui Osiris. Așa e, de pildă, mormântul mic, dar deosebit prin măreția culorilor, al lui Sennedjem din Deir-el-Medina, în care proprietarul mormântului și soția sa sunt reprezentați în mijlocul unui peisaj excesiv de mănos, arând și recoltând. În cartea ei despre *Vis și moarte*, Marie Louise von Franz comentează simbolica vegetală după cum urmează: „Vegetația reprezintă misterul psihic al morții și învierii. Aici trebuie să avem în vedere că orice vegetație se caracterizează în realitate prin aceea că își trage existența direct din așa-numita materie «moartă» anorganică, din lumină, aer,

pământ și apă" (p. 63). De aceea în mitul lui Osiris este vorba de zeul *mort* care este legat de simbolistica vieții. Cel mai elocvent exemplu în acest sens este sămânța-Osiris, din al cărei cadavru înflorește noua sămânță. Pe fâșiile de pânză ale mortului mumificat se împrăștiau semințe de grâu, care erau apoi udate, pentru a exemplifica clar înflorirea în viață și din moarte. Astăzi, când plantăm pe mormintele noastre plante care rămân mereu verzi, avem în minte aceeași reprezentare despre o viață care supraviețuiește morții.

Ideea vieții care trece de moarte nu este străină de visele noastre. Două vise ale unei femei bolnave de un cancer incurabil pot ilustra cele spuse. La începutul bolii, la scurtă vreme de la aflarea diagnosticului, femeia a visat următoarele: „Sunt cu o prietenă într-un peisaj minunat, însorit. Lanuri de cereale, soare, cer albastru, iarbă. Ne aflăm în fața unui câmp cu spice foarte fragile, vântul le unduiește cu grijă. Prietena spune: Ce frumos e, atâta liniște! Și noi vorbim tot încet. Mă trezesc. Tabloul a fost foarte frumos, delicat." Din acest vis pacienta a dobândit o mare consolare. Delicatețea imaginilor pare să fi destrămat brutalitatea iminentei și amenințătoarei morți. Același efect l-a produs un alt vis, pe care pacienta l-a avut doi ani mai târziu, cu un an înainte de moartea ei: „... Eram undeva, în aer liber, priveam în sus la un fel de colină, era un cimitir. Am văzut multe cruci și aproape toate erau acoperite cu plante și tufe... Pentru mine a fost un tablou foarte liniștitor, cât se poate de pașnic și frumos." Este ca și când viața pământească s-ar destrăma încet, ca și când s-ar putea țese printre plantele care supraviețuiesc morții, da, ca și când cea care visează s-ar transforma ea însăși într-o plantă. Crucea, simbolul destrămării contrariilor, care fac uneori imposibilă viața noastră, această cruce trece de moarte, ca și când rana vieții pământești s-ar vindeca încet.

Vindecarea de moarte este tema centrală a mitului lui Osiris cu simbolismul său vegetal, care se creează în jurul zeului morții. Tocmai în pasivitate rezidă partea creatoare a lui Osiris. În registrul inferior al celui de-al treilea ceas, unde este vorba mai mult de însuflețirea transfiguratului, pe de o parte, și de distrugerea condamnatului, pe de altă parte, zeul morții este reprezentat în mai multe rânduri: de câte patru ori ca stăpân așezat pe tronul lumii subpământene, ca și în cele două figuri

ale lui Orion care privesc înapoi. Ceea ce primesc de la zeul Soare și care este misiunea lor aflăm din textul însoțitor:

Acest mare zeu (Ra) le dă sfaturi
Și ei trăiesc când el îi strigă.
El le împarte apă
Și ei își primesc capetele prin suflul
Judecății sale.
Ceea ce au de făcut în vest
Este prăjitul și tăiatul sufletelor...

Prin *judecata creatoare* a zeului soarelui cei morți își recapătă întregul: corpul și capul sunt din nou unite. Viața stricată prin moarte este restabilită, rana vindecată. În mijlocul dușmanilor, ale căror suflete sunt prăjite și tăiate, așadar, în mijlocul infernului, cuvântul creator se îngrijește de instalarea unei noi ordini (a lumii). Osiris ia și el parte la acest proces creator. Lui îi sunt repartizate cele două puteri creatoare tradiționale *Hu* (judecata) și *Sia* (înțelegerea, cunoașterea), care-l însoțesc ajutându-l pe zeul soarelui în *Cartea porților* pe tot timpul călătoriei sale nocturne. Din punct de vedere psihologic, Creația poate fi interpretată prin cuvânt și înțelegere ca o trezire la o nouă conștiință. Coborârea în împărăția morților a lui Osiris și sacrificiul suprem legat de aceasta, concretizat într-o pasivitate arhetipală, conduc la înnoirea și regenerarea vechilor comportamente conștiente. În spate se ascunde motivul somnului morții care, depășind toate dimensiunile temporale, se transformă într-un somn tămăduitor. Îl găsim în *Faust*, care, după scena tristă și plină de panică și moarte din închisoare, la sfârșitul primei părți, cade epuizat de moarte, pentru ca la începutul celei de a doua părți să se trezească complet transformat. Urmează minunatul cântec, în care Faust preamărește frumusețea copleșitoare a naturii. Să-l citim măcar fragmentar:

„Înviorate bat ale vieții pulsuri,
Crepusculul eteric să-l saluți.
Statornic tu mi-ai fost, pământ, în noapte,
Când toate le-am crezut pierdute.
Noi bucurii îmi dai, tu, proaspătă prezență,
Și-o hotărâre îmi stârnești în suflet
*De-a năzui mereu spre o supremă existență."**

* J. W. Goethe, *Faust*, traducere de Lucian Blaga, E. P. L., 1962, vol. II, p. 8.

„Statornic tu mi-ai fost, pământ, în noapte", astfel părealăvește Faust frumusețea creatoare a „împărăției morților" a lui Osiris. Cine vrea să se bucure de ea trebuie mai întâi să coboare în adâncuri, pentru a se regenera acolo într-o stare de introversiune asemănătoare morții, care, în afară, trezește impresia unei totale paralizii și pasivități. Există oameni, care, înainte de a deveni creatori, zac în letargie zile, săptămâni sau chiar ani, ca și când nu ar avea nici un fel de putere. Dar într-o zi se trezesc din starea lor crepusculară, se deschid într-un mod absolut neobișnuit și încep să lucreze cum n-au făcut-o înainte, până ce au în față o lucrare desăvârșită prin care, pare-se, s-au depășit pe ei înșiși. În acest comportament se ascunde o parte de psihologie arhaică. Omul arhaic poate să-și petreacă o bună parte din timpul său nefăcând nimic, pălăvrăgind sau dormitând la soare. Dar dintr-o dată se trezește și pornește la vânătoare unde se dovedește capabil de fapte supraomenești. Aceasta este forța creatoare a lui Osiris, care se formează în apropierea instinctelor și a propriei naturi și, implicit, într-o separare relativ severă de mediul înconjurător și de cei din jur. Legătura instinctuală care domnește în împărăția lui Osiris reiese clar din imaginea celor trei bărci suplimentare din registrul de mijloc. În ele zeul soarelui apare sub diferite chipuri, toate având o referire clară la simbolistica animalieră. Capul de leu din prima barcă face aluzie la zeița leilor *Pachet*, „răpitoarea". A doua barcă este barca pavianilor. Pupa și prora sfârșesc în două capete de maimuță. În sfârșit, în ultima barcă găsim trei reprezentări ale zeului soarelui în chip de șoim. Cele trei bărci sunt păzite de fiecare parte de câte un zeu al șerpilor, ridicat. Despre acest aspect al șerpilor vom mai vorbi, când vom pătrunde în regiunile mai adânci din lumea subpământeană. Simbolistica animalieră trimite la un proces evolutiv psihic, care începe să-și facă loc în păturile mai profunde, animalice ale inconștientului. Dar aceasta încă n-a atins păturile superioare, apropiate de conștiință. Din punct de vedere psihologic, imaginile animaliere din apropierea zeului soarelui puteau să facă aluzie și la o bază comună a dezvoltării spirituale și biologic-instinctive sau a prefacerii. Deoarece lucrurile stau așa, nu poate exista un adevărat progres al conștiinței, desprins de bazele instinctuale. Oricum, în acest ceas, procesul de prefacere l-a cuprins definitiv pe zeul soarelui.

Faptul că de la Osiris pornește o forță tămăduitoare și regeneratoare e arătat de trei chipuri ghemuite din registrul inferior. Numele lor le dezvăluie slăbiciunile vârstei: „încovoiatul", „târâtorul" și „împiedicatul la mers". Dar textul ne asigură că „cel care-i cunoaște este un transfigurat, sigur pe picioarele sale", deci unul care a depășit toate neajunsurile vârstei sau, s-o spunem într-un limbaj psihologic: unul care și-a redobândit propriul punct de vedere ferm.

Abundența de imagini și motive reprezentate în *Amduat* poate fi la început derutantă. Chiar și un egiptolog de renume cum e Hermann Kees a vorbit în cartea sa fundamentală despre credința în lumea de dincolo, referindu-se la cărțile lumii subpământene, de o „stare spirituală profundă a Creației" și de „aruncatul de colo-colo cu fărâme și noțiuni teologice fără o încercare serioasă de prelucrare".[25] Și mai aspră este sentința pe care o dă el *Cărții celor două căi*, o precursoare a lui *Amduat*, căci, după părerea lui, „ea a ieșit aproape în întregime din bucătăria vrăjitoarelor, a magiei și superstiției". De aceea nu trebuie să ne mirăm dacă preocuparea pentru bogata și complicata simbolistică a cărților despre lumea subpământeană necesită ceva răbdare. Deși anumite structuri sunt absolut evidente, aceasta nu înseamnă nici pe departe că ordinea din planul al doilea este nemijlocit vizibilă.

Ne confruntăm cu aceleași dificultăți atunci când, din abundența materialului oniric al unui pacient pe care l-am însoțit ani de zile, vrem să dezghiocăm anumite linii de dezvoltare. Tot ce putem recunoaște aici, ca și dincolo, sunt anumite curente de bază ale unor motive care se repetă, motive ce se adâncesc cu trecerea timpului, rotindu-se în formă de spirală în jurul unor anumite teme fundamentale. Această nesiguranță ține de autonomia spiritului inconștient, respectiv de caracterul dinamic al inconștientului. Tocmai pentru faptul că, în cazul unui întreg preconștient, este vorba de un motiv primordial creator, pe de o parte domnește liniștea absolută, care face posibilă o structură clară și, pe de altă parte, totul este într-o permanentă mișcare, descompunere și prefacere, fiind însă extrem de dificil să descoperim prin investigații curentele de bază arhetipale ale acestei mișcări. Dar să reținem din succesiunea de imagini ale cărții *Amduat* faptul că în aceasta se repetă de-a lungul tuturor ceasurilor aceleași motive, cum ar fi cel al întineririi, vindecării, nimicirii dușmanilor și altele, că, în spatele lor, de la ceas de noapte la ceas de noapte, este

Zeița pomului, oferind morților apa vieții

prezentată o evoluție dinamic-progresivă, care se poate desfășura numai astfel și nu în alt fel.

Cel de-al doilea și al treilea ceas al lui *Amduat* degajă o fascinație unică. Câmpurile paradisiace de țipirig și pașnicele ape ale lui Osiris iradiază o liniște dumnezeiască, în care egipteanul recunoaște deschis frumusețea lumii pământești. Aceste reprezentări introduc coborârea propriu-zisă în peșterile întunecate ale lumii subpământene. Este ca și când creatorii acestor imagini ar fi vrut să spună că nimeni nu trebuie să aibă curajul de a coborî în adâncuri, dacă n-a văzut mai înainte frumusețile vieții. Aici rezidă un adevăr profund. Cine vrea să se lupte cu conținuturile întunecate ale inconștientului colectiv sau este silit de soartă s-o facă, aceluia îi va fi mai ușor dacă a cunoscut mai înainte viața cât mai concret și dinspre partea ei bună. Altminteri va cădea prea ușor pradă întunericului. De aceea, vechii maeștri ai alchimiei nu contenesc să sublinieze că activitatea lor reclamă un spirit vesel și solid.

Necesitatea de a cunoaște lumea reală cât mai deplin pe propria piele începe încă de la interpretarea unui vis. Dacă, de

pildă, un pacient visează o pădure, nu este suficient să vadă în aceasta un simbol al inconștientului. De ce visează o pădure și nu o mare? Întrebarea este, prin urmare, ce aspect al inconștientului vrea să exprime simbolul nostru? Copacii din pădure trimit la legea lăsării la voia întâmplării, a creșterii și devenirii. Trunchiurile se înalță deasupra noastră, sunt mai puternice decât noi. Acest lucru l-au descoperit Ghilgameș și prietenul său Enkidu, oameni de pe câmpii lipsite de copaci, când s-au aflat pentru prima oară în mijlocul munților acoperiți cu cedri și au rămas uluiți:

Stăteau liniștiți și priveau pădurea
Și nu conteneau să se minuneze de înălțimea cedrilor...

A se lăsa la voia conștiinței de copac înseamnă a se încredința determinării „superioare" a destinului, care se înalță deasupra Eu-lui și care însoțește viața din planul al doilea. Cel care visează pădurea trebuie să respecte legea pădurii. Nu se pune atât problema luptei, cât cea a răbdării cu care poate fi depășit un obstacol sau o rană. Planurile Eu-lui vor fi de puțin ajutor. În schimb va exista posibilitatea de dezvoltare imanentă a propriului suflet. Căci astfel crește copacul: el dezvoltă predispoziția care se află în el. Un stejar poate deveni numai un stejar, un măr - un măr, o tufă de soc etc. La fel stau lucrurile și cu natura omului, care întotdeauna poate deveni numai ce este. De aceea, spune Jung, pomul simbolizează drumul inconștient al *spiritului.* Terapeutul nu va putea face altceva decât să descopere acest drum. Alchimiștii au știut despre acest adevăr: „Arta", spun ei, „nu face decât să imite natura și s-o corecteze în unele cazuri și s-o depășească: tot astfel și natura pacientului găsește sprijin prin activitatea medicului."[26]

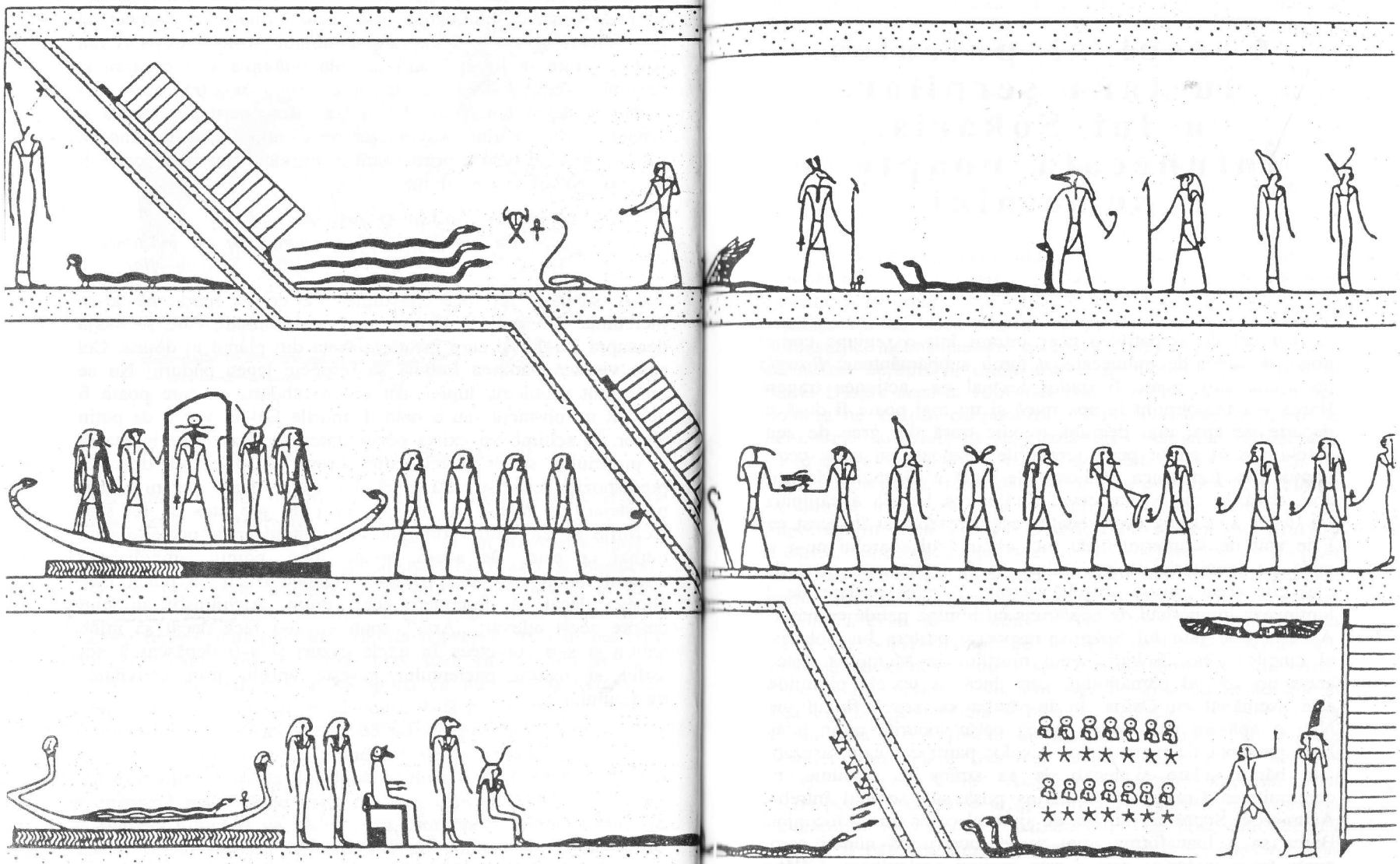

Ceasul al patrulea. În țara șerpilor, a lui Sokaris. Întunecata noapte a sufletului

Cu cel de-al patrulea ceas intrăm într-o regiune complet nouă, deosebit de întunecată, a lumii subpământene: *Rasetjau*, un nume care poate fi tradus textual ca „acțiunea tragerii". Barca s-a împotmolit în apa mică și nu mai poate fi dusă mai departe pe apă; mai degrabă trebuie trasă din greu de zeități care-i vin în ajutor peste terenurile nisipoase în acest ceas al nopții. Din fertilitatea dătătoare de viață a câmpului de țipirig abia dacă se mai simte ceva. Strălucirea blândă a câmpurilor lui Osiris s-a șters, deși zeitatea este prezentă și în acest ceas. Este atât de întuneric, încât nici chiar zeul soarelui nu-i mai vede pe locuitorii de pe maluri, ci îi recunoaște doar după glas. În acest pustiu mișună șerpii, a căror suflare de foc luminează întunericul de nepătruns cu lumina palidă ca nălucile. Aceasta este țara lui Sokaris, respectiv peștera lui Sokaris în al cincilea ceas. Sokaris, zeul morților la Memphis, este ca atare un zeu al pământului, care încă în textele piramidelor este asemănat cu Osiris. În împărăția sa, seacă fluxul vieții. Nici o apă nu mai poartă barca peste locurile puțin adânci. Fără prezența de mare ajutor a celor patru zei care, așezați în fața bărcii solare și legați de ea strâns cu o funie, trag, continuitatea Creației ar fi serios pusă sub semnul întrebării. Acum zeul Soare are nevoie de ajutorul celor care-l înconjoară. Barca sa a luat forma unui șarpe, pentru că numai șarpele poate trece victorios prin aceste regiuni periculoase. Călătoria liberă este blocată pretutindeni de uși închise. Linia clară a râului din lumea subpământeană este spartă de o derutantă linie în zig-zag. Asemenea obstacole întretaie mereu drumul unui

popor sau al altuia, atunci când comportamentul conștient predominant necesită urgent o înnoire, pentru că a devenit morbid și nu-i mai slujește fluxului vieții, respectiv pentru că nu mai poate corespunde actualei situații de viață și pretențiilor ei. În aceste timpuri de prefaceri, structurile religios-dogmatice se descompun de jos în sus. Dar înnoirea se va putea impune cu succes abia atunci când va fi legată de fluviul subteran, arhetipal al vieții, adică de spiritul viu al lui Dumnezeu.

În introducerea la cel de-al patrulea ceas luăm cunoștință de faptul că locuitorii acestei peșteri sunt bine aprovizionați. În ciuda întunericului care domnește aici, morților fericiți din aceste locuri nu le lipsește nimic. Au la dispoziție tot ce este necesar vieții. Din punct de vedere psihologic, putem înțelege aceasta în sensul că acolo unde bântuie fatala întunecime, ca, de pildă, în depresii, energia vitală necesară poate foarte bine să existe, ce-i drept, doar într-o măsură foarte limitată pentru conștiința Eu-lui. Cea mai mare parte a energiei rezidă în ascunzișurile inconștientului colectiv, unde are loc un proces care a fost cuprins în multe mituri în motivul graviditații în moarte. Despre aceasta vom mai vorbi mai târziu. În asemenea momente ne simțim ca paralizați, suntem abătuți și lipsiți de putere. Spre deosebire de stagnarea din conștiință, conținuturile psihice ale inconștientului pot fi deosebit de vii, ceea ce, în anumite împrejurări, poate da naștere unui periculos dezechilibru între lumea interioară și cea exterioară. Cum trebuie să ne comportăm în situația fatală o indică hexograma numărul 36 din cartea chinezească a prefacerilor (*I Ging*) tradusă de Richard Willhelm. Tema fundamentală a semnului este întunecarea luminii. Soarele cade sub pământ, ceea ce, de fapt, înseamnă o *„rănire a ceea ce e luminos"*. Avem aici aceeași situație ca în țara lui Sokaris, după ce focul (soarele) s-a retras sub pământ. În asemenea vremuri, spune comentatorul acestui semn, trebuie ca în interior să fii luminos, iar în afară îngăduitor și maleabil; căci „statornicia trebuie să trăiască în conștiința cea mai lăuntrică și nu trebuie să penetreze în afară". În relațiile cu oamenii nu trebuie „să vrei să știi totul", ci mai degrabă să „lași câte ceva baltă". Astfel este descris comportamentul care ne poate fi de folos în „peștera lui Sokaris", unde energia zace ascunsă în adâncurile pământului. Din nou, introducerea la ceasul al patrulea spune cu cuvinte simple: *„Liniștea zeului când este tras."*

O transformare a conștiinței care pornește din adânc spre

suprafață necesită multă liniște și statornicie. Este mai mult un a-fi-tras și a-se-lăsa-împins al zeului soarelui, decât un demers activ. Aici el trebuie să se lase întru totul cuprins într-un proces de cunoaștere, a cărui structură internă este determinată de un fatum, care scapă propriei sale voințe.

Ori de câte ori individul are parte de o asemenea trăire suprapersonală, trebuie să trăiască în „conștiința interioară" amintită de *I Ging* și să ajungă la acea atitudine spirituală, care este deschisă pentru o prefacere ce pornește din adânc, adică din inconștientul colectiv. Atunci este cu neputință să vrei să schimbi situația exterioară prin orice mijloace posibile, căci prefacerea se va petrece mai întâi în interior și numai acolo. Să luăm exemplul unei relații mai mult sau mai puțin armonioase și lipsite de probleme între bărbat și femeie, relație tulburată într-o bună zi de o poveste de dragoste. Brusc, celor doi le apar pretutindeni în cale obstacole aparent de neînvins. La început ei încearcă să mai discute între ei și să se lămurească, dar curând vor observa, dezamăgiți, că în felul acesta n-au urnit nimic din loc. Căci încă n-a sosit momentul de a lua o decizie, încă mai trebuie suportată nesiguranța propriului viitor. Nimeni nu poate spune ce se va întâmpla mai departe cu această relație. Această situație chinuitoare trebuie depășită, în orice caz nu în mod fatalist, ci cu o conștiință „cât mai lăuntrică" trează, care ține seama de cele mai ușoare porniri sufletești ale inconștientului și le urmărește. În practică, am întâlnit mereu oameni care erau prea slabi pentru a trece printr-un conflict amoros cu răbdarea necesară. În loc de aceasta, ei voiau să creeze fapte și să-și ia soarta în mâini. În majoritatea cazurilor, după câte am putut observa, aceasta a schimbat cu puțin lucrurile. Nu ajută la nimic să schimbi doar situația externă. Singurul lucru care ajută, într-adevăr, este schimbarea care este întemeiată în cele mai adânci pături sufletești, căci numai ea poate schimba omul în profunzime.

În cel de-al patrulea ceas al nopții barca primește pentru prima oară un nume, „barca soarelui, care-și croiește drum". Scrierea hieroglifică pentru „a-și croi drum" reprezintă un cuțit care taie și poate fi folosit ca o armă care spintecă sau ca simbol pentru „înțepătura" unui șarpe. Chiar și atunci când a fost vorba de liniștea zeului soarelui, aceasta nu exclude o activitate paralelă - tocmai acea „conștiință cât se poate de profundă". Așa cum, aidoma șarpelui, barca solară înțeapă drumul prin întuneric, tot astfel, în întunericul unei depresii

poate veni în ajutor o conștiință care renunță la planuri mari și la schimbări și începuturi noi, care vor să capete contur în interiorul sufletului. Atunci când un om ajunge într-un punct mort din viața sa, numai cu multă răbdare și tenacitate își va putea urma „lungul său drum", căci „natura își realizează acțiunea numai pas cu pas" (*Rosarium*, p. 19). După părerea alchimistului Morienus, întunericul și suferința sunt indispensabile nașterii opoziției și rezultă din invadarea unui conținut care nu e total nou și nu se integrează în conștiința Eu-lui. A rezista în această stare inițială este cu atât mai important, cu cât în ea sunt presupuse contrariile izbucnite în interior. Salvarea din acest conflict, ce cu greu poate fi suportat, va trebui însă s-o încredințăm forțelor tămăduitoare ale inconștientului, misiunea noastră fiind aceea de a ne lansa cu spiritul și conștiința active și treze (șarpele care înțeapă) în procesul interior sufletesc. Perceperea activă și conștientă a imaginilor sufletești, ca și suportarea emoțiilor și efectelor astfel dezlănțuite (dispoziții depresive) pot stimula forțele tămăduitoare ale inconștientului. Nu este treaba noastră să hotărâm cât va dura călătoria prin zona întunecoasă a unei depresii.

Faptul că vindecarea poate porni numai de la forțele instinctiv-arhetipale ale inconștientului este exprimat de egiptean prin aceea că el dă bărcii solare chipul unui șarpe. Nu luminozitatea conștiinței Eu-lui este cea care ajută, nu lumina strălucitoare a soarelui zilei, ci duhul întunecat al șarpelui și pământului. Prin aceasta este avută în vedere o conștiință „crepusculară", care este legată instinctiv de imaginile însuflețitoare ale sufletului și este orientată spre ele.

„Timor Dei initium Sapientiae" - „frica de Dumnezeu este începutul înțelepciunii" sau, ceea ce ar corespunde mai bine textului ebraic, „începutul cunoașterii". Renumitul vers din *Biblie*, din primul capitol al pildelor lui Solomon, este un principiu pentru toți cei care înaintează pe primejdioasa cale a celui de-al patrulea ceas al nopții, ceea ce înseamnă, psihologic, pentru toți cei care vor să pătrundă în domeniul inconștientului colectiv sau sunt siliți de soartă s-o facă. Această trecere nu mai poate fi înfăptuită de unul singur. Ne referim aici la acele forțe din interiorul sufletului care în toate reprezentările religioase din toate timpurile îl ajută pe cel ce se inițiază luând forma unui ajutor sau chiar a mai multora. În *Amduat,* cei care trag sunt cei care, prin legătura (funia) lor cu barca, sunt deosebit de apropiați de zeul soarelui.

Despre un alt ajutor, pe care l-am mai întâlnit în povestirile mitice ale multor popoare, *podarul*, a mai fost vorba. Și el are misiunea de a-l elibera pe cel mort „din această țară rea". Figurile ajutoarelor apar cu precădere acolo unde este vorba de eliberarea din adâncurile întunecate, periculoase. Formula 99B din *Cartea morților* despre „aducerea luntrei în împărăția morților" evidențiază efectul magic:

Cel ce cunoaște formula... acela trece
Pe câmpurile de țipirig (în lumea de dincolo)
Sub orice chip, în care ar vrea să treacă.
Un adevărat leac, de milioane de ori încercat.

În vise apar asemenea figuri de ajutoare ca *mari necunoscuți*, care se ivesc brusc ca din neant. În ciuda simplității lor, ei pot lăsa în urmă o puternică stare emoțională. Așa cum cel care visează înțelege uneori imediat, alteori abia în decursul timpului, aceștia dispun de cunoștințe secrete, căci vin dintr-o altă lume, de pe alte tărâmuri. Dacă, să zicem, în imaginația activă, se reușește să se intre în discuție cu aceștia, ei pot deveni însoțitori permanenți și de ajutor, care facilitează o legătură continuă cu straturile sufletului inconștientului colectiv. În aceeași direcție țintește și simbolistica funiei: ca legătură între zeul soarelui și forțele sale ajutătoare ea întruchipează ceva ca o unire făcută de soartă între diferite forțe arhetipale. Dar în vise ea poate presupune și o relație interioară între conștiință și inconștientul colectiv. Motivul funiei este de două ori accentuat în al patrulea ceas din *Amduat:* prin desemnarea întregii regiuni ca *Ra-setjau* (acțiunea tragerii), ca și prin barca cu zeii care „fac pace din funia de tras". Funia și, implicit, motivul unei legături interne divine, care-l însoțește pe zeul soarelui pe drumul său prin noapte, este amintită mereu sau reprodusă în ceasurile următoare. De aceea, putem spune că încă aici, înainte de prefacerea propriu-zisă a lui Ra, s-a creat o nouă legătură sufletească, care nu mai încetează până la nașterea definitivă a acestuia, dimineața la răsăritul soarelui. Sub aspect psihologic, aceasta înseamnă că, în întuneric, Nigredo, depresia și frica, poate să slăbească în mod considerabil relația cu lumea exterioară, dar că, pe de altă parte, apare o nouă legătură în *interiorul sufletului*, pe baza căreia abia devine posibilă înnoirea atitudinii conștiente față de viață.

Atunci când un participant la ritualuri șamaniste de inițiere este legat cu o „funie" de spiritele din lumea de dincolo, el

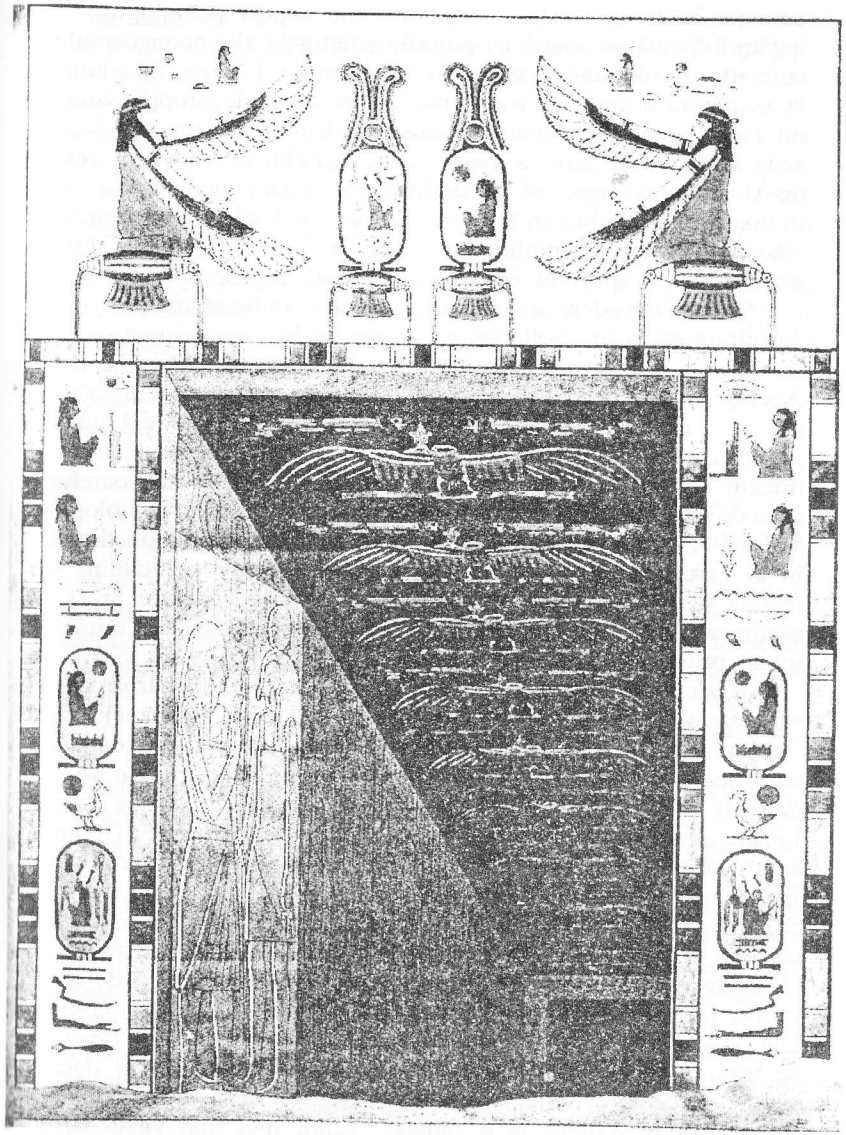

Intrarea în mormântul lui Sethos I, după un desen de Belzoni, cel care a descoperit mormântul în 1817. Pe peretele din stânga regele în fața zeului soarelui, protejat de mai mulți vulturi pe tavan

percepe în felul acesta – exprimat sub aspect psihologic – o legătură făcută de soartă cu puterile arhetipale ale inconștientului colectiv. Acolo unde, așa cum se exprimă *I Ging*, se ajunge la o „rănire a ceea ce e luminos" și acolo unde propria voință nu-i mai poate ajuta omului, conștiința Eu-lui trebuie să adopte acea atitudine pe care a avut-o zeul soarelui la începutul celui de-al patrulea ceas: să se odihnească, atunci când e tras. El trebuie să se odihnească și să aștepte până când, în straturile adânci ale inconștientului, se așază în constelație acele forțe ajutătoare, cu sprijinul cărora el se poate regenera.

Având în vedere întunericul care se instalează aici, nu este de mirare că în ținuturile nisipoase ale lui Sokaris mișună șerpii. În vise, un număr mare de șerpi denotă începutul unei disocieri. Același motiv poate fi exprimat și printr-un mare număr de gândaci, insecte, viermi și alte insecte parazite. În cel de-al patrulea ceas, când ne apropiem de cel mai adânc punct de la miezul nopții, amenință o întunecare totală a luminii soarelui, ceea ce ar echivala cu o catastrofă cosmică. Sub aspect psihologic, aceasta ar corespunde cu o descompunere a câmpului conștiinței, în al cărui centru se află Eu-l, o stare pe care o întâlnim în reacția psihotică. Oricât de periculoasă și distrugătoare ar fi o asemenea descompunere a conștiinței dominante, ea rămâne totuși premisa esențială a înnoirii.

În alchimie întâlnim această idee peste tot. În sărbătoarea sângeroasă a nunții chymice, spre sfârșit, toate persoanele din familia regală sunt decapitate. Cu toate acestea, fecioara îi consolează pe inițiați, căci *„o asemenea moarte trebuie să te facă și mai viu"*, aceasta însemnând că trebuie să te culci liniștit și să nu-ți mai bați capul cu ce se petrece: „Trebuia acum să mergem la culcare și din partea noastră să nu mai facem nimic, apoi lor (decapitaților) li se va face după merit." Și, într-adevăr, povestitorul găsește la scurt timp un ou, din care se furișează un puișor. La început încă mic și neînsemnat, el crește datorită hranei pe care o primește, își schimbă de mai multe ori culorile și se dezvoltă devenind o măreață pasăre. Dar, scăldându-se, își pierde toate penele. În cele din urmă i se taie capul și este prăjit, încât nu mai rămân din el decât sânge și cenușă (*calcinatio*). Din această cenușă alchimistul modelează un „ficior și o fătucă", „cum n-a mai văzut ochi de om". Prin sângele păsării, care le este turnat pe gură celor doi, ei sunt treziți la viață, după care se transformă curând într-o pereche regală de o frumusețe nepământească. Perechea

divină simbolizează acea formă a iubirii, pe care Marie Louise von Franz a denumit-o „legătura făcută de soartă în eternitate". Prin aceasta este înțeleasă o treaptă supremă a iubirii, care reprezintă baza de dincolo – arhetipală – a oricărei iubiri adevărate și vii. Aceasta însă se relevă abia *după* descompunerea vechii atitudini, și deoarece aceasta este adeseori o procedură dureroasă, imaginile din alchimie nu duc lipsă de o anumită stranietate, ba chiar brutalitate. Consolarea fecioarei că o asemenea moarte te face mult mai viu, nu poate fi preluată fără rezerve, întrucât noi nu putem ști niciodată cu certitudine, dacă din Nigredo și din haos apare o nouă viață, sau dacă nu cumva preponderent este aspectul, la sfârșit, distructiv.

În ciuda amenințării întunericului din ținuturile pustii ale celui de-al patrulea ceas al nopții, celui răposat îi rămâne totuși speranța:

> *Deschise îmi sunt drumurile în Rasetjau,*
> *(Căci) eu am vindecat suferința lui Osiris.*
>
> *Cartea morților*, formula 117.

De unde această încredere că *suferința zeului poate fi vindecată?* În ceasul precedent găsim o multitudine de răspunsuri posibile. În cele ce urmează ne vom ocupa de ele. Să începem cu ultima scenă din registrul inferior din dreapta. Cel mai flagrant simbol este cel al discului soarelui înaripat, desemnat ca un chepre. În opoziție crasă cu nemișcarea amenințătoare a bărcii eșuate pe un banc de nisip, aripile indică însuflețirea și vitalitatea zeului soarelui sub chipul lui tineresc. În adâncurile din împărăția pustiului și în lipsa oricărei consolări înnoirea începe să ia contur. Această înnoire a conștiinței încă nu poate atinge lumina zilei. De aceea cerul nopții este cel pe al cărui firmament apare mai întâi zeul înaripat. Cele paisprezece capete, cărora le este atașată câte o stea și un disc solar, pot avea o semnificație astronomică pe care nu o cunoaștem mai îndeaproape, dar cu siguranță aici rezidă și consolarea că strălucirea cerului nopții cu blânda sa forță de iradiere este prezentă și în această regiune subpământeană întunecoasă. „Înaintașul care este pe cer" face parte, de asemenea, din cerul subpământean, ca și zeița Maat aflată la capătul registrului. Chipul ei arată indubitabil că ordinea divină a Creației este cât se poate de prezentă cu toate adversitățile acestor ținuturi întunecate.

Chipul de dimineață al lui Ra, care se relevă pe cerul nopții

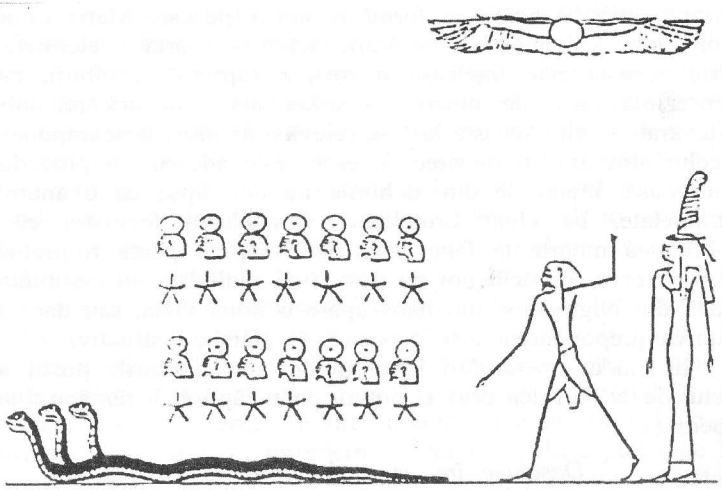

Strălucirea cerului de noapte

(gândacul chepre), corespunde psihologic unui conținut de conștiință care se ridică din întunericul inconștientului și care la început nu poate fi recunoscut decât prin instinct. S-ar mai putea spune că în această figură este reprezentat *in statu nascendi* principiul individuației. Premisa unei asemenea recunoașteri instinctive, pe care aproape că aș putea-o numi privire mistică, este un „abbaissement du niveau mental", coborârea nivelului conștiinței; căci numai acolo unde lumina conștiinței Eu-lui nu luminează prea puternic poate fi perceput pâlpâitul încă slab al conținuturilor sufletești care se formează în subconștient. Misticii și alchimiștii numesc această lumină nocturnă scânteietoare a sufletului „scintilla" sau „scânteiuța sufletului". Din asemenea conținuturi ale conștiinței risipite, încă necoagulate, se poate forma o nouă atitudine a conștiinței (gândacul chepre, tânărul înaripat al alchimiștilor), care, la rândul ei, este la început constelată latent în inconștient, pentru ca, într-o bună zi, să fie complet integrată de conștiința Eu-lui (al doilea ceas *Amduat*).

Nemișcarea amenințătoare a bărcii, pe de o parte, și însuflețirea care pornește de la iluminatul cerului nopții, pe de altă parte, reflectă o experiență accesibilă multor oameni. În mijlocul unei faze întunecate a vieții, când tot ce facem este lipsit de sens, pentru că marele sceptic ne tulbură simțurile, în

plină melancolie și teamă, absolut pe neașteptate și, la început, fără ca Eu-l să observe, poate țâșni un izvor viu, a cărui putere tămăduitoare își va face efectul. La început nu ne vom încrede în apa vieții care izvorăște din nou, pentru că scepticul izbutește din nou să ne tulbure; dar cu cât vom fi mai perseverenți, cu atât mai neînfrânat va izbucni el, până când într-o zi vom realiza: acesta sunt eu! O latură nouă, încă necunoscută, s-a trezit la viață în mine. Dar astfel eu anticipez, căci ne aflăm în continuare în cel de-al patrulea ceas, unde încă nu am atins cel mai adânc punct al miezului nopții, ca să nu mai vorbim de entuziasmul din cel de-al doisprezecelea ceas al nopții.

Pe baza discului solar înaripat care strălucește pe cerul nopții, uneori este posibil să prevedem o anumită dezvoltare sufletească a unui om. De pildă, un vis ne poate revela o asemenea imagine, dar noi nu vom ști niciodată cât va dura această „gravitate", adică realizarea a ceea ce a fost vestit, ca să nu mai vorbim de problema dacă acest copil al sufletului va veni pe lume sănătos și cu putere de viață. Procesele inconștiente ale sufletului nostru sunt o bucată de natură, din care cauză, în ciuda tuturor legităților, ele poartă în sine imprevizibilitatea naturii. Și aici găsim în *I Ging* un hexaprogram corespunzător temei celui de-al patrulea ceas al nopții. La numărul 47 este vorba de un lac, care este gol, pentru că apa s-a scurs în păturile mai profunde: deasupra lacul, dedesubt apa. Tabloul apăsării și epuizării. Un om puternic, spune comentatorul referitor la acest tablou, rămâne vesel în ciuda tuturor primejdiilor. O asemenea statornicie este mai puternică decât soarta. „În cel pe care nevoia îl înconvoaie, ea produce o putere de contraefect, care, cu siguranță, va ieși cu timpul la lumină". În lac nu e apă: tabloul epuizării, așa se spune mai departe, iar comentatorul ne dă o explicație: aceasta ar fi o imagine a destinelor potrivnice din viața oamenilor. „În asemenea momente nu se poate face nimic, decât să lași soarta să-și urmeze cursul și să-ți rămâi credincios ție însuți. Dar aici este vorba de *pătura cea mai profundă a ființei propriu-zise;* căci numai ea este superioară oricărui destin exterior." *Această statornicie cerută de* I Ging *în momente dificile este secretul propriu-zis al lui Osiris.* Așa cum arată deosebit de frumos cartea chinezească a înțelepciunii, tocmai din cauza acestor împrejurări potrivnice, cursul vieții noastre se împotmolește, iar noi căpătăm posibilitatea de a veni în contact cu păturile cele mai profunde ale propriei ființe, presupunând, ce-i drept, că

rămânem statornici în vâltoarea apăsărilor și nu evităm destinul, mergând înainte pas cu pas (înaintașul de pe cerul nopții). Ne întoarcem, astfel, la *Amduat*. În mai multe locuri din ceasul al patrulea s-a făcut referire la disputa dintre Horus și Seth, bine cunoscută în Egipt. În numele zeului, care stă în registrul superior între șarpele cu trei și cel cu două capete: „El îi desparte pe ambii zei pe această cale." Este vorba de Toth, solul zeilor, cunoscut pentru arta sa de a scrie și, de aceea, și zeu al înțelepciunii. Mitul s-a transmis în diferite variante. Toate țin de motivul arhetipal al certei dintre frați, care ne-a parvenit prin povestirea din *Vechiul Testament* despre Abel și Cain.

Seth este un zeu al pornirilor instinctuale, agresiv, luptător și impulsiv. Oriunde găsește un prilej, pune la cale o zâzanie. Reprezentat ca hipopotam, el întruchipează forța naturală greoaie, adică dreptul celui mai puternic. Din punct de vedere psihologic, el reprezintă energii demonice, rele efecte autonome, impulsuri active și emoții, cu alte cuvinte ceea ce C. G. Jung a numit „umbra". Atunci când Seth îi răpește lui Horus ochiul, este subînțeleasă acea oarbă impulsivitate, care se pune de-a curmezișul dezvoltării unei înțelegeri și conștiințe superioare. Așa cum arată deznodământul mitului, demonismul lui Seth are și o funcție vindecătoare. Acest chip al zeului întunecat îl întâlnim în al șaptelea ceas din *Amduat*, unde el se pune direct în slujba zeului soarelui. Horus, fiul și moștenitorul lui Osiris, este, ca putere, mult inferior adversarului său Seth. Dar, spre frapantă deosebire de rivalul său, el este răbdător, moderat și drept, dar și – și aici se arată puterea sa propriu-zisă – ager și șiret. El își câștigă astfel bunăvoința multor zeități, în primul rând a lui Isis, numită ea însăși „șireata".[27] Egipteanul gândește mult prea mult în structuri complementare, pentru a admite ca lupta dintre cei doi adversari să se sfârșească cu distrugerea lui Seth care reprezintă întunericul și răul. Răul nu este proiectat în afară într-o psihologie de țap ispășitor și făcut astfel inexistent, ci mai degrabă el rămâne în starea sa de amenințare. Bogăția spiritualității egiptene rezidă și în faptul că antagonismele nu se anulează, ci continuă să existe în integralitatea problematicii și a polarităților. Să ne gândim numai la simbolul „bicefalului", pe care l-am întâlnit în cel de-al doilea ceas. Tradiția miturilor merge pe căi diferite, pentru a aplana disputa dinte Horus și Seth, respectiv pentru a rezolva conflictul dintre Osiris și fratele său. Nu este necesar să insistăm asupra diverselor variante, căci importantă este doar constatarea că, oricum s-ar prezenta soluțiile,

Ochiul sfânt

ambele părți au ceea ce li se cuvine. Lupta duce mereu la o nouă ordine a lumii, lui Osiris revenindu-i domnia asupra împărăției morților, lui Seth asupra ținuturilor de margine ale pustiului și străinătății, iar lui Horus – asupra împărăției unite a Egiptului de Sus și de Jos.

Sub aspect psihologic putem înțelege astfel lucrurile: în conflictul în care contrariile se implică, se ridică o nouă conștiință, superioară. Câteodată sunt tocmai elementele demonice din om (forțele lui Seth), de la care pornește impulsul propriu-zis pentru dezvoltarea unei personalități puternice. În cartea sa *Traum und Tod* (Vis și moarte), M. L. von Franz descrie acest proces ca pe o prefacere din starea de Eu în conștiința de Eu și continuă: „Toate impulsurile sumbre din noi instigă la o stare de Eu a dorinței, afectelor, impulsurilor voinței. Există dorința de a impune propriul cap cu orice preț și adesea chiar într-un mod pueril. Dacă Eu-l reușește să facă conștiente aceste impulsuri și să le subordoneze deciziei lui însuși (zeului băruit în interior), energia lor focoasă se transformă într-o realizare a identității. Eu-l devine, astfel, conștient de al său a-fi-așa-și-nu-a-fi-altfel. Sarcofagul de plumb, simțirea îngustată se transformă într-un vas mistic, într-un sentiment de a fi cuprins și «apucat», în sensul de a nu mai putea scăpa din apucare". Sarcofagul de plumb este o aluzie la mitul lui Osiris, potrivit căruia Seth îl închide pe fratele său într-un sarcofag de plumb, pentru a-l

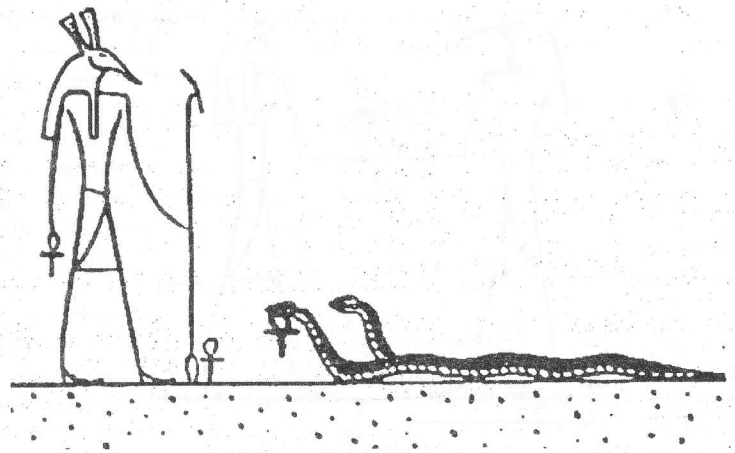

Zeul şerpilor *Nehebkau*

abandona pe apele Nilului şi a-l lăsa astfel pradă morţii. Despre această stare de a-fi-îngustat în întunericul mormântului (peştera lui Sokaris) va mai fi mult vorba. În ce-l priveşte pe zeul bănuit în interior, noi l-am mai întâlnit în simbolul gândacului chepre prezentat ca un disc solar înaripat.

Diferitele aluzii din ceasul al patrulea cu privire la mitul lui Osiris anunţă o nouă temă: iminenta transformare a conştiinţei. Imaginea centrală a registrului de mijloc îl arată pe zeul Thot, care, în mit, apare în mod tradiţional ca împăciuitor, iar aici îi oferă lui Osiris-Sokaris „ochiul sfânt". Cu siguranţă, această scenă cuprinde o aluzie la ochiul rănit al lui Horus, pe care îl vindecă Thot. Dar este vorba şi de faptul că lumina, care în Egipt este în mod predilect desemnată ca „ochiul zeului", este bine păstrată de zeul pământului Sokaris în întunericul ameninţător al acestor ţinuturi.

În povestirea mitologică despre pierderea ochiului lui Horus şi vindecarea lui se reflectă o importantă dinamică psihologică. Transformarea şi înnoirea conştiinţei este precedată de pierderea şi distrugerea vechii comportări. De acum înainte multe lucruri nu mai pot fi văzute ca până acum şi cum le mai văd, fără îndoială, unii oameni. În felul acesta a avut loc o reevaluare a valorilor. Pierderea vechii orientări a lumii, care adesea duce la destrămarea vechilor prietenii, poate fi dureroasă. Dar în spate se ascunde o extindere binefăcătoare a conştiinţei (vindecarea ochiului lui Horus), care se realizează prin separarea

conştiinţei Eu-lui de inconştient (lupta divinităţilor antagonice). Fiecare extindere a conştiinţei duce la o realizare clară a obiectiv-psihicului sau a întregului preconştient, din care conştiinţa Eu-lui se regenerează şi se extinde.

Mărturie acestei regenerări în mijlocul întunericului stă ochiul intern al lui Osiris-Sokaris, care i-a fost dat de solul zeilor Thot. El simbolizează comportamentul introvertit, pe care odinioară Rainer Maria Rilke l-a denumit „privirea interioară a lumii", o cunoaştere şi o privire interioară în preajma nopţii şi a întunericului. Spre deosebire de cunoaşterea activă a conştiinţei de Eu, ochiul interior întruchipează o privire intuitivă, aşa cum ne poate apărea din spiritul întunecat al materiei sub forma ideilor şi înţelegerii. Nu *Eu* am cunoscut ceva, ci un *cineva* care nu poate fi desemnat mai îndeaproape. Această lumină interioară este premisa muncii creatoare. Este sufletul *Ka*, cel care este răspunzător în imaginea egipteană a omului de înţelegerea, cunoaşterea şi animarea care pornesc din împărăţia lui Osiris. În registrul superior se află un zeu al şerpilor cu două capete. Numele lui este *Nehebkau* şi-i trădează funcţia: el este cel care redă forţele eterne ale sufletului Ka celor care trec cu bine de judecata morţilor.

Pentru egiptean, unitatea omului se bazează pe conlucrarea diferitelor forţe. O viaţă sănătoasă şi unitară este asigurată doar atunci când diferitele părţi colaborează armonios. Acest lucru este valabil şi pentru lumea de dincolo. De aceea, în *Amduat* este atât de important ca sufletul Ba să se unească cu corpul şi cadavrul, dar şi cu Ka. Numai astfel mortul fericit va putea să-şi recâştige viaţa sa deplină şi unitară. Din întregul personal fac parte *trupul*, care adesea este numit „carnea", fără ca prin aceasta să se înţeleagă existenţa neînsufleţită (egipteanul nu cunoaşte materia moartă), *Ba, Ka, inima*, care este sediul raţiunii şi sentimentelor, *umbra*, care nu are nimic de a face cu conceptul lui Jung, ci e o parte a sufletului care pluteşte încoace şi încolo pe şi sub pământ, adică în lumea subpământeană, ca şi *numele.*

* * *

Spre deosebire de sufletul Ba, care se mişcă liber şi de aceea a luat înfăţişarea unei păsări, sufletul Ka este legat de trupul în odihnă al mortului.[28] Dacă moare un om, Ka, adică forţa sa vitală, îl părăseşte. Abia în urma împreunării ritual-magice a mortului cu sufletul său Ka transfiguratul poate fi sigur de protejarea sa de către Ka în lumea de dincolo.

Jertfele oferite sub formă de mâncare și băutură pentru cel mort sunt întotdeauna destinate Ka-ului mortului. Prin aceste daruri materiale energia vitală a lui Ka este înnoită. În *Cartea morților*, formula 105, mortul spune:

Te salut, Ka al meu, timpul vieții mele!
Iată, am venit la tine,
Am apărut și sunt puternic...
Judecata aceea rea pe care am săvârșit-o –
Nu-mi va fi pusă la socoteală.

Timpul acordat vieții de către zeu înseamnă pentru Ka determinare și soarta omului. În ciuda gândurilor rele despre alți oameni, în ciuda cuvintelor rele și a faptelor urâte, care s-au adunat în timpul vieții celui care vorbește, cel care se roagă speră ca în lumea de dincolo să fie din nou unit cu Ka-ul său. Numai dacă acest lucru îi este acordat, cu toată sentința neîndurătoare a judecății morților, el se poate reîntâlni cu forțele vitale simbolizate în Ka, pentru ca, astfel fortificat, să se realizeze într-o forță vitală nou dobândită.

Ka rămâne întotdeauna unit cu pământul. De aceea Nehebkau, zeul care acordă puteri Ka, este reprezentat ca un zeu bicefal al șerpilor. Așa cum șarpele este unit cu spiritul pământului, tot astfel cifra doi face aluzie la începutul materializării Creației. Căci Creația ia formă abia atunci când unitatea inițială se destramă în contrarietatea dualului, Creația opunându-se zeului primordial.

Revenim astfel la ochiul sfânt al lui Osiris-Sokaris oferit în centrul celui de-al patrulea ceas din *Amduat*. Tocmai în contextul amintitelor reprezentări ale lui Ka și al oferirii acestuia către transfigurați de către zeul șerpilor mi se pare că tema acestui ceas ar fi cea a înnoirii conștiinței, care se naște mereu nouă din gravitatea întunecată a pământului și din prima materie. Textul însoțitor al mai multor șerpi din acest ceas sună astfel: „... fără ca ea (sau el) să meargă mai departe undeva, într-un alt loc." Misiunea este de a rămâne și de a nu schimba locul. Ca *Numen al statorniciei* – și așa l-am putea numi pe Ka – șerpii sunt, în opoziție cu sufletul Ba cu înfățișare de pasăre, legați indisolubil de pământ și, ca atare, sunt în slujba sufletului Ka și a înnoirii reale a vieții în lumea de dincolo. În acest ceas este vorba de a rămâne, a rezista și a persevera, de a impune ceea ce e stabilit pentru eternitate (Ka).

Legătura cu sufletul Ka poate să-l ajute pe om adesea să

reziste în fața unei soarte vitrege. Lângă dorul de îndepărtarea divin spirituală (sufletul Ba), egipteanul pune dorul de realitatea concret-materială. Doar acolo unde ambele năzuințe sufletești se unesc între ele, se ajunge la o amplă înnoire a vieții.

Noi putem percepe forțele de acțiune sufletești-spirituale ale pământului și materiei, care pot fi recunoscute numai legat de sufletul Ka și numai cu ochiul interior al lui Osiris-Sokaris, doar atunci când nu suntem asaltați de prea mulți excitanți exteriori. De aceea, sufletul nostru are nevoie din timp în timp de liniște și de simplitatea pustiului, de singurătatea munților sau de forța liniștitoare a naturii. Ochiul nostru interior trebuie să se poată odihni periodic de pe urma varietății pestrițe a vieții cotidiene, pentru a putea recunoaște spiritul tuturor lucrurilor. Eu personal n-am fost niciodată atât de conștient de intensitatea vieții ca în sărăcia peisajului unui pustiu, pe care mi l-am oferit săptămâni de-a rândul. Aici trăiește sufletul, aici este el impresionat de creșterea unui fir de iarbă sau de vizita unui mic șoarece de deșert. Atunci când strălucirea cerului nocturn plin de stele nu e tulburată de lumina electrică, alimentată de centrale atomice, atunci poate să se trezească în noi o profundă iubire față de cosmos și față de toate ființele. În acel moment, sufletul care se mișcă liber, având înfățișare de pasăre și năzuind spre largul cerului, se unește cu statornicia pământului și a corpului. Ambele se topesc într-o unitate, din care emană o pace profundă. „Statornic tu mi-ai fost, pământ, în noapte", recunoaște Faust după visul său tămăduitor care l-a salvat de neliniștea sa demonic-impulsivă. În preajma primejdiei, a morții și a nemișcării, când ceea ce e exterior e redus la un minimum, ochiul interior devine văzător.

În împărăția deșertului lui Sokaris, unde mișună nenumărați șerpi, numai o *conștiință de șarpe* poate fi de folos. De aceea, barca solară ia această formă. Este singura concepție posibilă și adecvată conținutului acestui ceas (barca aidoma unui vas care te poartă deasupra abisurilor). Dar ce înseamnă „conștiință de șarpe"? Dacă cineva visează un șarpe, atunci, de regulă, în adâncul sufletului său, ceva a fost atins. Este greu să ridici voit acest conținut sufletesc în conștiință, este vorba de un numen, care invadează viața într-un mod fatal. Într-un comentariu asupra unuia din tablourile lui Peter Birkhäuser, Maria Louise von Franz scrie: „El (șarpele) este spritul lumii, pe care nu-l înțelegem, care ne amenință adesea, în cele din urmă ne distruge, dar în are, totuși, sălășluiește un sens ascuns. Omul îi este

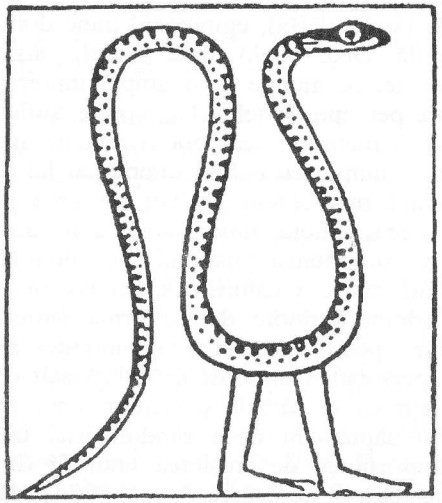

Zeul șerpilor (*Cartea morților*, formula 87)

expus fără apărare, ca și când în prezența sa toate valorile conștiinței s-ar răsturna."[29] Ca vietate cu sânge rece, șarpele este prea departe de sângele cald al omului, pentru a-i putea deveni partener. Cu toate acestea, între ei există o legătură secretă, el semnalându-i omului, prin apariția sa, o cotitură decisivă a vieții. Aceasta poate fi o dureroasă lovitură a soartei, dar în această durere este ascuns adesea germenele unei vieți noi. Veninul șarpelui devine apoi leac, iar el însuși însoțitorul zeului antic al tămăduirii, marele ajutor la naștere și tămăduitor. Sub acest aspect îl vom mai întâlni în cel de-al doisprezecelea ceas al nopții.

În formula 87 din *Cartea morților*, cel mort își dorește să ia înfățișarea „fiului pământului", prin aceasta înțelegând șarpele. Așa cum arată clar textul, el ar vrea să-și ia astfel partea din forța regeneratoare a zeului șerpilor:

Sunt un „fiu al pământului",
Care este în granițele pământului,
(Asta nu înseamnă în sfera haotică a întunericului primordial)
Eu dorm și mă nasc (din nou),
Mă reînnoiesc și întineresc, zi de zi.

Forma de șarpe a bărcii solare arată că zeitățile prezente acolo și morții fericiți sunt supuși legității naturii. În recunoașterea spiritului lumii întruchipat în șarpe ei se supun circuitului naturii. Oriunde un om este afectat de procesul care se desfășoară în adâncurile inconștientului colectiv, el trebuie să se supună unei legități care transcede cunoștințele și voia sa. Este legea nopții, pământului și șarpelui, în a cărei recunoaștere rezidă o mare taină.

Egipteanul a creat o imagine genială pentru aceasta: imaginea șarpelui Uroboros, al cărui trup încercuiește protector copilul soare al noii zile.[30] Incertitudinea în cazul acestui șarpe – este vorba de Apophis sau de un alt zeu – se menține, așa cum se întâmplă în *Cartea peșterii*, unde Osiris este încredințat protecției șarpelui uroboric. Egipteanul a gândit prea mult în categorii complementare, pentru a se lansa într-un dualism greoi, aici binele, acolo răul. El era prea realist, pentru a nu vedea că din rău ar putea crește acea protecție uroborică, din care apare o renaștere. De aceea, însuși Apophis poate deveni Urobor, care-l apără pe Osiris de dușmanii săi.

Copilul soare, protejat de șarpele Uroboros, purtat de Aker și de vaca cerului

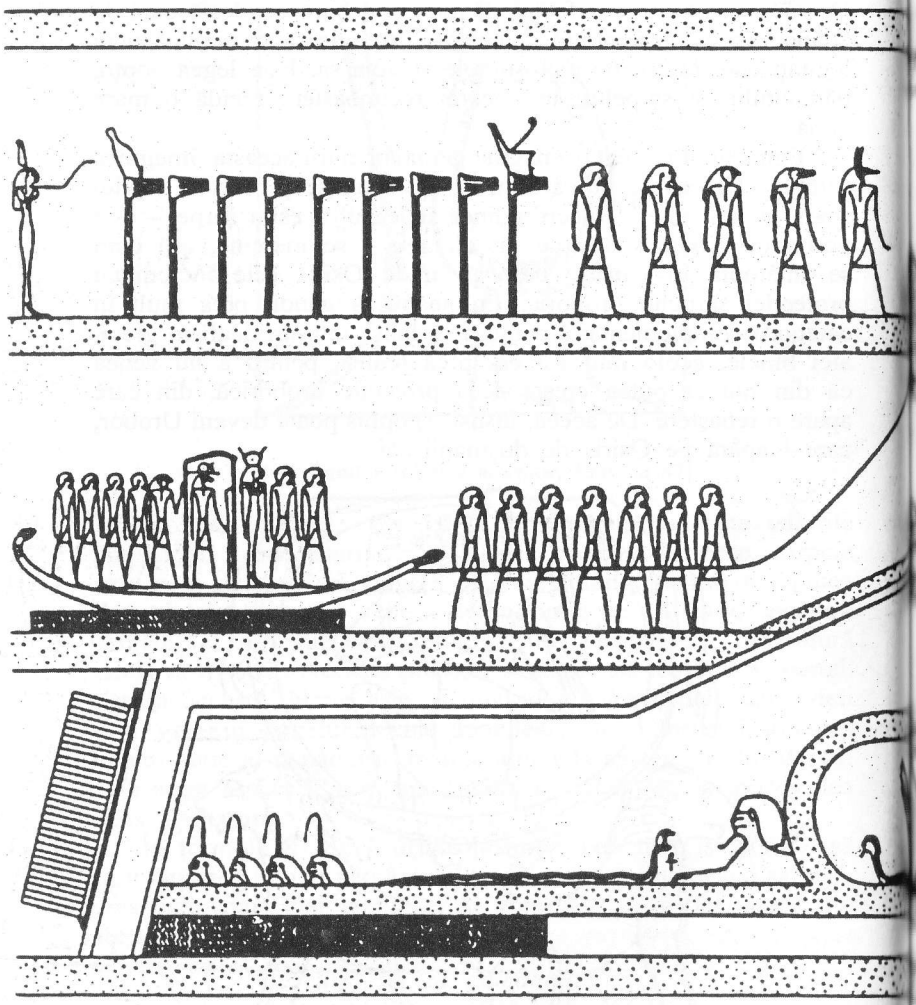

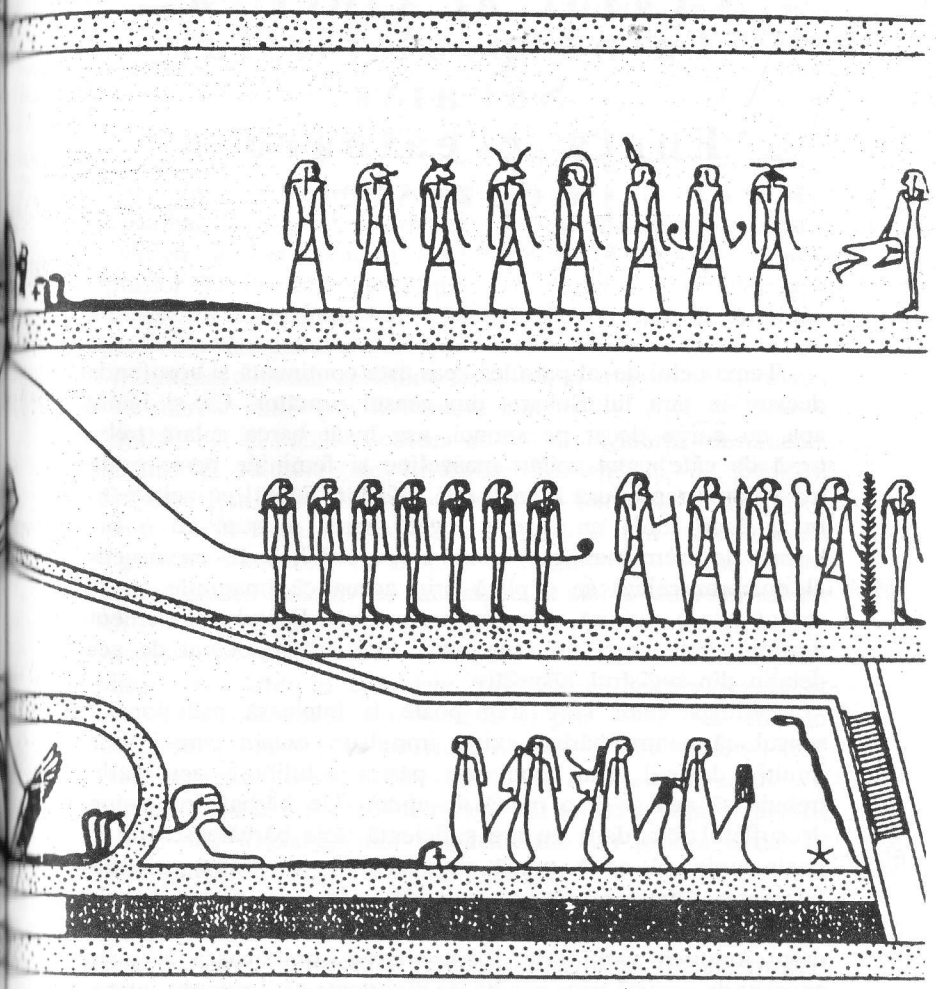

Ceasul al cincilea. Taina peșterii lui Sokaris. Forța creatoare a depresiei

Tema celui de-al patrulea ceas este continuată și aprofundată decisiv în țara lui Sokaris din ceasul următor. Ca și înainte, apa nu curge decât pe sponci, așa încât barca solară trebuie trasă de câte șapte zeități masculine și feminine peste peștera lui Sokaris reprodusă în registrul inferior. Faptul că zeițele trag *în față* de funia cu care e legată barca și sunt cu o bună bucată de drum înaintea bărbaților (de altfel, la fel ca în ceasul al doisprezecelea) se explică prin aceea că imaginile au fost create într-o cultură pregnant masculină. Faptul că elementul feminin deține aici un rang înalt, este arătat tocmai de acest detaliu din registrul respectiv.

Ordinea celor care trag poate fi înțeleasă psihologic în sensul că pentru bărbat există impulsuri *anima* care-i indică intuitiv drumul. Dar, pentru a păstra echilibrul, zeii bărbați trebuie să dea și ei o mână de ajutor. Un bărbat, impresionat de sufletul său, dacă nu are suficientă tărie bărbătească de Eu, poate ușor să cadă pradă impresionării de către un suflet femeiesc. Atunci el este obsedat de *anima*, își pierde capul și rațiunea și, în culmea entuziasmului, ia cea mai mare stupizenie drept înnoirea vieții sale. Comportarea copilărească și uneori excesiv de egoistă care rezultă de aici poate să-i ruineze întreaga viață, dacă împrejurările sunt defavorabile.

Cei care trag pot fi înțeleși ca forțe arhetipale, care-l sprijină temporar pe zeul Soare în procesul său de cunoaștere. Sub suprafața evenimentelor istorico-politice și dincolo de experiența

personală a unui om acționează factori intern-sufletești. Ei își pun decisiv amprenta pe înnoirea comportamentului conștient al unui popor sau individ. Prin aceasta nu sunt înțelese, în primul rând, impulsurile sau factorii care pornesc de la Eu, ci, mai degrabă, cele de tip arhetipal, toate legate într-un mod sau altul de Unul, marele suflet, adică de sâmburele arhetipal (de Însuși). De la acest sâmbure pornesc, în cele din urmă, conștientizarea și orice înnoire. Acest fapt l-au avut în vedere maeștrii alchimiști, când își sfătuiau adepții să se teamă de Dumnezeu, pentru că *el* e țelul tuturor eforturilor. Acest țel trebuie avut permanent în vedere de individ, pentru a se lăsa impresionat de ceea ce e sufletesc, adică de imaginile arhetipale ale sufletului, așa cum au fost formulate de religiile tuturor timpurilor. De aceea, putem spune că frânghia celor care trag simbolizează o legătură intern-sufletească cu spiritul timpului, respectiv cu râul subteran, care se varsă în inconștientul colectiv.

Misiunea comună zeităților feminine și masculine și relația lor cu marele suflet pot fi înțelese atât psihic, ca o imagine a întregului, cât și concret, ca un simbol al legăturii interumane. Cunoștințele comune ale diferiților oameni în ce privește eficacitatea imaginilor interior sufletești și participarea reciprocă la starea de a fi determinat de către forțele arhetipale creează o legătură sufletească, de natură să arunce în aer cadrul pur subiectiv, pentru că indivizii sunt raportați aici la „marele suflet", la un proces creator din planul doi, care pornește de la Însuși. În această orientare spre Însuși, se poate reflecta amintita implicare a soartei în eternitate. Motivul ei decisiv rezidă în faptul că doi oameni sunt uniți între ei prin centrul de dincolo (zeul soarelui). Astfel, în structura zeițelor și zeilor care-l trag pe zeul soarelui putem vedea o *imagine a dinamicii creatoare a iubirii*, în care doi oameni trăiesc nu exclusiv din și pentru sine, ci, mai degrabă, sunt implicați într-un proces sufletesc care cuprinde individul. Această iubire rezultă din starea comună de a fi cuprins de un al treilea, care depășește viața individuală.

În centrul ceasului al cincilea poate fi văzut capul lui Isis. Ea este cea care-l protejează pe neajutoratul copil Horus, urmărit de Seth, hrănindu-l și îngrijindu-l cu dragoste în mlaștinile deltei Nilului. Ca fidelă însoțitoare a lui Osiris, ea a menținut și înnoit dintotdeauna orice viață mutilată. Ea este zeița care răspunde de vindecarea trupului și sufletului. Da, ca Isis-Hathor,

ea devine „donatoarea regatului legitim“[31], căci, cu laptele ei abundent, ea satură copilul flămând și face din el un bărbat și un rege. Astfel, și aici ea intervine ajutând, ca în cazul tainei peșterii lui Sokaris. La fel ca și atunci, cu copilul Horus, pare să fie vorba de vindecarea unei vieți afectate, respectiv de înnoirea vieții. Așa cum zeița cerului Nut protejează circuitul soarelui la suprafața pământului cu trupul său arcuit peste orizont, tot astfel zeița Isis vrea să apere mersul subpământean al lui Ra. În această acțiune, ea este sprijinită de gândacul chepre. Acesta a apucat cu piciorușele din față funia celor care trag. Astfel, el se află într-o legătură tainică cu aceste zeități și, implicit, cu zeul soarelui. Pe malurile râului din lumea subpământeană se petrec lucruri misterioase. Registrul superior face aluzie în simbolistica lui la continuitatea Creației. Nici măcar atunci, la începutul lumii, n-a fost creată lumea, ci ea apare din nou în fiecare zi, ba chiar ceas de ceas. Este ceea ce ne indică cele nouă steaguri *ntr* la începutul registrului superior. Ele reprezintă noimea Heliopolisului, imaginea tradițională a emanării cosmosului din zeul primordial Atum. Din nou, cifra nouă simbolizează o multitudine nedefinită de ființe divine și, deci, întreaga bogăție nepreținută a Creației. Dar Atum, reprezentantul tradițional al spiritului creator al lumii, nu este menționat aici. În locul lui apare chepre, chipul tineresc al zeului soarelui. Iar pe locul lui Seth, aflat, de regulă, la urmă, îl întâlnim pe Horus, fiul lui Osiris. În ambele cazuri accentul e mutat de la ideea originii (a nașterii pentru prima oară) la ideea permanentei înnoiri și regenerări a cosmosului. Mai mult însă decât în conceptul despre Heliopolis, aici este accentuată *„creatio continua“*, desfășurarea de la sine în timp. Privirea nu se îndreaptă spre Atum, „nediferențiatul“ și nici spre Seth, zeul nedeslușit, mutat mereu undeva, la marginea Creației, ci spre lumină și puterea de transformare a acelor zei care întruchipează noul spirit al timpului. Cine merge o dată cu râul subteran și se orientează după *acest* spirit al timpului, nu privește înapoi spre origini, ci înainte într-un viitor neclar, care încă mai poate fi conturat.

Noimea Heliopolisului poate aminti foarte bine de miracolul Creației, de acea tainică prima oară, dar numai în sensul că această amintire va deschide ochii pentru noua creație care se repetă Aici și Acum. Tema acestui ceas nu este dedicată

monotoniei, care distruge orice iubire, ci autodesfășurării continue a noii conștiințe în tainica peșteră a zeului pământului, Sokaris. Imaginea necunoscută a acestei taine se află în întunericul peșterii lui Sokaris. Despre aceasta va fi imediat vorba. Atunci când vorbim de vise, această contemplare a curentului de energie interior-sufletesc orientată spre un anumit țel este deosebit de importantă. Problema este, mai ales, dezvoltarea proiectată în inconștient. Noi înșine nu putem ști în ce direcție se dezvoltă un om; dar visele o „știu“. O dificultate pe care o întâlnim adesea în activitatea terapeutică constă în aceea că mulți oameni sunt foarte conservatori în ceea ce privește înnoirea lor sufletească. Motto-ul tainic pentru ei sună astfel: așa cum a fost întotdeauna, așa va rămâne și în viitor, căci ei nu mai așteaptă, de fapt, de la viață, nici un fel de modificări hotărâtoare. Este greu de spus dacă este vorba de teama de o schimbare a lor înșile sau de deficitara conștiință de sine, care-i îngrozește în fața noului. Conservatorismul care rezultă de aici este, în orice caz, o umbră diabolică, care mereu se pune ca un obstacol în calea forțelor creatoare. Desigur, nu este vorba de a vrea să forțezi schimbări dintr-o falsă poftă de viață. Dar este cu atât mai important să clocești copilul Soare proiectat în inconștient (Horus) sau, cum spuneau alchimiștii, „băiețelul și fetița“, nobila împărătească, tânărul înaripat și cum s-or mai fi numind toți ceilalți, pentru ca noul conținut să se poată dezvolta protejat de perceperea conștientă. Acest clocit se află în centrul primului registru. Movila de nisip arată mormântul sau sarcofagul lui Osiris. Hieroglifa care-l acoperă pentru „noapte“ sau „întuneric“ este un semn clar pentru întunericul care domnește aici. Nigredo, depresie, frică și moarte, toate sunt așezate în constelație. De aceea nu lipsesc nici cele două păsări. Ele le reprezintă pe Isis și Nephthys, surorile lui Osiris, care-și însoțesc fratele mort, bocindu-l încă din vremuri străvechi și astfel îl trezesc la viață:

Isis vine, Nephthys vine,
Una din vest,
Cealaltă din est,
Una ca pasăre care strigă,
Cealaltă ca pasăre care jelește.
Ele l-au găsit pe Osiris,
Când fratele său Seth l-a aruncat la pământ...

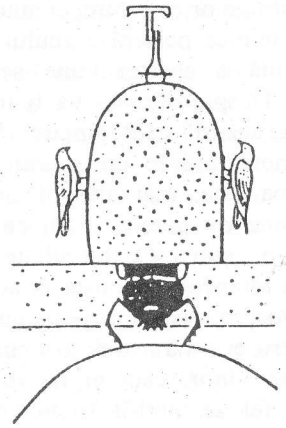

Mormântul lui Osiris

Ele te feresc pe tine (numele mortului) *să putrezești...*

Trăiești! Trăiești! Ridică-te!

Pyr. formula 532[32]

Aici Isis este completată de întunecata ei soră a umbrelor, Nephthys. E drept că ea nu-și poate împlini feminitatea ca soție și mamă, ca sora ei luminoasă Isis, care încă din pântecul mamei s-a unit cu Osiris. Cu toate acestea, în Egipt, ei îi revine un rol important tocmai ca soră – *umbră*. Ea simbolizează o putere feminină în cele din urmă anonimă, care este cu atât mai eficientă tocmai datorită acestui anonimat. Egiptenii au gândit prea mult în structuri complementare, pentru ca să poată s-o excludă pe întunecata soră a lui Isis. Erik Hornung a explicat frumos acest lucru: „În timp ce «cei doi bărbați», Horus și Seth, își măsoară puterile, luptându-se, certându-se pentru supremație și dominație, «cele două femei» se completează într-o împletire armonioasă. Aici Nephthys nu e numai «dubleta» și umbra surorii ei, și nici pură abstracție, ci deplin adevăr al vieții. Ea semnifică astfel străduința egipteană spre un întreg echilibrat. În Nephthys, ajutorul folositor, dezinteresat dat altora, s-a condensat devenind chip de zeu – o zeitate, care este sora tuturor celorlalte zeități."[33]

Viața înnoită în întunericul mormântului de către *cele două*

surori ia chip vizibil de scarabeu, care pare că tocmai a scăpat din movila de nisip. Asupra motivului jelaniei lui Isis și Nephthys, care contribuie, fără îndoială, esențial la această naștere, vom reveni mai târziu (ceasul al șaptelea). Aici este vorba de un alt aspect al scenei: de protecția asigurată prin sarcofag, mormânt sau „ladă". Marele zeu le spune celor două păsări jelitoare:

Puteți să vă feriți lada...!
Poate fi ascunsă această imagine, pe care voi o feriți!
Puteți să vă desfaceți aripile
Și să vă îndepliniți funcțiunile,
Pentru ca eu să pot trece pe lângă voi în pace!

Despre protecția oferită de lumea subpământeană a fost vorba când am caracterizat cartea *Amduat* ca scriere despre un spațiu tainic. Această reprezentare este diferențiată acum în măsura în care *imaginea* zeului care se odihnește în mormânt va rămâne ascunsă, *pentru ca zeul Creației însuși să poată trece prin fața ei în pace.* C. G. Jung a atras de mai multe ori atenția asupra faptului că, în cele din urmă, noi nu putem spune niciodată ce este un „arhetip în sine", căci acesta rămâne ca atare transcendent conștient. Cu alte cuvinte, aceasta înseamnă că noi nu putem privi inconștientul decât în forma sa proiectată și niciodată direct. Imaginea care trebuie ferită de către bocitoare în întunericul „mormântului" sau „lăzii" corespunde arhetipului în sine, adică unui factor invizibil, inaccesibil unei conștiințe umane, factorul înnoirii (sufletești), simbolizat de chepre. Secretul trebuie păstrat, nu trebuie să transpire. Numai astfel se realizează înnoirea conștiinței și a vieții. Apoi, se spune în *Amduat*, zeul soarelui poate „trece în pace". Femeile bocitoare sunt cele cărora le este încredințat acest secret, deci evident mai mult valorile sentimentului, afectele și emoțiile noastre cu care putem ghici necunoscutul și întunecatul. Referențialitatea reală la imaginile sufletului este cea care ne face să-i lăsăm sufletului propria viață ascunsă și propria autonomie.

Oriunde o idee dintr-un act creator este ridicată la perceptibilitatea lumii reale, acest lucru echivalează cu pierderea adevărului „veșnic". De aceea, în multe mituri ale Creației, zeul Creației se retrage, după ce și-a făcut munca, într-o depărtare pe care omul nu o poate atinge. De aceea și secretul înnoirii Creației trebuie păstrat cu grijă. Atunci când este vorba

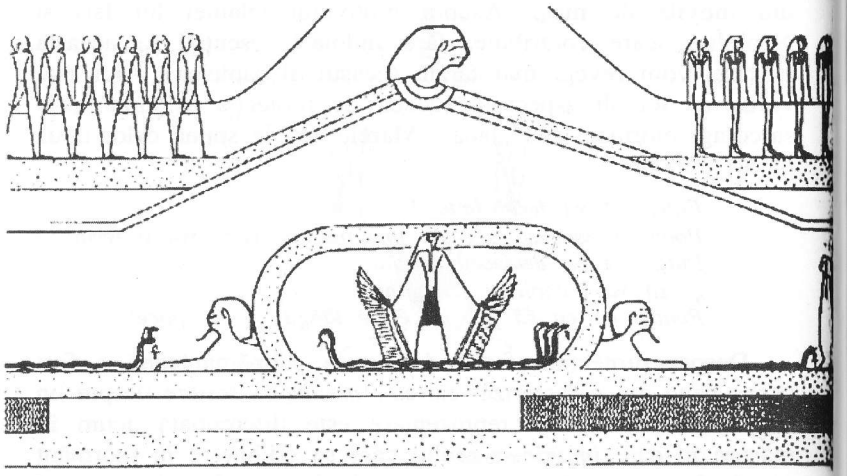

Peștera lui Sokaris

de noua ordine a Creației, trebuie amintite și forțele care destramă și amenință această ordine. Distrugerea lor este misiunea zeităților din ultima scenă a registrului suprem. Numele zeității care-i privește pe ceilalți vorbește de la sine: „răsturnătoarea, care asistă la îmbucătățirea morților", iar textul este nu mai puțin elocvent: „Ea trăiește din sângele morților... Dar cel care o cunoaște, trece pe lângă ea în pace." Mai clar nici nu se putea spune cât de importante sunt cunoștințele despre existența forțelor rele. Numai cel care știe aceasta trece pe lângă destinul distrugerii. În registrul inferior, care pătrunde puțin în cel de mijloc, se află peștera lui *Sokaris*. Zeul pământului cu cap de șoim domină scena. El stă pe un șarpe cu trei capete de șarpe și un cap de om. Acesta este „marele zeu, care-și desface aripile, cel cu pene de toate culorile". Aripile sunt o imagine străveche pentru protecția divină a copilului divin amenințat de întunecimea satanică. El, marele zeu, cel cu pene de toate culorile, apără cu splendoarea penelor sale în culori vii trupul lui Sokaris sau, cum se mai spune, „carnea tainică", adică leșul. Despre semnificația leșului vom mai vorbi mai târziu, căci acesta se află în centrul următorului ceas al nopții. Carnea tainică întruchipează o formă subpământeană a zeului soarelui

însuși, mai exact: pe Osiris-Sokaris ca leș al soarelui, de la care pornește înnoirea propriu-zisă.

Sokaris și zeul șerpilor sunt înconjurați de un oval de nisip marcat prin puncte. Ovalul este o reproducere a întregii lumi subpământene, în care se odihnește leșul regelui mort. De aceea, de pildă, camera mortuară a regelui Thutmosis al III-lea are o formă ovală.

Și Aker, cel reprezentat ca un dublu sfinx, întruchipează lumea subpământeană și, ca atare, are misiunea de a păzi carnea tainică, adică leșul Soarelui.[34] Aker este un vechi zeu al pământului. El veghează asupra intrării și ieșirii lumii subpământene. De aceea el este reprezentat cu predilecție ca având două capete de om, mai târziu ca un leu dublu sau un taur dublu. El, care înghite prin gâtlejul său tot ce-i apare înainte la poarta de vest, pentru ca, la poarta de est, să elibereze din nou în viață, devine simbolul forței și regenerării pur și simplu, căci prin el se înnoiește forța vitală a zeilor, ca și a oamenilor. Există și reprezentarea în care sub trupul său zace ascuns cadavrul secret al fiecărui mort. Ca păzitor al acestui cadavru, Aker veghează asupra misterului regenerării. În amândouă viziunile este cuprinsă ideea că înnoirea conștiinței și a forței vitale (sufletul Ka) pornește de la Aker, care veghează în întunericul cel mai adânc al pământului asupra acestui secret.

În vigneta deosebit de bogată despre formula 17 a *Cărții*

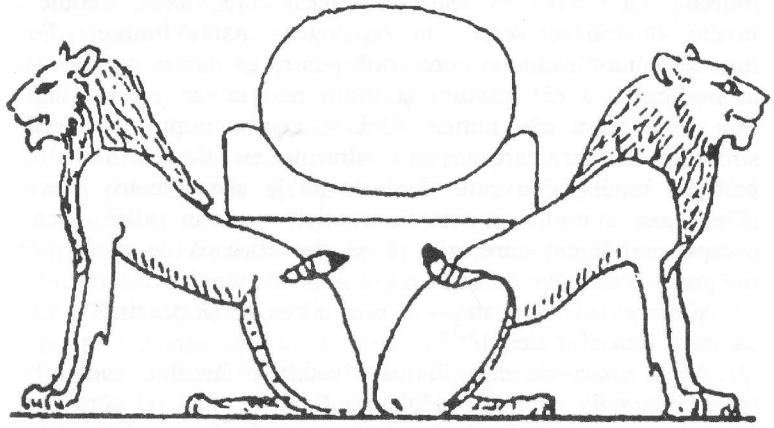

Leul dublu Aker

morților găsim leul dublu Aker, între spatele cărora răsare, respectiv apune, la orizont, discul Soarelui. În varianta papirusului *Ani*, leii sunt desemnați ca „ieri" și „mâine". Aici ei simbolizează continuitatea timpului, „ieri" și „azi" topindu-se în adâncul subpământean într-o unitate. Dar, în felul acesta, așa cum a relevat Assmann[35], este arătată continuitatea stării de implicare socială. Cel care are parte de secretul regenerării, acela este așezat în comunitatea fericiților.

Dublul caracter al lui Aker simbolizează una din cele mai importante legi psihologice de bază: cea a *enantiodromiei*. Fiecare proces energetic presupune o polaritate și, implicit, o dualitate. Heraclit a fost cel care a formulat prima oară clar această lege. Lui i se datorează și denumirea de „enantiodromie", prin care el vrea să spună că totul se scurge la un moment dat în contrariu. Ceea ce ilustrează în tablou simbolul egiptean al sfinxului dublu, este exprimat de filosoful grec prin cuvintele: „Drumul încoace și încolo este unul și același" (*Fragmente*, B 12), prin care el caracterizează acel drum al șarpelui între contrarii, care determină dezvoltarea psihică. Din punct de vedere energetic se poate vorbi și de o „lege a funcției reglatoare a contrariilor" (Jung).

Caracterul periculos al acestei legi nu poate fi trecut cu vederea, căci, ori de câte ori un om cade într-o crasă monotonie, există și pericolul căderii în contrariu, cu efecte, în unele cazuri, mortale. Cine vrea să scape din acest cerc vicios, trebuie să învețe să trăiască conștient cu legea enantiodromiei. Totul provoacă întotdeauna și contrariul, pentru că natura nu tolerează monotonia. Cu cât gândim și trăim mai unitar, cu cât legăm mai mult între ele lumea zilei și cea a nopții, cunoscând simbolul lui Aker care unește contrariile, cu atât mai mult luăm parte la regenerarea care pornește de la acest centru interior. „De legea cumplită a enantiodromiei" – scria odată Jung – „scapă numai cel care știe să se deosebească de inconștient, nu prin aceea că-l dă la o parte – căci atunci acesta îl apucă pur și simplu de la spate –, ci prin aceea că se prezintă evident ca ceva deosebit de el."[36]

Acest vis-à-vis este lumea obiectiv-psihicului, acel întreg preconștient, în care individul este deja conținut, și care scapă Eu-lui, pentru că îl depășește nelimitat. Aspectul social al misterului învierii, cunoscut încă de egipteni, corespunde

psihologic caracterului colectiv sau obiectiv al inconștientului. Cu cât ne familiarizăm mai mult cu conținuturile inconștientului colectiv, cu atât mai puțin se pune problema unei psihologii personale. Atunci când pătrundem în domeniul imaginilor arhetipale, suntem legați de stratul colectiv al lumii străbunilor, ba chiar de o realitate a unității (Aker), din care, din când în când, apar toate contrariile vieții.

Pe fundul peșterii lui Sokaris este apa așa-numitului „lac de foc", care nu trebuie să atingă barca. Despre acest lac se spune în *Cartea porții* (ceasul al treilea, scena 10), că le oferă celor fericiți răcoare și semințe, în timp ce condamnaților le trimite focul său pârjolitor. În *Apocalipsa* Sfântului Ioan Teologul această imagine egipteană este încă vie: „Și moartea și iadul au fost aruncate în râul de foc. Aceasta e moartea cea de a doua: iezerul cel de foc. Iar cine n-a fost aflat scris în cartea vieții, a fost aruncat în iezerul de foc." (*Apocalipsa*, 20, 14). Găsim această idee și în cercurile creștin-gnostice timpurii, unde este vorba de Marea Roșie. Această mare, se spune, „este o apă a morții pentru cei «inconștienți», în schimb, pentru cei «conștienți» este apa de botez a renașterii și a «trecerii dincolo»."[37]

Din punct de vedere psihologic putem vedea în foc un simbol al energiei psihice constelate aici, ceea ce explică de ce lacul de foc este un secret al peșterii lui Sokaris. În lacul de foc sunt puse la încercare firea caldă, dorul arzător de iubire, temperamentul înflăcărat, tensiunea care pâlpâie, pe scurt: dorul și dorințele, emoțiile și afectele. Cel care știe să folosească aceste energii, nu va muri a doua moarte, ci va participa la învierea zeului soarelui și, astfel, la înnoirea vieții spirituale. Dar ce înseamnă aceasta: să poți folosi emoțiile? În două cuvinte, prin aceasta înțelegem două lucruri: în primul rând, să devii conștient de acestea și, în al doilea rând, să le interpretezi corect. Într-o terapie, de exemplu, se poate întâmpla ca, dintr-o dată, pornind de la desfășurarea perceptibilă conștient a discuției, în spațiu să domnească în mod inexplicabil o mare tensiune. Ea poate declanșa, atât la cel analizat, cât și la terapeut, violente sentimente contrarii. Acestea pot fi însoțite de fantezii sexuale sau de alt fel. (În terminologia psihologică neelegantă vorbim de transfer și contratransfer). Este cât se poate de important să dăm atenție acestor fantezii și sentimentelor care le însoțesc.

În unele cazuri am aflat că, în asemenea momente, în psihicul celui analizat este atins ceva esențial, pentru că dintr-un strat profund se ridică un conținut central, fără însă ca acesta să depășească clar pragul conștientului. În felul acesta energia s-a acumulat, după ce n-a găsit un recipient corespunzător în care să poată fi adunată și asimilată. Oricând se întâmplă ceva de felul acesta, energia acumulată se scurge în forma care-i e cea mai apropiată, ceea ce, în multe cazuri, este o fantezie sexuală. Putem, așadar, să spunem că intensitatea reacției emoționale și a fanteziei care o însoțește indică o încărcare emoțională a imaginii interior-sufletești la fel de puternică, care s-a constelat în câmpul relațional inconștient al celui analizat și al celui care analizează. Neînțelegerea concretă a fanteziei ar însemna o catastrofă, pentru că ar distruge aspectul etern aflat în spatele ei. Așa cum în recipientul alchimic energia focului este apărată, nu pentru a nu se evapora, ci pentru a se putea transforma, tot așa și în peștera lui Sokaris. Am vorbit deja despre zeul înaripat al șerpilor, despre încăperea ovală pecetluită a lumii subpământene și despre Aker. Ambii șerpi puși înaintea capetelor de sfinx făceau serviciul de păzitori ai marii taine, ca și cele patru capete de făclii de pe partea stângă a registrului. Cu focul lor, ele îi alungă pe dușmanii care ar putea primejdui cele ce se petrec în interiorul acestei peșteri. Peștera însăși, închisă bine de două porți, are, în cele din urmă, rolul de protecție. Un zeu al șerpilor veghează ca portar. Nu s-a elucidat încă, dacă, în centrul ceasului, capul lui Isis are aceeași funcție. Prezența zeiței ar putea indica tensiunea energetică deosebit de înaltă în acest ceas, căci despre drumurile acestei regiuni se spune că ar fi „umplute cu foc din gura lui Isis". Astfel, în al cincilea ceas, zeul soarelui împreună cu suita sa se apropie de un punct de cotitură deosebit de critic, în care viața ori se înnoiește ori dispare. Acesta este momentul fatal, în care renunțăm la o veche atitudine față de viață, prin care putem dobândi o nouă conștiință sau, în cazul cel mai nefavorabil, rămânem încremeniți în vechile structuri. Pentru a putea depăși cu bine acest punct critic, avem nevoie, într-adevăr, de protecția zeului șerpilor, cel cu pene de toate culorile, adică de protecția unui simbol numenal, arhetipal.

Următorul vis al unei persoane analizate ar putea prezenta o imagine a zeului șerpilor în spiritul vremii: „Am aflat de la

un liliac, care sta într-o peșteră subpământeană și-și desfăcuse aripile pe un arc de 260 m și bătea ritmic din ele. M-a impresionat mult această reprezentare. Într-o stare de semiveghe mi-a apărut ca inima pământului sau ca sufletul lumii, care întreține viața prin pulsații." Liliacul bătând ritmic din aripi indică funcția sa creatoare: ritmul bătăilor leagă forțele haotice ale întunericului. În Africa am putut observa adesea meseriași care, în timp ce munceau, ca cioplitori sau sculptori, scoteau din ciocanele lor o fascinantă „muzică" ritmică. În felul acesta, în plină arșiță, ei puteau lucra ore în șir aparent fără efort și cu ușurința unui joc.

Taina adâncului pământului nu e apărată de un zeu al șerpilor cu pene de toate culorile, ci de un liliac negru ca smoala. Aceasta pare a fi o compensație pentru actuala înlăturare a tot ce e întunecat, rău și neprietenos. Nu vom trece pe lângă acest spirit întunecat al pământului, dacă vrem să ridicăm prețioasa comoară a adâncurilor. Nu degeaba au pus alchimiștii accentul pe *prima materia*, nu degeaba spun ei că jocul culorilor din *„cauda pavonis"* (coada păunului) rezultă din nigredo etc. Sub suprafața unei lumi aparent ordonate, moderne, pândește un potențial agresiv și periculos, ca și când bătăile pulsatoare ale aripilor liliacului ar vrea să domolească demonul întunecat al adâncurilor, pentru a zădărnici dezlănțuirea amenințătoare a haosului. Seculara supralicitare a Dumnezeului luminos și „bun" prin tradiția creștină – mai ales de la Augustin încoace – are nevoie de o compensare: realizarea părții întunecate a lui Dumnezeu. Această divinitate întunecată, subpământeană, a fost cercetată de alchimiști în laboratoarele lor secrete, separat de teologia oficială și adesea cu frica de Inchiziție. E drept că, atât în *Vechiul*, cât și în *Noul Testament* există semne că omul s-a măsurat cu mânia Domnului și, deci, cu latura sa întunecată, dar în practica bisericească omul păcătos a fost încărcat mai mult sau mai puțin cu întuneric și rău. De aceea, este absolut necesar să dăm mai multă considerație laturii întunecate a divinității. Gotthilf Isler a făcut-o prin următoarele cuvinte: „Ne trezim acum într-o lume, în care răul a devenit într-o măsură crescândă și tot mai copleșitoare o realitate cumplită. Ne e teamă și cred că pe bună dreptate ne e teamă. S-ar putea ca socotelile noastre pline de încredere să nu se împlinească... Vedem la televizor oroarea lumii și tot ce vedem și citim ne

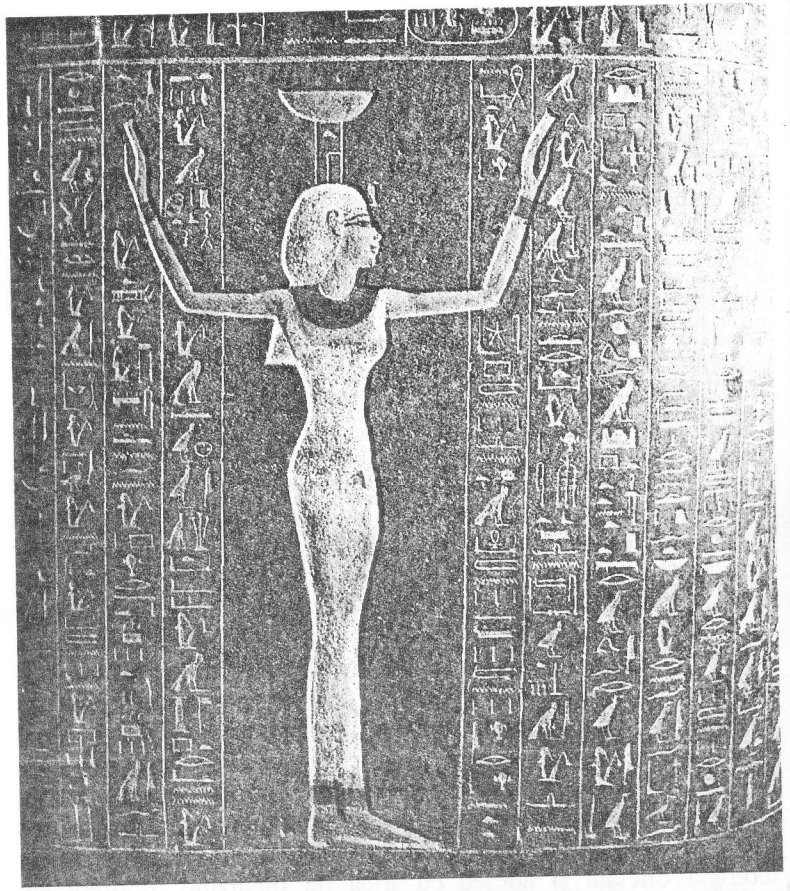

Zeița Nephtis apără împreună cu sora ei Isis (care stă pe partea opusă) pe regele Thutmosis al IV-lea odihnindu-se în sarcofag

tulbură somnul. Lumea e acum mai mică, apocalipsa este o posibilitate cotidiană. Dumnezeul atotputernic, bun, este îndoielnic. Viața are cu siguranță părți minunate. Putem vedea ceea ce e frumos, bun și minunat în lumea noastră și în viața noastră, dar trebuie să mai vedem și altceva: ceea ce e îngrozitor, rău. Un Dumnezeu, care-și iubește cu adevărat creația sa și căruia îi stă în putere să împiedice suferința, n-ar tolera nici războiul, nici prigoana, nici foamea, nici seceta, nici cancerul și nici moartea prin droguri a tinerilor noștri. Un asemenea

Dumnezeu nu este bun sau nu este numai bun. Trebuie să vedem că Dumnezeu are două fețe."[38]

Zeul șerpilor cu pene de toate culorile reprezintă frumos ambivalența spiritului divin în înfățișarea sa de ființă cu cap de om și de șarpe. În felul acesta paradoxul lumii Creației se păstrează. Tot ce există are două fețe, chiar și Dumnezeu.

Nu putem dezvălui misterul regenerării - egipteanul ar spune: al copilului Horus - dar trebuie să-l știm. Citez, în încheiere, versurile introducerii la ceasul al cincilea:

Drumurile secrete ale vestului,
Porțile, prin care trece ce e ascuns,
Locul sfânt al ținutului lui Sokaris,
Carnea și trupul ca primă formă de manifestare.
Cunoașterea sufletelor care sunt în lumea subpământeană...
Necunoscută, nevăzută și de neperceput este
Această imagine a lui Horus însuși...
Cine le cunoaște (imaginile) este unul
Al cărui suflet este mulțumit.

Cu această aluzie la legătura dintre cadavrul soarelui și copilul Horus am intrat în cea mai adâncă regiune subpământeană, locul unde a fost îngropat încă o dată cadavrul soarelui.

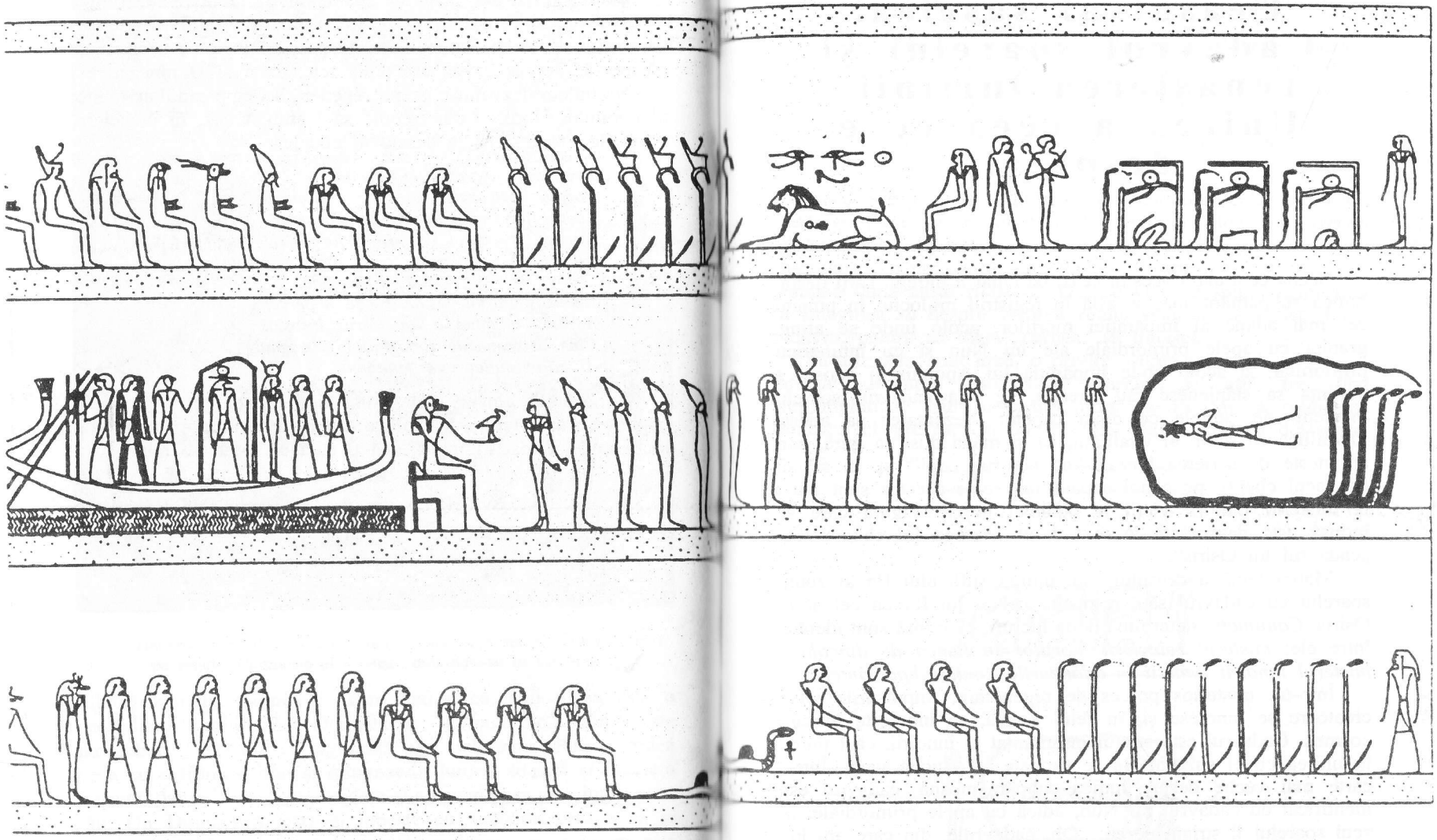

Ceasul al şaselea. Cadavrul soarelui şi renaşterea luminii. Unirea a ceea ce e despărţit

Scena centrală a acestui ceas, ba chiar a întregii cărţi despre lumea subpământeană, se află în registrul mijlociu. În punctul cel mai adânc al împărăţiei morţilor, acolo unde se atinge graniţa cu apele primordiale ale lui Nun şi cu întunericul primordial, şi acolo unde împărăţia lui Apophis şi haosul şi nefiinţa sa stânjenesc rău Creaţia, se află cadavrul soarelui încercuit de şarpele cu cinci capete. Prezentarea sa adesea ithyfallică ca semn al vitalităţii, ca şi mâna dusă la gură, care aminteşte de scrierea hieroglifică pentru „copil" şi, în sfârşit, gândacul chepre pe capul cadavrului, toate acestea sunt aluzii la misterul înnoirii vieţii în adâncul nopţii. Figura care stă întinsă este desemnată în text drept „carnea lui chepre" sau „cadavrul lui Osiris".

Marea temă a ceasului este unirea sufletului Ba al zeului soarelui cu cadavrul său, respectiv cel al lui Ra cu cel al lui Osiris. *Coniunctio* determină două lucruri, care însă sunt identice între ele: *misterul reînvierii morţilor în lumea de dincolo şi misterul înnoirii luminii în adâncurile lumii subpământene.*

Într-un misterios proces de regenerare, impulsurile vitale creatoare se înnoiesc şi, în felul acesta, se înnoieşte întregul cosmos. Cadavrul este stratul însămânţat al înnoirii, căci numai în unirea cu el sufletul Ba se trezeşte la o nouă viaţă. Într-o carte mai veche despre lumea subpământeană, cadavrul este identificat cu cadavrul lui Nun, adică cu apele primordiale, iar zeul soarelui îl strigă mereu: „Oh, cadavrule, din care am luat eu fiinţă!"[39]

Toţi morţii transfiguraţi iau parte la misterul prefacerii zeului soarelui, iar Ra le adresează cuvintele:

Fie ca feţele voastre să trăiască şi inimile
voastre să respire!
Fie ca întunericul vostru să fie luminat!
Fie ca voi să dispuneţi de apă!
Fie ca voi să fiţi mulţumiţi cu jertfele voastre,
Care merg înainte pentru sufletele voastre Ba,
Când ele merg în urma mea!
Ba al meu este cu mine,
Iar eu mă las asupra cadavrului meu.
Eu trec pe lângă voi în pace.

Aceasta este ceea ce unirea promite tuturor celor implicaţi: viaţă şi pace, pace sufletească. Aici are loc *„mysterium coniunctionis"*, unirea a ceea ce este despărţit. Este aceeaşi mare taină, pentru care s-au luptat alchimiştii în căutarea lor seculară după aurul filosofal. Dar ce vrea să spună egipteanul cu imaginea *sa* despre venirea zeului soarelui ca suflet Ba la cadavru, pentru ca toată „carnea" să trăiască?

Să aruncăm, mai întâi, o privire asupra registrului superior. Imediat deasupra cadavrului soarelui se află trei lăzi dreptunghiulare. Sunt cele trei morminte în care se odihneşte gândacul chepre rupt în bucăţi. Recunoaştem partea din spate,

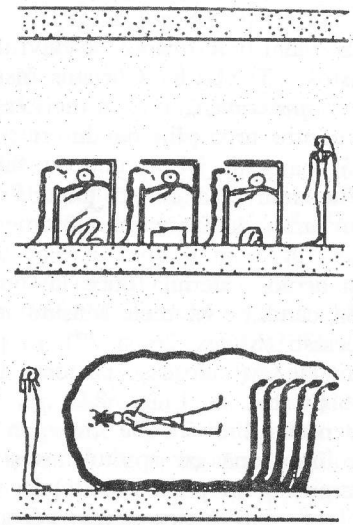

Leşul soarelui

aripile și capul scarabeului-soare. Ciopârțirea amintește de ciopârțirea lui Osiris, din care cauză nu este de mirare că numele celor trei morminte fac aluzie la mitul lui Osiris. Textul arată clar că lupta epuizantă a divinităților antagonice s-a terminat. S-a lăsat liniștea:

Luminat este întunericul în pământ!
Carnea se bucură și jubilează.
Vorbește capul, după ce el
Și-a unit trupul...

Îmbucătățirea, oricât de chinuitoare ar fi, este necesară și premerge unirea și regenerarea. Descompunerea totală este premisa înnoirii totale. În alchimie acest punct de vedere apare peste tot. Descompunerea, dezmembrarea, incinerarea etc. sunt stadii ale procesului alchimic care se repetă. „Pentru a ajunge în «împărăția lui Dumnezeu»", scrie C. G. Jung, „regele trebuie să se prefacă în trupul mamei (în mormânt) în *prima materia*, deci în întunecata stare de început (cadavru), pe care alchimiștii au denumit-o haos. În această stare de «*massa confusa*» elementele luptă între ele (cearta dintre frați) și se resping reciproc, așa încât orice legătură este desfăcută. Descompunerea este condiția primă a mântuirii. Este acea moarte figurată, pe care misticul trebuie s-o îndure, pentru a-și putea trăi prefacerea."[40]

Unii alchimiști identifică drumul cadavrului omului regal cu cel al lui Christos: „Tot astfel Christos însuși" (Jes, 53), se spune în *Aquarium Sapientum*, „nu avea nici chip, nici frumusețe, cel mai disprețuit dintre toți; plin de dureri și boli, și atât era de disprețuit, încât oamenii își ascundeau fața de el și nu-l prețuiau deloc... Ba chiar, așa cum plânge *Psalmul 22*, el era «un vierme și nu om», o batjocură a oamenilor și disprețul poporului".

Dar aici, ca și acolo, suferința duce la înnoire: „La fel s-a petrecut cu Christos, când, pe Muntele Măslinilor, chinuit pe cruce de focul mâniei cerești (Matei, 26 și 27), se plângea că a fost părăsit cu totul de tatăl său ceresc și, cu toate acestea, era mereu înviorat și întărit" (Matei, 4, Luca, 22) „și, totodată, pătruns, umezit și udat de nectarul divin. Ba chiar, în timp ce, în cele din urmă, puterile împreună cu spiritul însuși îi erau luate în iubirea sa fără margini și în plină moarte, iar el mergând drept ajungea la locurile cele mai de jos și mai adânci ale pământului! (!) (*Faptele Sfinților Apostoli*, 1, Efeseni, 1, 1 Petru, 3), el a

fost totuși menținut, înviorat și slăvit (Romani, 14); *în cele din urmă duhul a ajuns la o unire desăvârșită, de nedesfăcut cu corpul său despărțit în groapă* și prin cea mai bucuroasă înviere și o victorioasă urcare la cer... a fost înălțat."[41]

Asemănarea acestor gânduri cu reprezentarea egipteană nu poate fi trecută cu vederea. Astfel, putem spune că lumea spirituală din Țara Nilului, mai ales cea din Regatul Nou, care s-a concentrat asupra lumii subpământene, și-a pus esențial amprenta nu numai asupra creștinismului, ci și a alchimiei. Textul alchimist pe care l-am amintit nu vorbește, ce-i drept, de unirea sufletului cu cadavrul, dar vorbește de unirea spiritului cu el. Aici, ca și acolo, umilirii până în cele mai profunde adâncuri îi urmează înălțarea la cer. Cu toate acestea există o deosebire decisivă. În timpul călătoriei sale prin noapte, Ra parcurge un important *proces de cunoaștere*, pe care *Amduat* îl descrie cu o bogată imagistică și simbolistică, în timp ce Christos își îndură soarta mai mult pasiv.[42] În acest sens, Christos îi corespunde mai mult zeului morții Osiris care, așa cum vom mai vedea, poate fi caracterizat mai ales prin pasivitatea sa (plină de forță). Această deosebire dintre întâlnirea activă cu întunericul descrisă în *Amduat* și preluată de alchimiști și pasivitatea „osiriană" a lui Christos a produs, peste secole, o tensiune, până acum nedepășită, între gândirea teologică oficială a Bisericii și lumea gândurilor din alchimie, care i-a adus pe unii alchimiști în pragul Inchiziției. Discursul despre zeul întunecat, a cărui lumină se ascunde în cele mai adânci neguri și în noaptea materiei, a fost întotdeauna în contradicție cu accentuarea laturii luminoase a învierii lui Christos în canoanele și dogmele creștine.

Într-un mod absolut analog cu reprezentările creștine și alchimiste despre prefacere, motivul îmbucătățirii în *Amduat* ținteşte o „moarte care te face și mai viu", căci „se bucură și jubilează carnea". În ceasul de la miezul nopții întunericul nopții este învins. Soarele este „vindecat", blestemul morții e destrămat. Acest lucru îl spune clar zeul Thot care tronează în fața bărcii soiare. Zeița care stă în fața lui ține în mâini două pupile. Sunt pupilele soarelui, care se vindecă în întunericul nopții. Egipteanul cuprinde încă o dată noua strălucire a luminii subpământene a soarelui în imaginea mitologică a vindecării ochiului rănit al soarelui. *Cartea porții* exprimă și mai pregnant ideea înnoirii luminii în adâncurile nopții. Acolo mumiile (ceasul al șaselea, registrul inferior) poartă veșminte luminoase și

strălucitoare, așa cum știm din misterele grecești: schimbarea veșmintelor care formează în *Amduat* tema ceasului al optulea face aluzie la prefacerea din interiorul sufletului și reprezintă înnoirea comportamentului psihic. De aceea, renașterea luminii în adâncul nopții simbolizează luminarea conștiinței prezente și, implicit, o lărgire decisivă a conștiinței, care se manifestă dimineața, o dată cu răsăritul soarelui, definitiv în lume.

Putem, așadar, să spunem că înnoirea decisivă a vieții, respectiv lărgirea conștiinței unui popor sau unui individ este purtată și inițiată de o conștiință care încolțește din nou (ochiul vindecat) în adâncul întunecat al inconștientului colectiv (cadavrul Soarelui). *Amduat* anticipează, astfel, ideea de bază a religiilor misterelor. Că e vorba de o înnoire a conștiinței, care uneori se poate și impune extrem de puternic, aceasta o arată leul din registrul superior, care stă întins sub „ochiul divin al lui Ra". El, care iubește lumina, este marele transformator al morții în viață, un taur regal, a cărui prezență vestește vitalitatea regală redobândită. Forța sa de a se impune este subliniată suplimentar prin numele său „taur (= domn) al vocii tunetului".

Cele nouă bâte ciobănești din registrul superior au aceeași semnificație ca și cele șaisprezece divinități care stau în fața cadavrului soarelui. Ele reprezintă ansamblul tuturor regilor morți, deveniți „Osiris" și al tuturor transfiguraților; pe scurt, comunitatea strămbunilor. La acești strămbuni trebuie să se întoarcă sufletul Ba al zeului soarelui și, implicit, fiecare suflet Ba. Numai în preajma sa se poate realiza miracolul înnoirii. Într-un

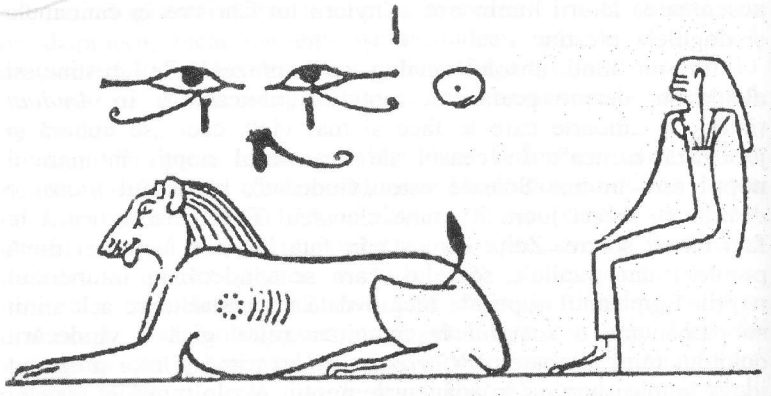

Taur cu voce de tunet

mod absolut analog putem înțelege cadavrul Soarelui. Atunci când spunem că, din punct de vedere psihologic, zeul Soare întruchipează un principiu al conștiinței în inconștientul colectiv, cadavrul său reprezintă suma a tot ce a fost conștient sau, cu alte cuvinte, toate acele cuceriri și straturi ale culturii, care au fost dobândite de-a lungul a milioane de ani de miliarde de oameni, dar care au căzut apoi în uitare.

Aici nu este vorba de o alăturare haotică a tuturor conținuturilor posiblile, ci, mai degrabă, s-a dovedit că în inconștientul colectiv există o anumită structură, respectiv o dinamică dată în trăsăturile ei de bază: reacțiile instinctuale, pe de o parte, și formele conceptuale arhetipale, pe de altă parte. Dacă privim încă o dată înapoi spre scena clar structurată a celor trei lăzi care adăpostesc scarabeul îmbucătățit al soarelui, putem recunoaște în această imagine, pe lângă trimiterea la descompunerea vechii conștiințe, și un alt motiv: cel al principiului secret al ordinii în mijlocul oricărei destrămări și descompuneri. Astfel, în aceste morminte se reflectă adevărul paradoxal al legăturii dintre descompunere și noua ordine.

Din punct de vedere psihologic, putem înțelege astfel întâmplările tainice de la granița lumii ordonate, în adâncul nopții, acolo unde se odihnește cadavrul soarelui: comportamentul psihic dornic de înnoire (sufletul Ba al zilei sau epocii trecute) se scufundă în inconștientul colectiv (în împărăția strămbunilor și a culturilor scufundate), pentru a se descompune acolo și a se uni cu conținuturile arhetipale care își fac loc la suprafață. Ori de câte ori se reușește să se rețină o parte din imaginile arhetipale (răsăritul soarelui) care invadează conștiința, urmarea este o înnoire a orientării religioase și concepției despre lume. Coborârea în împărăția strămbunilor este o imagine adecvată a faptului că înnoirea spontană a vieții rezultă din întâlnirea cu ceea ce a fost. Este un act de creație, care nu este posibil decât pe baza unei ordini aprioric psihice a imaginilor arhetipale (numeroasele zeități din *Amduat*), deci pe baza unei structuri interne, care s-a format în nenumărate experiențe spirituale ale omenirii „ca ceva probat de milioane de ori", așa cum este exprimat acest lucru în *Amduat*.

Oriunde o dezvoltare culturală amenință să stagneze, ea va trebui să se întoarcă la trecut, pentru a modela din el viitorul. O viață nouă apare pe terenul a ceea ce a fost odinioară viu și acum e descompus. Aceasta este o lege a naturii, la fel de valabilă pentru lumea anorganică, ca și pentru lumea spiritului.

De aceea, atunci când conținuturile dogmatice și ritualurile creștinismului devin o formulă goală și o simplă formalitate, nu se poate evita confruntarea cu concepțiile religioase ale păgânismului. Spiritul viu s-a retras în pătura care era înainte însuflețită. Dacă noi nu reușim să ridicăm acest spirit și să-l închidem într-un nou recipient, îi vom cădea pradă în mod inconștient și astfel vom pierde definitiv comoara de neprețuit a taților și mamelor noastre.

Coborârea în adâncuri, unde zace ascunsă comoara care odinioară era vie, este tema străveche a acelui cântec creștin-gnostic despre perlă, pe care începe să-l cânte prigonitul și chinuitul apostol Toma în mijlocul celorlalți prinși. Cântecul povestește despre un fiu de rege, trimis de părinții săi să caute în străini o perlă. Aceasta este îngropată într-o mare păzită de un zmeu fioros. Fiul o pornește la drum, dar uită care-i era sarcina și se pierde în plăcerile lumii egiptene. Doar o scrisoare a înțelepților din patria sa, care-i e adusă de un vultur, îi amintește de originea sa regală și de misiunea sa inițială:

Trezește-te și scoală-te din somn...
Adu-ți aminte că ești fiu de rege!...
Gândește-te la perlă!
Adu-ți aminte de straiele tale strălucitoare!...

El ascultă chemarea, rupe relațiile lumești legate în Egipt și se cufundă în adâncul întunecat al mării, unde, curând, găsește perla. După ce îmblânzește zmeul care păzea comoara, el o ia și se întoarce în patria sa din est (răsăritul soarelui). Pe drum își recapătă straiele strălucitoare. Ajuns acasă, oferă prețioasa comoară divinității supreme.[43]

Dar unde este îngropat *astăzi* bunul suprem, perla? Accentuarea puternică a ceresc-spiritualului în cadrul teologiei creștine cu revelarea corespunzătoare a cuvântului divin (logos) determină, potrivit legii enantiodromiei, o înviorare a spiritului divin în natură. De aceea, trebuie să ne întrebăm și mai mult care sunt revelațiile divinului în natură și, anume, fără să ne preocupe dacă acesta este „creștin" sau „păgân". Dacă nu reușim să găsim și să luăm în serios acest spirit viu al naturii și materiei, el ne-ar putea distruge sub forma unei catastrofe.

Multe din viziunile sfântului elvețian Niklaus von der Flüe erau pătrunse de acest spirit-natură. Unele din imaginile sale interioare s-au dovedit a fi atât de „eretice", încât au putut să-l împingă pe fratele Klaus, creștin credincios, într-o mare

tulburare interioară. Este meritul constant al sfântului că a rămas fidel viziunilor sale în ciuda incompatibilității lor inițiale cu dogmele curente. Deși acestea provin, în majoritate, din stratul sufletului său păgân-germanic, Niklaus a reușit să le asimileze punctului de vedere creștin. Este vorba, mai ales, de două trăsături caracteristice zeului german Wotan, care i s-au impus lui Niklaus în forma vizionară de conținuturi interior-psihice invadatoare. Acestea două completează în punctele hotărâtoare imaginea creștină a divinității. Marie Louise von Franz spune în cartea ei despre viziunile lui Niklaus von der Flüe: „... că imaginea divină a lui Wotan are două trăsături, care-i lipsesc lui Iahve: o relație internă cu natura cosmică și arta debarasatului și a științei runice, dominate de Wotan - adică orientarea spre principiul sincronicității. Aceste două trăsături lipsesc aproape complet chipului lui Iahve și sunt, evident, părți ale unei imagini unitare a divinității, care pare să cuprindă nu numai întunericul, răul, ci și natura cosmică și revelările simțurilor în evenimente sincronice. Numai ținând seama de ele este posibilă o întâlnire individuală cu divinul «hic et nunc», în care și *genius loci* și natura înconjurătoare se află în sfera psihică a individului și fac să-i pară ca «un cosmos». Dar, din punct de vedere psihologic, aceasta înseamnă o uriașă creștere valorică a sensului care rezidă în viața individului."[44]

Cât de fertilă este această lărgire a imaginii divinității o dovedesc marea adorare și iubire ce i-au fost arătate până în zilele noastre fratelui Klaus. Avem astfel în viața și opera sfântului un exemplu deosebit de important de întoarcere a sufletului spre „cadavru", adică spre moștenirea taților și mamelor și adunarea strămoșilor.

Din adâncurile insondabile, „în groapa cu apă a subpământeanului", cum se mai numește al șaselea ceas al lui *Amduat*, se naște noapte de noapte viața și noua conștiință. Egiptenii au reprezentat aceasta printr-o altă imagine foarte potrivită. În tabloul final al *Cărții porții*, Nun este cea care, cu brațele ei puternice, ridică din apele primordiale barca solară. În barcă vedem, pe lângă alte forțe creatoare, pe chepre, simbolul noii conștiințe. Cu brațele ei materne larg desfăcute, Nut, zeița cerului, ia în primire „copilul-soare" de la orizontul de est. La rândul ei, ea stă pe capul lui Osiris, al cărui trup încovoiat încercuiește lumea subpământeană. Nici o clipă, oricât ar fi de strălucitoare, nu poate scăpa apusului în împărăția morților. Cu Osiris se închide cercul. „La început este lumina, la sfârșit este întunericul primordial", se

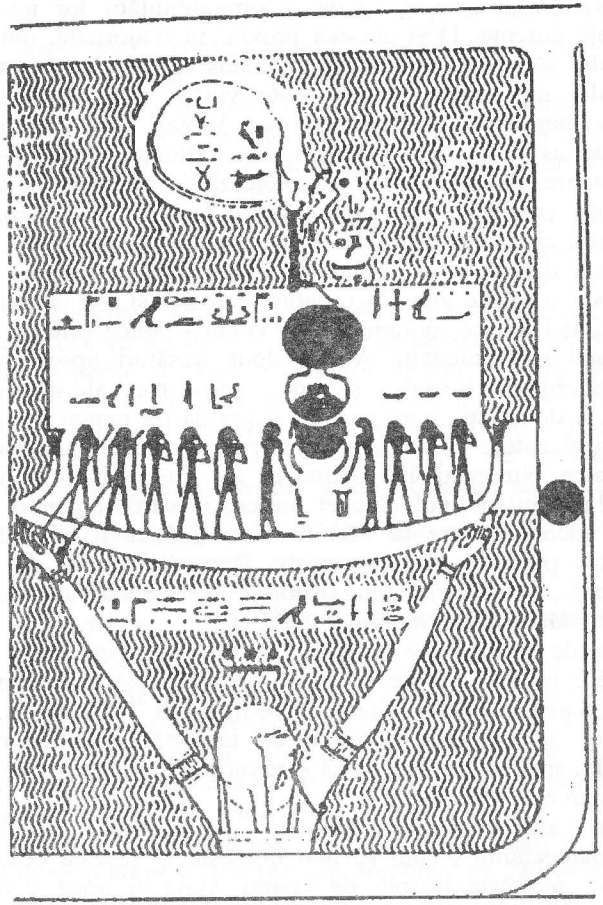

Tabloul final din *Cartea porții*

spune în inscripția finală din *Amduat* și, totuși, de fapt, noi nu știm care e începutul și care e sfârșitul. În cele din urmă este numai un adevăr, care scapă cunoașterii noastre.

Într-un text alchimic foarte vechi, influențat, foarte probabil, de concepțiile egiptene, *Komarius și Cleopatra*, metalele care urmează a fi prelucrate în eprubetă sunt descrise ca niște „cadavre", „care zac în Hades", „morți care sunt legați și

împinși în bezna întunericului lumii subpământene", „dar atunci când se deschide mormântul, ele ies din Hades, precum pruncul din pântecul mamei." Aceasta este arta sacră a alchimiei, misterul paradoxal al unirii spiritului și sufletului cu trupul, deșteptarea cadavrului din somn. Așa cum îi strigă înțelepții fiului de rege, în cântecul perlei, tot așa îi strigă și sufletul corpului: „Trezește-te din Hades și ridică-te din mormânt și trezește-te din beznă. Căci te-ai învesmântat cu spiritualizarea și divinizarea."

În cântecul perlei, în textul despre Komarius sau în *Amduat*, pretutindeni ne ciocnim de același motiv al capturării și suferinței corpului, respectiv de eliberarea acestuia. În registrul inferior al ceasului al șaselea sunt prezentate diferite zeități stând în picioare sau pe jumătate ridicate, iar textul arată clar că ele datorează însuflețirea lor recentei uniri a zeului soarelui cu cadavrul său: „Voi sunteți zei, ale căror cadavre stau (iarăși) în picioare." Acum morții se ridică din epuizarea lor de moarte și textul însoțitor avertizează:

Sculați-vă, odată, nu fiți obosiți!
Picioarele voastre să se întindă
Și genunchii să vi se îndrepte.
Vă odihniți în carnea voastră,
Iar legăturile mumiilor voastre nu sunt
Înfășurate.

Strâmtoarea apăsătoare a mumificării este depășită cu succes. Reluarea vechilor legături este un motiv arhetipal. Astfel, într-un alt text alchimic din *Corpus hermeticum*, sufletul este încurajat să se salveze din torentul inconștientului: „Dar mai înainte trebuie să-ți sfâșii veșmântul pe care-l porți, țesătura inconștientului, întărirea răului, lanțurile stricăciunii, mantia întunecată, moartea vie, cadavrul vizibil, mormântul mutat, firul interior."[46]

Cu greu ne putem închipui că la asemenea concepții s-a ajuns fără cunoașterea bazelor egiptene. Oricum ar fi, ele arată o profundă înrudire de sens între cărțile egiptene despre lumea subpământeană și reprezentările fundamentale ale alchimiei.

Încurajarea de a nu obosi în momentul hotărâtor al reînvierii din adâncuri este importantă din punct de vedere psihologic. Acolo unde, din inconștient în conștiință, răzbate un nou conținut, se impune fixarea acestuia cu deosebită atenție. Altminteri, el se scufundă prea ușor în inconștiența mormântului. Acestui pericol îi e dedicată tema centrală a celui de-al șaptelea ceas. Ne vom ocupa de el acum.

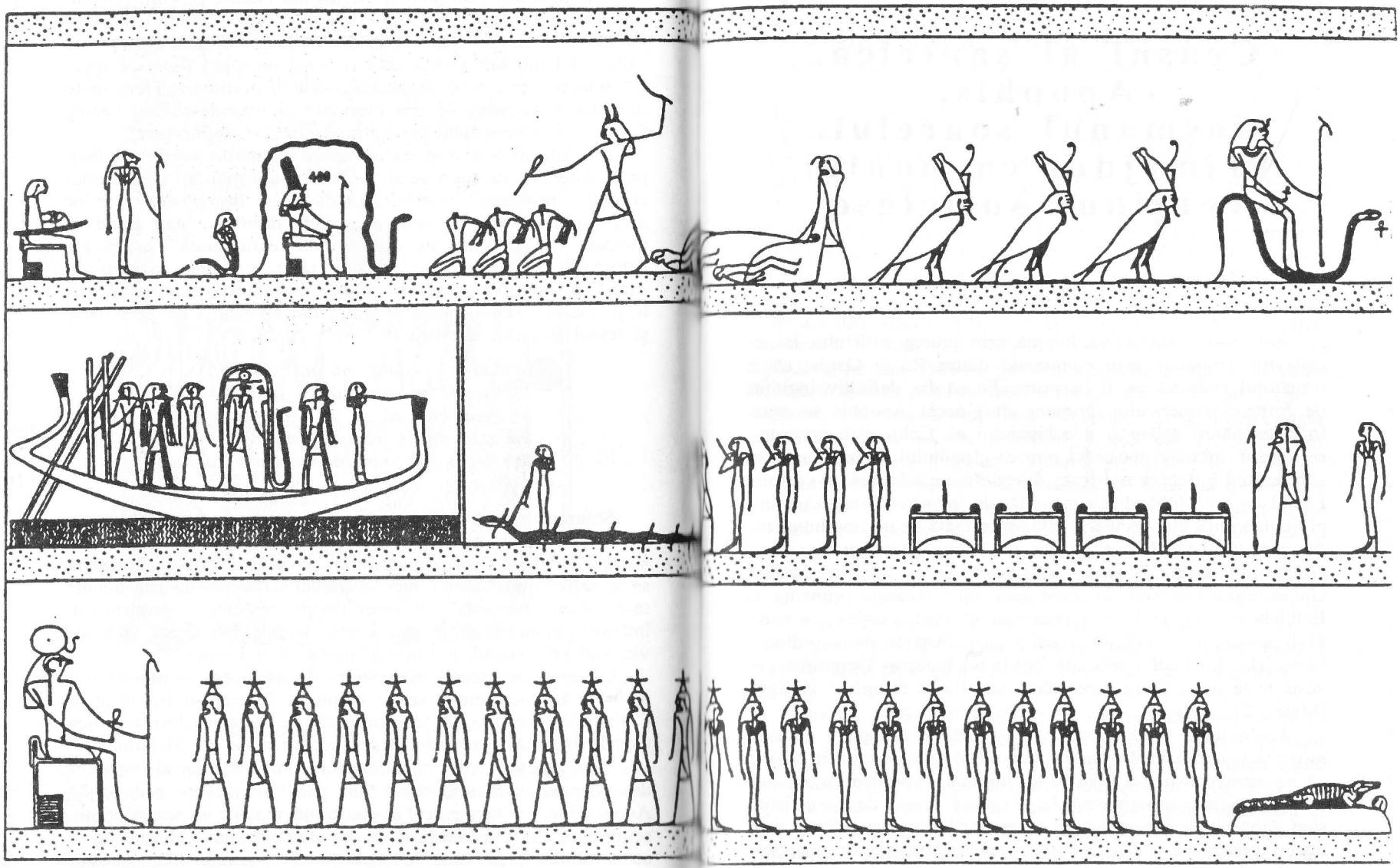

Ceasul al șaptelea. Apophis, dușmanul soarelui. Primejduirea noului conținut sufletesc

Abia s-a aprins noua lumină prin unirea sufletului Ba cu cadavrul, respectiv prin *coniunctio* dintre Ra și Osiris, că în următorul ceas ea va fi în primejdie să fie definitiv înghițită de forțele întunericului. Nimeni altul decât Apophis se așază în calea bărcii solare și a echipajului ei. Celui care privește i se oprește inima-n loc, căci oprirea circuitului soarelui ar pune sub semnul întrebării existența în continuare a întregului cosmos. Faptul că nou dobândita conștiință, de îndată ce iradiază prima ei lumină, încă crepusculară, este amenințată de un nou întuneric, de această dată definitiv, este un motiv care revine. *Noua creație aduce răul pe tapet.* Este vorba de un adevăr arhetipal. Un exemplu cunoscut în acest sens este uciderea pruncilor în Bethlehem. Regele Irod, reprezentantul vechii ordini, încearcă să-l omoare pe Christos, a cărui stea vestește noua ordine a lumii. Dar lui Iosif i se arată în vis un înger al Domnului și-l vestește la timp, drept care sfânta familie se refugiază în Egipt (Matei, 2).

Acolo unde se deschide o eră nouă, în apropiere pândesc moartea și confuzia. De aceea, trebuie să avem mereu în vedere că înnoirea conștiinței noastre și, implicit, modificarea practicii de viață și a comportamentului de până acum, deja verificate, sunt deosebit de amenințate la începuturile lor. Sau invers: dacă uneori groaza ne intră-n oase și suntem copleșiți de o abisală teamă existențială sau suntem victima unor chinuitoare depresii, acesta poate fi indiciul unui conținut psihic, prezent deja în germene, dar aflat încă sub pragul de conștiință, care vrea să

ne modifice definitiv viața, făcându-și loc din inconștientul colectiv. De aceea, nu există nici un motiv să ne fie rușine de o asemenea teamă sau depresie. Mai degrabă, ar trebui să formulăm invers: cine nu cunoaște această teamă pare să fie despărțit de straturile profunde ale sufletului său. Din punct de vedere psihologic, aici e vorba de *teama de aspectul întunecat al Sinelui.* Mulți mistici au fost atinși de această teamă în interiorul lor. Îl vom aminti numai pe cizmarul Jakob Böhme. „Marea profunzime a acestei lumi" a făcut ca pe tânărul Böhme să-l cuprindă o melancolie chinuitoare. În cartea sa, *Trostschrift für ein stets trauriges Herze* (Scriere de consolare pentru o inimă mereu tristă), din anul 1621, el face o deosebire exactă din punct de vedere psihologic între depresia melancolică, bazată pe o autochinuire maladivă, care poate și trebuie să fie depășită, și frica existențială care constă în *„groaza sufletelor de abisul întunecat".*[47] Abia prin viziunea care decide totul, o trăire explozivă, pe care Böhme poate s-o descrie numai ca nașterea divinității, groaza plină de marile abisuri ale acestei lumi, care-l stăpânea, s-a transformat. Iată ce spune: *„Dumnezeu singur este întregul și marea adâncime pretutindeni"*, prin care întunericul nu este înlăturat, ci mutat în Dumnezeu însuși.

Teama existențială trebuie deosebită de frica pur omenească. Aceasta din urmă poate izvorî dintr-un Eu slab, prea temător și lipsit de curaj, iar ea trebuie și poate fi învinsă. Dar teama de răul absolut (Apophis) coboară atât de adânc în inconștientul colectiv, încât nu poate fi înfrântă cu forțe proprii. Vom vedea că și zeul soarelui, sub amenințarea lui Apophis, are nevoie de ajutor. Această teamă, care-l face să tremure până și pe marele zeu, poate fi ferecată, respectiv transformată cu ajutorul puterilor arhetipale (îngerul din visul lui Iosif; viziunea lui Böhme).

Tematica registrului superior cu Osiris (stând pe un tron) care, ca judecător al morților, taie și spânzură și este protejat de un zeu al șerpilor, pare să fie legată de amenințarea acută făcută de Apophis în registrul din mijloc. În fața lui îngenunchează și stau întinși câte trei condamnați decapitați și legați în lanțuri de doi demoni care pedepsesc. În spatele lor urmează trei păsări Ba, care exprimă frumos starea de însuflețire a morților fericiți de către Osiris. Ei îl protejează pe zeul soarelui înfățișat ca Atum. Astfel, Osiris, aflat în imediata apropiere a pericolului întunecării luminii de către Apophis, are

grijă să se facă o despărțire clară între condamnați și transfigurați sau, așa cum o ilustrează și mai clar textul însoțitor, între cei care sunt însuflețiți, pentru că îl văd pe Dumnezeu, și cei fără cap, care „au chemat răul împotriva lui Ra", din care cauză acum le este refuzată grația cunoașterii:

O, tu, Osiris, din lumea subpământeană,
Stăpân al vieții și vestului!
Viața e a ta și tu trăiești...;
Însuflețirea e a ta și tu ești însuflețit...
Fie ca dușmanii să-ți cadă la picioare,
Tu să pui stăpânire pe ei,
Cei care au păcătuit împotriva ta...

În scena de mai sus e vorba de o diferențiere morală. Într-o vreme când o nouă conștiință vrea să se impună în viața fiecăruia sau a unui întreg popor, conștiința morală are cea mai mare importanță (însuflețirea judecătorului morților). Desigur, prin aceasta nu s-a înțeles câtuși de puțin morala colectivă, care s-a format în decursul timpului ca un cod moral general valabil. Aceasta ține mai degrabă de vechea ordine, care trebuie învinsă. Diferențierea morală, care pornește de la Osiris, trebuie legată strâns de însuflețirea acestuia. Conștiința în care individul este în dialog cu Însuși este o conștiință diferențiată sufletește și sentimental. Toți întemeietorii de religii au desconsiderat mai mult sau mai puțin morala tradițională, pentru că îi datorau mai multă ascultare vocii divine din interiorul lor decât autorității colective, de stat.

Erich Neumann a consacrat acestei teme cărticica sa despre „psihologia adâncurilor și noua etică". Năvala laturii întunecate în conștiința occidentală a dus, potrivit lui Neumann, la o distrugere a vechilor valori și, astfel, a făcut necesară o nouă orientare etică a omului modern. Noua etică poate fi desemnată ca etică a individuației, în sensul în care individul urmărește aici mai puțin un cod moral general cât vocea interioară, care este în concordanță cu propriul proces creator (individuație). Am dovedi o crasă neînțelelegere, dacă am vedea aici o simplă orientare individualistă a individului, întrucât o caracteristică principală a noii etici este ascultarea cu grijă a inconștientului *colectiv*, respectiv a lui Însuși. În această orientare spre obiectiv-psihic, individul este angrenat într-un întreg care-i este supraordonat.

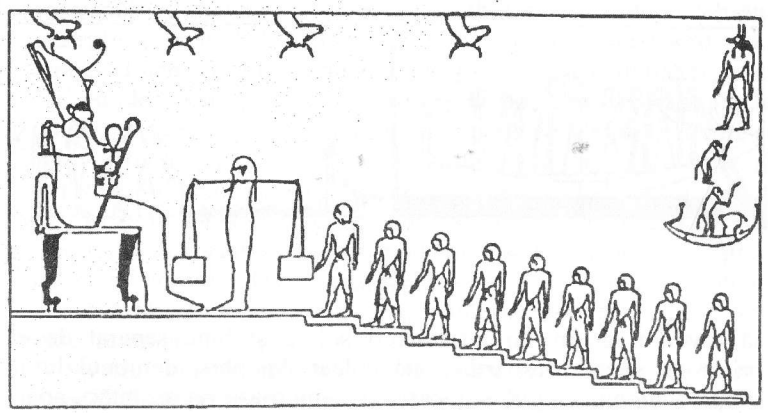

Cartea porții: Judecata morților făcută de Osiris

Vindecarea de o orientare nevrotică a vieții este, de aceea, întotdeauna și o problemă morală. Depășirea stării de inconștiență atrage în mod necesar după sine o reorientare morală. Aceasta nu înseamnă că omul ar deveni, astfel, „mai bun", dar el ar putea folosi mai conștient și mai diferențiat laturile întunecoase și luminoase ale vieții.

Până și Iisus a trebuit să se supună unui examen moral la întreita sa încercare de către diavol în singurătatea pustiului. Așa cum în cazul lui Iisus povestea ademenirii e la începutul acțiunii sale propriu-zise în lume (Matei, 4), tot astfel judecarea morților de către Osiris este uvertura la prefacerea zeului soarelui și a câmpului său înconjurător, care devine din ce în ce mai evidentă în ceasurile următoare. Putem spune, deci, că noua orientare morală după o pătrundere a imaginilor și conținuturilor interior-sufletești din inconștientul colectiv în conștiință este primul semn al înnoirii și schimbării care se realizează. *Cartea porții*, mai nouă în comparație cu *Amduat*, dedică judecății morților de către Osiris o scenă care se intercalează între ceasul al cincilea și al șaselea. Ideea diferențierii morale capătă importanță pe parcursul dezvoltării istoriei spirituale a Egiptului, pentru că, în viitorul Regat Nou, individului îi este recunoscut un spațiu de joc tot mai mare. În perioada dinastiei Ramses remarcăm o smerenie personală încă necunoscută, în care și imaginea divinității se transformă fundamental. Baza acestui proces de transformare este pusă încă în *Amduat*, la care vrem

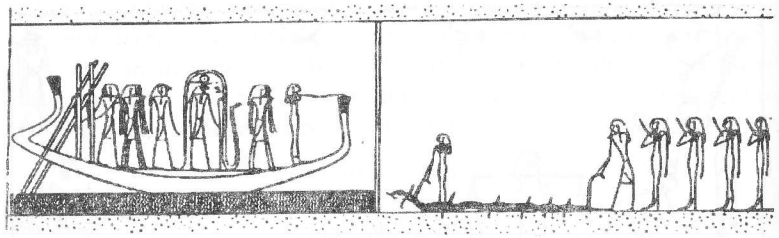

Apophis

să revenim acum. În fața bărcii solare și bine separat de ea printr-un perete despărțitor stă culcat Apophis, demonul lumii subpământene. Trupul său, care, în numeroase reprezentări, apare cu multe răni, e străpuns de mai multe cuțite și o pereche de zei l-a legat de grumaz și de coadă și l-a ciopârțit. Numele următoarelor zeițe înarmate cu cuțite vorbesc de la sine și arată indubitabil despre ce este vorba: „Cea care taie", „Cea care pedepsește", „Distrugătoarea". Egipteanul crede prea mult în forța imaginilor, pentru ca să îndrăznească vreodată să-l arate pe cumplitul demon al adâncurilor sub chipul său dezlănțuit. În mod analog nu găsim nici o reproducere a judecății morților, în care balanța care cântărește comportamentul moral al mortului în timpul vieții sale să fie dezechilibrată. Aceasta ar avea ca urmare condamnarea mortului. Existența răului poate și trebuie să fie percepută, dar răului nici măcar zeul soarelui nu i se poate uita în ochi. De aceea, confruntarea cu răul absolut necesită din nou o transformare a lui Ra. „Acest zeu ia o altă înfățișare", se spune pur și simplu în introducere. Aceasta nu se poate referi decât la șarpele Mehen, reprodus până în ceasul al doisprezecelea, care-l înconjoară protector pe zeul soarelui. Nu mai e o ladă care-l ferește de toate relele, ci un șarpe viu. Este ca și când, în momentul prefacerii, în cel mai adânc punct al lumii subpământene s-ar fi descompus anumite concepții rigide ale vechii conștiințe (gândirea de sertar, morala colectivă etc.), pentru a-i face loc spiritului viu, instinctiv al șarpelui și pământului.

Șarpele ar fi o imagine pentru amintitul *genius loci*, care „include rațional natura înconjurătoare în sfera psihică a individului" (M. L. von Franz); o imagine și pentru forța regeneratoare a zeului Soare. Despre conștiința de șarpe am vorbit deja în ceasul al patrulea. Acolo barca a fost cea care

s-a transformat într-un șarpe, un simbol pentru nou dobândita concepție (barca), adică pentru noile forme ale cunoașterii. Aici șarpele devine însoțitor permanent al zeului soarelui. Aceasta corespunde, din punct de vedere psihologic, unei integrări suplimentare a spiritului creator încorporat în șarpe. E drept că acest spirit al pământului sau al lumii l-a însoțit și înainte pe zeul soarelui într-un plan secund, dar acum el devine un opus viu. Este o deosebire dacă figurile arhetipale interioare ale inconștientului sunt percepute mai mult sau mai puțin conștient sau dacă acestea devin atât de reale, încât ajung însoțitoare nelipsite ale propriei vieți, figuri interne la care nu se mai poate renunța.

Spiritul creator al șarpelui se poate trezi acolo unde răul și distructivul ne apasă și unde nu mai putem scăpa de gândurile întunecate și inferioare, pentru că ele ne urmăresc peste tot. Atunci nu mai există decât o salvare: să devii creator, punându-te pe treabă cu răbdare și tenacitate. În acest fel, energia distructivă a lui Apophis, adică propria stare de inconștiență, poate să fie, dacă nu învinsă, măcar abătută în altă parte și depășită. „Cine știe aceasta pe pământ", se spune direct într-un text însoțitor despre demonul șerpilor, „este unul a cărui apă nu poate îndepărta «chipul de groază»" (Apophis). Ceea ce se reprezintă aici este ideea că Apophis împiedică astfel călătoria zeului soarelui și, deci, a oricărui mort care trebuie mântuit, sorbind toată apa din râul subteran. Procesul creator ar fi, astfel, amenințat de o stagnare ucigătoare și recăderea în starea de inconștiență și de „uscare", cum spun mereu alchimiștii, ar fi inevitabilă. Dacă suntem lipsiți de apa dătătoare de viață a lumii subpământene, nu mai suntem purtați și hrăniți de râul subteran ascuns al imaginilor arhetipale. Astfel, spiritul șarpelui care ne ocrotește nu mai poate efectiv să ne ferească de principiul întunecat al lui Apophis și acele renumite și mult citate rânduri ale lui Hölderlin se adeveresc din nou:

Dar acolo, unde e primejdie,
Crește și ceea ce poate salva.

Că nu te poți uita în ochii răului absolut, reiese, printre altele, și din faptul că zeul soarelui, pentru a putea trece nevătămat pe lângă Apophis, înghite în fața lui ochiul, adică lumina soarelui. În fața lui Apophis, însuși Ra trebuie să închidă ochii. Există un întuneric, pe care nu poți să-l străpungi cu

lumina cunoașterii și conștientizării și în fața căruia orice „clarificare" trebuie să se oprească, pentru că scapă oricărei cunoașteri și conștientizări. Poate că tăcerea noastră în fața ororilor acestei lumi – războaie și camere de tortură, – suferințele mamelor și taților în fața copiilor lor morți etc. – nu este întotdeauna numai un semn de lașitate sau neajutorare, ci și singura reacție posibilă la aspectul întunecat al zeului Creației însuși. Și poate că, dimpotrivă, revendicarea de a „prelucra" holocaustul este o diminuare a ororii absolute, care se refuză oricărei înțelegeri. La prora bărcii solare sunt, mai ales, două figuri cu forțe miraculoase, datorită cărora Apophis poate fi „doborât". Isis, ca „stăpână a bărcii", o zeiță cunoscută dintotdeauna pentru vrăjile ei, precum și un zeu care este numit „cel mai bătrân vrăjitor" și în care noi, după cum arată Erik Hornung, putem recunoaște una din înfățișările lui Seth.

Seth care, așa cum povestește mitul și cum prea bine știe orice egiptean, și-a omorât fratele, pe Osiris, el, adversarul oricărei ordini a Creației, tocmai el se urcă acum în barca solară în lupta împotriva lui Apophis, cu care, altminteri, este identificat. El, care întruchipează impulsivitatea oarbă, violența primordială și forța întunecată, emoțională, el este cel care aici devine ajutorul cel mai apropiat și mai important al zeului soarelui. *Similia similibus curantur*, ce e la fel, poate fi vindecat, respectiv combătut numai cu ce e la fel. De aceea, este ales Seth, instigatorul, străinul, tunătorul și ucigașul lui Ra, să-l anihileze pe Apophis, haosul absolut și catastrofa cosmică.

În *Cartea morților*, 108, Apophis, șarpele „care este plin de văpaia focului", a înghițit deja apa din lumea subpământeană, după care barca se înțepenește, ceea ce creează o mare derută printre vâslași. Dar iată că apare Seth. La fel ca Sfântul Gheorghe creștin, el îl răpune cu o lance pe zmeul din lumea subpământeană și-l silește să scuipe tot ce a înghițit. Și astfel se prezintă Seth adversarului său:

Piei din fața mea, căci eu sunt un bărbat!...
Eu sunt cel plin de farmece,
Fiul lui Nut (elita cerului).
Vraja mi-a fost dată împotriva ta...
Eu sunt cel care iradiază forța...

Din aceste versuri răzbate o mândră conștiință de sine și se simte că Seth poate deveni un însoțitor fidel și important. Din punct de vedere psihologic, Seth simbolizează un aspect

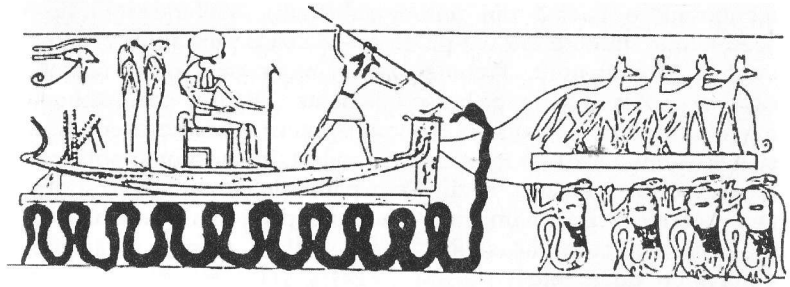

Seth în luptă cu Apophis (dintr-un papirus din epoca târzie)

violent-impulsiv al zeului soarelui și, implicit, al devenirii de sine și al individuației. Ca atare, el încorporează impulsurile-umbre, afectele și emoțiile întunecate ca și mânia și agresivitatea care însoțesc temporar procesul de conștientizare. Eu nu pot interpreta aceasta altfel, decât în sensul că partea nocturnă a drumului individuației are și trebuie să aibă și această calitate întunecată atât la nivel individual, cât și colectiv. Oricând, la începutul unei noi faze de viață sau al unei noi epoci, se ajunge la o transformare spontană a simbolului Însuși. Această parte nocturnă a înnoirii nu va lipsi. Încă n-au existat timpuri în care omul să fi fost cruțat de adversități și ciocniri războinice. De aceea, avem nevoie de latura întunecată a lui Seth, care se poate pune în slujba prefacerii creatoare. Faptul că Seth, „curvarul și scârba lui Osiris", devine ajutorul zeului soarelui, este scandalos și pentru egiptenii obișnuiți cu paradoxurile, devenind, în perioada următoare, treptat, o concepție general acceptată. În timp ce *Amduat* îi amintește pe Apophis și Seth doar cu rezerve și aproape tergiversând, cărțile ulterioare despre lumea subpământeană abordează mult mai liber și mai nepărtinitor această tematică. În această evoluție se reflectă diferențierea moral-etică a omului în Regatul Nou despre care am mai vorbit și în care individului îi revine o răspundere etică încă necunoscută până atunci. De acum înainte, fiecare mort trebuie să se prezinte la judecata morților, pentru a-și justifica faptele acolo, în fața lui Osiris.

Integrarea lui Seth în conștiința creatoare aduce cu sine o umilire, pe care o trăiește oricine care-și întâlnește umbra într-o necruțătoare expunere deschisă. Cel care este confruntat cu răul absolut (Apophis), poate trece de el numai atunci când și-a

recunoscut o bucată din umbra sa (Seth). Trebuie să trăiești acea mânie, în care era cât pe ce să-l ucizi pe un altul, eventual unul la care ții mult. Trebuie să-ți fi recunoscut primitivismul, care te poate cuprinde brusc și poate înlătura toate bunele intenții. Trebuie să cunoști demonul puterii, care se ascunde în spatele omului aparent întotdeauna modest, îndatoritor și politicos. Să nu ne facem, deci, iluzii: Seth pândește pretutindeni și abia atunci când îl acceptăm ca o parte nelipsită din viața noastră, el se poate pune în slujba noastră. Este tocmai înfățișarea umbrei cu două fețe.

Latura feminină a perechii divine care-l respinge pe Apophis prin forța vrăjii este reprezentată de Isis. Arta vrăjitorească a acestei mari zeițe a vieții și iubirii este bine cunoscută din mitul lui Osiris. Ea este cea care-l scapă de moarte pe Osiris și-l apără mereu pe copilul Horus de urmărirea lui Seth căci ea stă, ca mare salvatoare, de partea tuturor neajutoraților, celor ajunși la nevoie, măcinați de boli și de mizerie. Nu este de mirare, că în primejdioasa întâlnire cu cumplitul Apophis ea se află chiar în față. Ca reprezentantă tipică a Marii Zeițe, pe care noi am întâlnit-o în cel de-al doilea ceas sub înfățișarea lui Hathor, ea urăște tot ce e nemișcare și stagnare. Atunci când e vorba de dinamica vieții, ea nu se dă înapoi de la nici o confruntare; atunci, ca și Hathor, Ișțar și altele, ea poate deveni luptătoare, certăreață și războinică. Agresivitatea și emoționalitatea ei dominate de șiretenie constituie în anumite vremuri singura posibilitate de a zăgăzui forța paralizantă a lui Apophis.

Vraja lui Isis și Seth reușește datorită forței vrăjilor. O asemenea magie *poate* să aibă efect, dar nu *trebuie* în mod necondiționat. Omul arhaic, care folosește o vrajă pentru vânătoare sau pentru iubire, știe foarte bine că nu obține astfel decât o oarecare probabilitate de succes. Dar tocmai acest calcul al probabilității reușitei pare a fi secretul succesului. Atunci când suntem confruntați cu puterea paralizantă a lui Apophis, de regulă nu este posibil să săvârșim o mare faptă creatoare. Activitatea care învinge propria stare de inconștiență constă mai degrabă într-o activitate de joc, creatoare, în probarea oricărei posibilități, întotdeauna în speranța și mizând pe probabilitatea ca una din aceste „practici miraculoase" să invoce inconștient un spirit bun, creator. În spate stă *principiul sincronicității*, adică probabilitatea ca acțiunea activă, semiconștientă, să se ciocnească brusc de un conținut arhetipal constelat în inconștient.

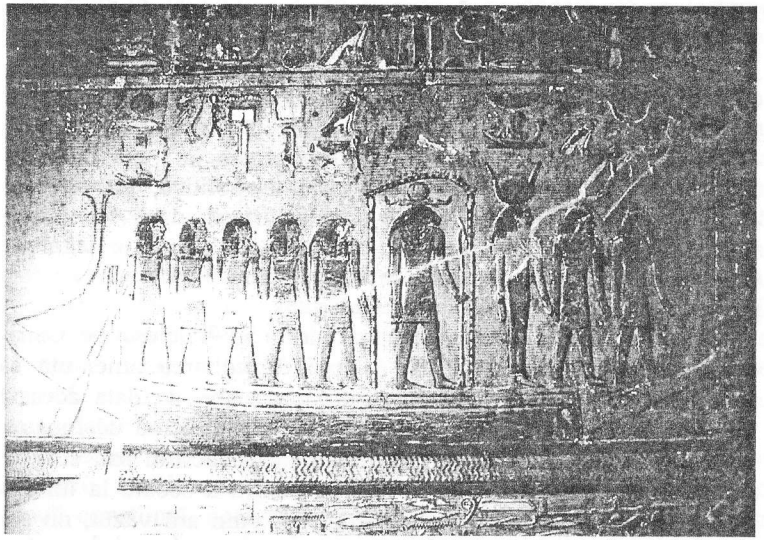

Barca solară în primul ceas al cărții *Amduat* în mormântul lui Sethos I.

Atunci când se petrece așa ceva, îmbogățirea energetică inerentă câmpului conștiinței duce la o însuflețire a sufletului și la înnoirea omului. De aceea, în studiul său despre „sincronicitatea ca un principiu al legăturilor acauzale" (GW8), Jung numește sincronicitatea în care, într-un mod enigmatic și magic, e străpunsă vraja cauzalității tuturor lucrurilor, un act de creație în sensul de *creatio continua* (§957). De aceea, forțele magice jucăuș-creatoare ale perechii divine pot opri amenințătoarea nemișcare a bărcii solare. În împărăția lui Sokaris din ceasul al patrulea am mai întâlnit motivul nemișcării. Spre deosebire de acel moment, acum echipajul bărcii soarelui trebuie să se implice activ în întâmplări. Da, Ra însuși ia parte la lupta împotriva lui Apophis, rostind formule magice. În ceasul al patrulea, zeul soarelui încă mai sta *în fața* înnoirii sale. Din punct de vedere psihologic, aceasta înseamnă că o nemișcare amenințătoare poate fi zădărnicită până când, în adâncul inconștientului colectiv, începe să încolțească un nou conținut de conștiință. Abia atunci când germenele înnoirii devin invizibile și noile imagini arhetipale pătrund treptat în conștiință, acestuia îi poate fi vestită lupta, dacă mai există primejdia unei nemișcări. Dacă ne-am exprima într-un alt mod, am putea spune că lupta

pentru o cauză merită să fie purtată doar atunci când în suflet a fost pusă temelia arhetipală pentru o modificare. În practică, aceasta poate arăta ca un vis care anunță înnoirea și schimbarea care urmează. Abia atunci este posibil ca individul să se mobilizeze activ pentru o schimbare. Toate celelalte ar fi oboseală zadarnică. Același lucru se petrece pe plan colectiv. Este irațional să vrei să impui sisteme politice, sociale sau economice prin crearea de organizații uriașe, dacă în spatele lor nu acționează un spirit viu. Numai ceea ce este legat de curentul arhetipal ascuns are consistență, pentru că numai aceasta poate impresiona sufletul individului.

Revenim astfel la motivul femeilor care-l jelesc pe Osiris cel mort în al cincilea ceas. Și aici dezvoltarea amenință să se oprească în loc și din nou Isis e cea care, de data aceasta însoțită de sora ei Nephthys, jelind, depășește starea de moarte. Uneori e nevoie de emoții puternice, furie, lacrimi sau strigăte de protest din partea celui ce suferă, pentru a scoate la lumina zilei energia sufletească anchilozată. Așa cum am văzut, nu are nici o importanță ce nuanțe morale are emoționalitatea. În cadrul terapeutic, reacția emoțională violentă a celui analizat dă uneori impulsul decisiv pentru continuarea procesului încremenit. Chiar dacă, de regulă, cel analizat este însoțit cu răbdare, poate apărea un moment când orice reținere emfatică a propriei emoționalități este neprietenoasă și neterapeutică. Atunci când Isis și Seth stau la prova vasului și îl răpun pe Apophis cu armele ce le sunt proprii, apare imaginea primordială a acestei „săbii a iubirii", de care avem temporar nevoie în lupta împotriva forțelor care paralizează ceea ce e creator.

Întâlnirea cu Apophis, cu alte cuvinte cu umbra sub înfățișarea sa cea mai întunecată și mai ostilă vieții, echivalează cu moartea omului de până acum. De aceea nu e nici o mirare că, în scena imediat următoare, este reprezentat încă o dată cadavrul zeului soarelui. În patru lăzi prevăzute cu săbii zace zeul soarelui în patru forme mai importante de apariție în care îl cunoaștem din primul ceas: ca Atum, chepre, Ra și Osiris. Împătrita moarte, determinată de întâlnirea cu răul, amintește de reprezentarea lui Pavel despre bătrânul Adam, care a fost crucificat cu Christos (*Quaternio):* „Iar dacă am murit împreună cu Christos, credem că vom și vieți împreună cu El" (*Romani*, 6). Moartea totală ca o destrămare a vechiului om între contrarii (crucea) pune bazele pentru o nouă existență în întregime întru Christos și, așa cum în *imediat* această moarte e precedată de încleștarea cu răul, tot astfel e la Pavel reflecția despre moarte a bătrânului Adam, ca urmare a păcatului și legii (*Romani*, 5).

Înnoirea legii care rezultă de aici este reprezentată în registrul inferior al ceasului al șaptelea. Având în mâini semnul pentru „viață" și „vindecare", Horus subpământeanul veghează asupra a douăsprezece zeități masculine și douăsprezece zeități feminine, purtând toate câte o stea pe cap. În timp ce zeii întruchipează totalitatea stelelor care călătoresc în noapte pe bolta cerească, într-o oarecare măsură ca principiu de ordine nocturn al tărâmului de sus, zeițele simbolizează cele douăsprezece ceasuri ale nopții și se îngrijesc astfel de desfășurarea ordonată a călătoriei nocturne a zeului soarelui prin lumea subpământeană. Toate aceste stele indică o luminozitate și însuflețire a acestei regiuni, opuse consolator ororilor și întunecimilor ce domnesc aici.

Fiecare act de creație are ambele aspecte amintite în acest registru. Acolo unde, din tainica unire în adâncuri, rezultă o nouă conștiință, aceasta corespunde, pe de o parte, unei înnoiri *cosmice* (cerul nopții) și, pe de altă parte, noii creații concrete, individuale în timp (zeițele ceasurilor). Acolo unde apare o viață nouă, de ea se leagă o dimensiune cosmică, pentru că întotdeauna individul este instalat în întreg. „Din Totul apare Unul și din Unul Totul", spune Heraclit. În acțiunea creatoare a omului vor ieși la iveală individualizarea, singurătatea și izolarea în măsura în care individul are parte de creația permanentă. Aceasta explică însuflețirea omului creator.

Zeul crocodililor din ultima scenă a registrului îl păzește pe Osiris, care e ascuns în movila de nisip, din care iese doar capul, ca și ochiul acestuia, care este ascuns *în* coloana vertebrală a crocodilului. Se repetă, astfel, încă o dată, tematica registrului de mijloc: conținutul nou, care se trezește, trebuie apărat prin hidoșenie și prin înfățișarea respingătoare a crocodilului. Acest gând se extinde ulterior, devenind o reprezentare conform căreia întreaga călătorie nocturnă a soarelui se săvârșește în trupul unui crocodil uriaș[48], o imagine pentru ideea că întreaga lume iese întinerită din haosul nocturn. Aceasta arată, încă o dată, că acolo unde, în visurile noastre, apar figuri care inspiră groază, trebuie să fim deosebit de prevăzători, pentru că acestea pot sugera o stare precreatoare.

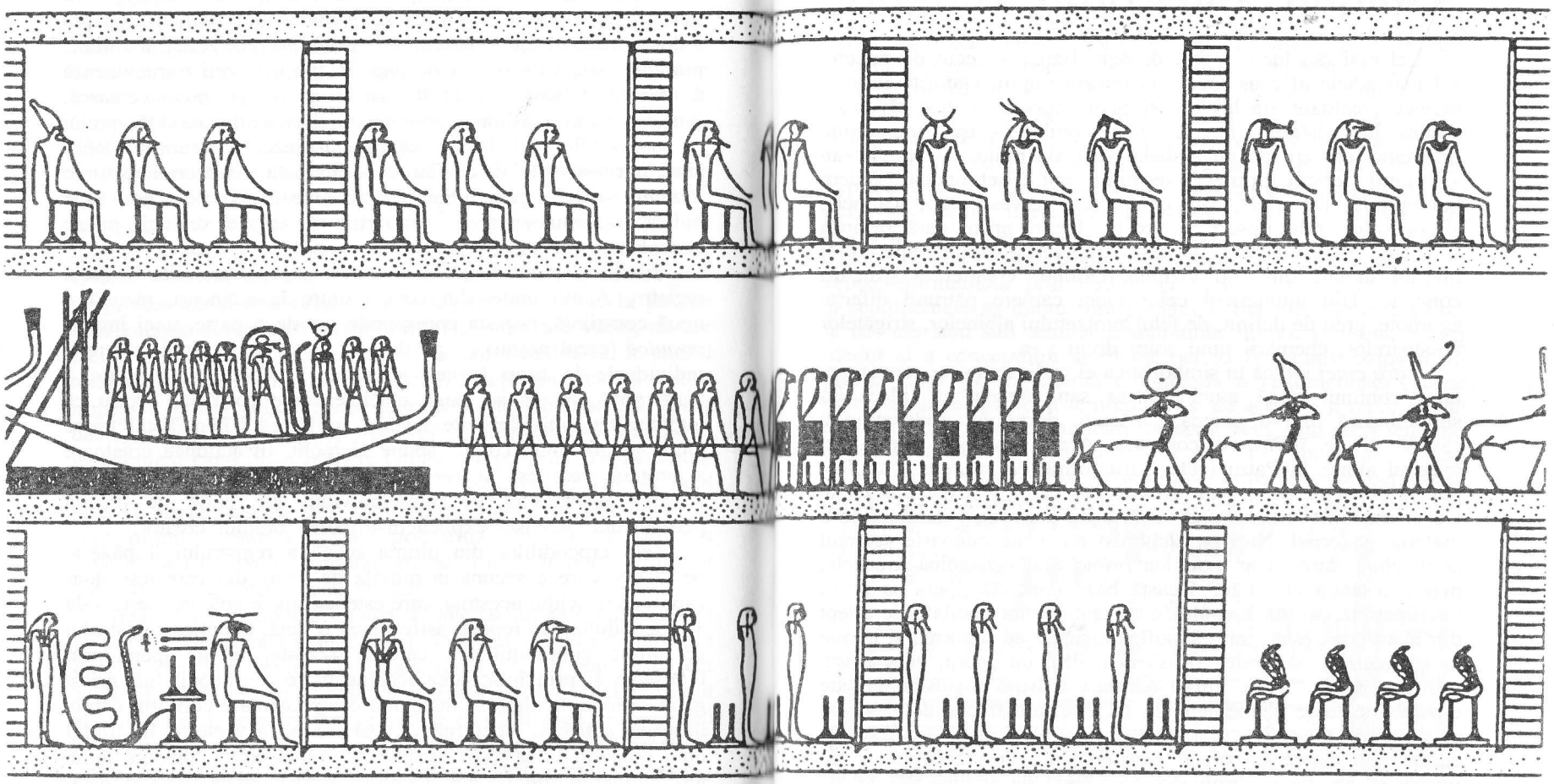

Ceasul al optulea. Înzestrarea cu haine. Înnoirea comportamentului religios

Cel mai rău lucru a fost depășit. Barca a trecut de punctul cel mai adânc al ceasului de la miezul nopții. Datorită forțelor magice creatoare ale lui Isis și Seth, Apophis a fost răpus cu succes. În „peșterile" din ceasul al optulea, – așa sunt numite cele cinci camere de pe ambele părți ale râului subpământean –, morții fericiți primesc veșminte noi. Pretutindeni vedem hieroglifele „materiei", care pentru unii servesc drept scăunele, altora le sunt doar puse la dispoziție. Pentru prima oară, ordinea simetrică, dispărută din primul ceas, a registrului superior și inferior devine din nou vizibilă. Ordinea creației ia structuri concrete. Din întunericul celor cinci camere pătrund diferite zgomote, greu de definit, de felul zumzetului albinelor, strigătelor bocitoarelor, chemării unui șoim divin ș. a.

Cifra cinci indică în simbolistica ei realizarea și concretizarea unui conținut până atunci latent sau prezent ca idee. Ea simbolizează, într-o oarecare măsură, dorul de „redevenire a cărnii" și de înfățișare concretă. Acum unitatea (ideală) și întregul atinse în Patru (cele patru forme de apariție a lui Ra) pot fi chemate ca *quinta essentia* în viața și existența reală. De aceea, cifra cinci are de-a face cu pământul, natura fizică, materia și corpul. Nici un alchimist nu poate cunoaște secretul artei, chiar dacă el ar examina *prima materia*, adică metalele, piatra, țesătura etc. Fără această bază concretă opera sa ar fi, cu siguranță, sortită eșecului. Dar chintesența distilată de adept din materia sa este „forța și sufletul, care este statornic și merge în adâncuri și pătrunde" (*Rosarium*, 48), un „corp, care există prin sine însuși" (50), într-o oarecare măsură o substanțialitate dincolo de toate elementele. În ea este anulat conflictul dintre spirit, corp și suflet, din care cauză alchimiștii vorbesc de chintesență ca de un metal *care împacă*. De aceea, nu e de mirare că aceștia îi atribuie o mare forță de acțiune. La fel de concret gândeau și egiptenii. Nu este, desigur, întâmplător, că în iconografia egipteană steaua care, pe vremea piramidelor, marca însuflețirea regelui și dincolo de moarte, este reprezentată întotdeauna în *cinci colțuri*. Tot ce are suflet, are și o existență materială, tot așa și sufletul Ba care aparține cerului și care, dincolo de moarte, trebuie întreținut cu pâine și apă. În acest

context, Marie Louise von Franz vorbește de „concretețea ideilor" și vede în ea o caracteristică tipică a culturii egiptene. Pentru egipteni, imaginile și ideile arhetipale, adică zeii, pretind aceeași realitate pe care o are pentru noi existența concretă și materială. De aceea face el o risipă atât de mare de cheltuieli pentru asigurarea existenței concrete în viața de dincolo, de aceea își construiește morminte monumentale și-și asigură continuarea vieții fizice prin procedeul complicat și costisitor al mumificării. În toate aceste eforturi, divinul e adus, într-o oarecare măsură, pe pământ sub aspect psihologic. Aceasta este o încercare de a face ideile arhetipale vizibile și concrete.

Aspirația profundă la realizarea sufletesc-spirituală ar putea explica de ce în Egipt femininul este legat de cer (zeița cerului Nut), în schimb, masculinul de pământ (zeii pământului Geb, Sokaris, Ta-tenen ș. a.), în timp ce noi ne imaginăm totul exact invers. Indiferent de puternica accentuare a ceresc-spiritualului prin tradiția creștină, în Occident emoțiile și sentimentele se întorc spre pământ și materie, din care cauză la noi ele stau sub semnul femininului. Invers, cerescul, lumea ideilor și a concepțiilor spirituale par să fie pentru egipteni, în primul rând, „o experiență emoțională a sentimentelor", ceea ce corespunde mai mult femininului și de aceea e și reprezentată ca atare. Deosebit de frumoase în acest sens sunt reprezentările de pe tavanul camerelor mortuare ale lui Ramses al IX-lea. Trupul zeiței cerului Nut se arcuiește peste întregul cer, seara

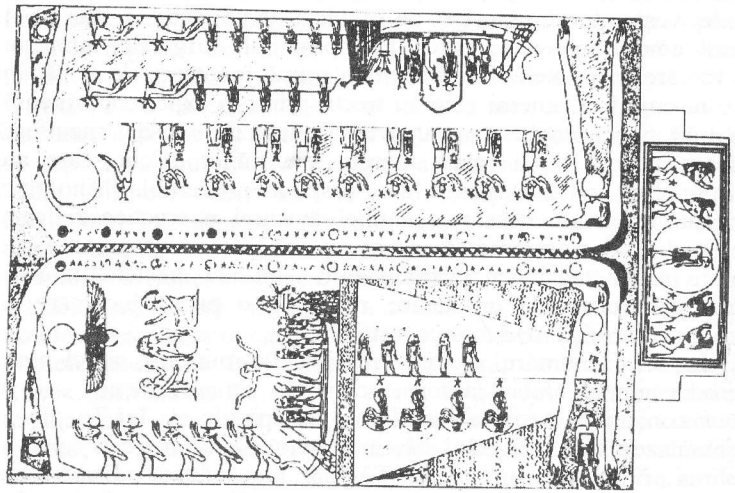

Zeița cerului Nut pe tavanul camerei funerare a lui Ramses al IX-lea.

înghite barca solară, pentru ca dimineața să nască copilul soare. Înrămate de trupul zeiței găsim bogate decorațiuni ale altor cărți despre lumea subpământeană. În prima grupă a registrului de sus întâlnim din nou noimea orașului Heliopolis. Înnoirea conștiinței are și ea o dimensiune cosmică. Faptul că regenerarea în adâncul nopții este un act de creație absolut real este vizibil pentru întreaga lume în motivul veșmintelor. Dacă înainte era vorba de sfâșiatul vechilor legături (desfacerea bandaletelor mumiilor), acum toți morții fericiți primesc haine noi. Motivul amintește de schimbarea veșmintelor în mistere. Acolo, cel inițiat primește așa-numitul veșmânt *Solificatio* (veșmânt de raze), care și prin nume face aluzie la luminarea conștiinței. Noile veșminte exprimă noul comportament sufletesc, un grad mai înalt de conștiință și profunzime religios-spirituală, care apare în unirea sufletului Ba cu Ka, respectiv a lui Ba (în egipteană de genul masculin) cu cadavrul (în egipteană de genul feminin h 3 t). Este ca și când conținuturile creatoare, la început încă difuze, ar căpăta încet formă. Din peșteri răzbat sunete nedefinite, pe jumătate animalice, pe jumătate omenești. Ceea ce e clar vizibil (veșmintele) nu poate fi cuprins în cuvinte. Numai zeul Soare recunoaște în bolboroseli și mormăituri, în strigăte și bocete, ovațiile fericiților ce-i sunt înălțate lui. Întâmplările dramatice din ceasul al șaselea și al șaptelea, unirea secretă a zeului soarelui cu cadavrul său și amenințarea cu moartea de către Apophis și respingerea sa, în cele din urmă noile veșminte din ceasul al optulea, toate acestea par să fi trezit emoții violente. Astfel, în mormăitul, strigătele, zumzetul și văicărelile ininteligibile vedem o primă încercare de a stăpâni aceste emoții. Oamenii care au trecut printr-o experiență intensă, au trăit o nenorocire sau au avut o surpriză colosală manifestă adesea nevoia de a relata mereu cele trăite: „Celui care are inima plină, nu-i mai tace gura", spune proverbul. Psihologic, aceasta înseamnă descărcarea unei tensiuni energetice ridicate. În mod analog, zgomotele care vin din peșteri ar putea fi un semn pentru tensiunea energetică în continuă creștere în acest ceas și în ceasurile următoare, respectiv o primă încercare de a o articula și a o descărca astfel.

La fel ca numărul cinci, și motivul veșmintelor, și cei patru berbeci sunt o aluzie la forma concretă pe care începe s-o ia noua conștiință. Acestea sunt forme de apariție ale lui Ta-tenen, vechiul zeu al pământului, al cărui nume face aluzie la apariția colinei primordiale în Creație: T3-*t*nn „țara înălțată". După toate aparențele, din nou Ba al lui Ra este identificat cu cel al zeului cosmogonic al pământului Ta-tenen. Aici eu văd o aluzie la

faptul că acea conștiință care pătrunde din nou, adică înnoirea luminii soarelui în adâncuri, poartă în sine chiar de la început o tendință spre sau un dor de devenire ca formă. Așa cum pământul voia să ia naștere din colina primordială, tot astfel procesul creator ia o formă din adâncuri. La acest dor de realizare a noului fac aluzie cele două coroane regale din Egiptul de Sus și de Jos, pe care le poartă berbecii mijlocii. Zeului luminii subpământene îi corespunde puterea dominatoare a lui Horus pe pământ, adică impunerea noii conștiințe de către rege.

Necesitatea înnoirii unei vechi atitudini rodnice și necreatoare ne va impune, din când în când, o retragere cel puțin parțială din lume. Atâta timp cât urmăm o legitate internă, această retragere este legitimă, dar este legată de o vină, pentru că noi nu dăm lumii peste luni și nici chiar peste ani ceea ce am putea să-i dăm. Putem transfera experimental această vină numai restituind lumii ceva ce s-a copt în noi în faza de introversiune (analiză!). În procesul individuației este vorba, mai întâi, fără îndoială, de conștientizarea unor noi conținuturi și de însușirea unor noi cunoștințe și atitudini. Dar ceea ce se cunoaște prin imagini interior-sufletești și ceea ce-i poate da individului putere sufletească și sens ar trebui să ajungă la semeni în lume și să capete formă. Acesta este momentul hotărâtor, în care noi pășim în lume cu haine noi. Dar aceasta poate presupune dificultăți considerabile, pentru că manifestarea noii atitudini de viață se izbește de rezistență, după cum o arată experiența, și după întâlnirea hotărâtoare cu Apophis. De aceea, aici și în ceasurile următoare, sunt menționați dușmanii Soarelui, în ceasul al optulea chiar în registrul de mijloc, deci într-un loc central. Noile semne „chemes" (cârjele episcopale) dintre cei care trag și berbeci întruchipează calitatea de a împărți dreptatea a lui Ra, care este răspunzătoare pentru executarea dușmanilor Soarelui. Încă o dată se repetă vechiul motiv arhetipal al amenințării noii vieți care apare. Primele manifestări ale noii conștiințe și noii ordini a lumii sunt întotdeauna primejduite, așa că nu vom mai insista asupra acestui lucru. În împărăția morții domnește legea tăcerii; locuitorii ei iubesc liniștea, care este o idee de bază a tuturor religiilor misterelor (myein = a tăcea). La începutul celui de-al optulea ceas auzim chemarea de a nu obosi acum. Așa sună numele porții de la intrare: „Poarta stă, fără să obosească". Este exprimată astfel dorința ca ea să se deschidă întotdeauna în fața celor care intră, pentru a-i face să simtă forțele creatoare ascunse în spatele ei. Trebuie să rămâi mereu treaz și să învingi trândăveala, somnolența și inconștiența. Ei cred că fiecare om creator știe despre ce e vorba.

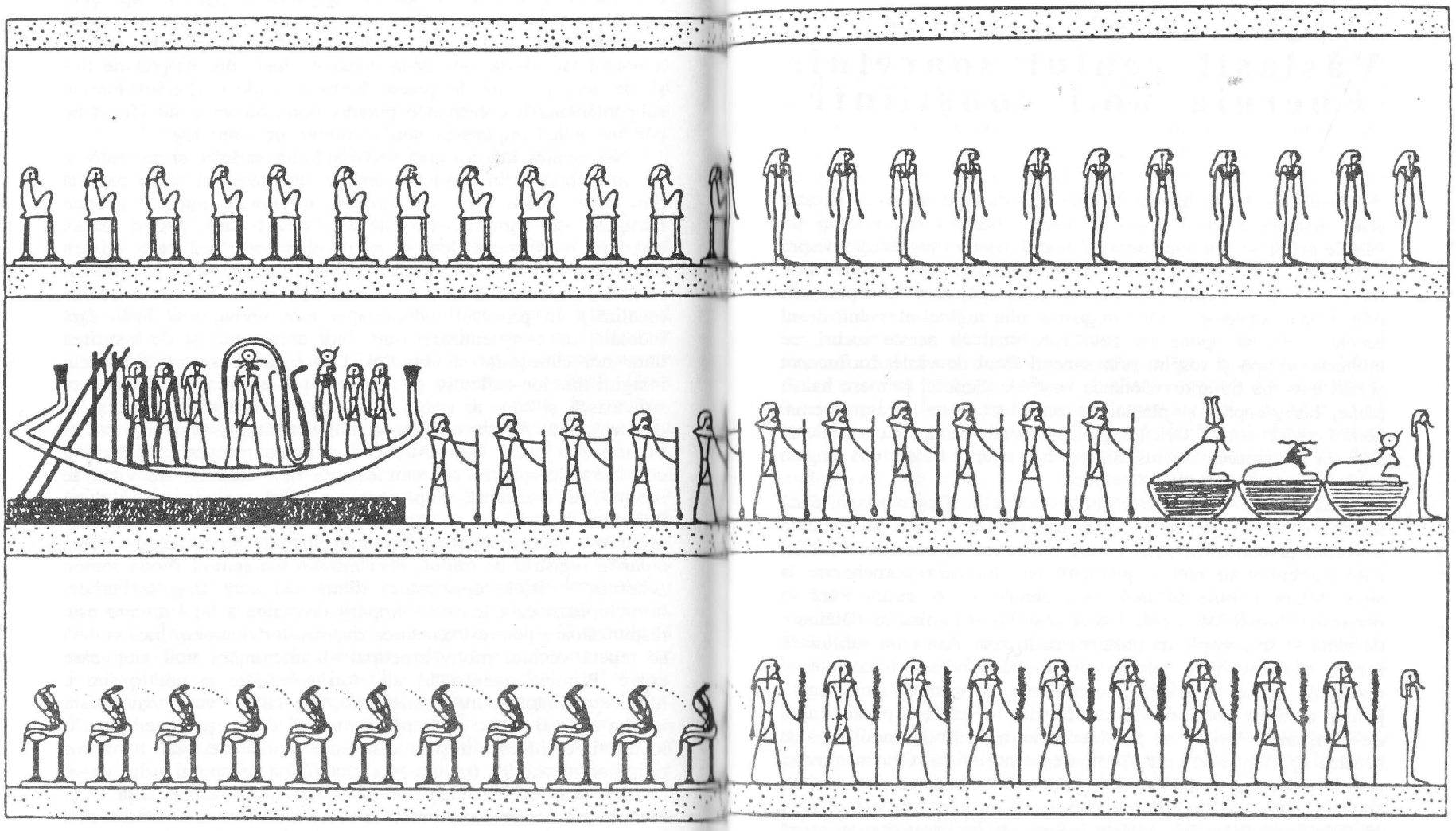

Ceasul al nouălea. Vâslașii zeului soarelui. Energia noii conștiințe

Zeul soarelui și ajutoarele sale se odihnesc în pacea acestui ceas. Așteptând să fie puși la treabă, bărbații din echipaj țin vâslele pregătite. Cu toate acestea, textul însoțitor povestește despre activitatea lor dătătoare de viață, căci vâslitul este un adevărat izvor de viață. Locuitorii malurilor beau apă, care le e pompată prin bătaia vâslelor, iar în registrul din mijloc al celui de-al zecelea ceas se spune că zeii, care stau în aceste locuri, se odihnesc în apă și respiră prin sunetul făcut de vâsle. La început și aici e vorba de aprovizionarea morților. Fericiții primesc haine, pâine, bere, copaci și plante, pe scurt: tot ce e necesar tocmai pentru o viață activă. Oricum, pedepsirea dușmanilor nu este uitată, căci cei doisprezece Uraeus din registrul inferior trăiesc din sângele celor pe care-i decapitează zilnic.

Dar motivul central este cel al vâslitului. Deși vâslașii, dacă urmărim tabloul, par să se odihnească, textul arată despre cine e vorba: „Neobositul", „Cel care nu cunoaște întoarcere", „Cel care nu cunoaște nici o piedică" etc. Numele vorbesc de la sine. Acum trebuie să faci ceva pentru aceste zeități fără să obosești. Numai astfel poate zeul soarelui și lumina sa dătătoare de viață să se apropie de nașterea sa în zori. Așa cum subliniază mereu alchimiștii, e nevoie de multă răbdare, tenacitate și rezistență pentru a săvârși lucrarea sau, în termeni psihologici, pentru a ridica conținutul constelat din inconștient peste pragul de conștiință. Oricât ar fi cineva de muncit de îndoieli – și acestea apar în mod cert –, întoarcere nu există. Oricâte piedici i s-ar pune cuiva în drum – și ele i se pun pretutindeni –, „eu nu le cunosc", adică, nu trebuie să mă ocup de ele. Atunci când în inconștient își croiește loc un proces creator și se așază în constelație energia corespunzătoare acestuia, abia atunci individul are posibilitatea de a se încadra în bătăile ritmice ale vâslașilor. Dar ce înseamnă aceasta? Un vâslaș poartă numele „zeul zeilor", prin care, cu siguranță, este înțeles Ra. Zeul soarelui vâslește el însuși! Din punct de vedere psihologic,

aceasta este o aluzie la *dinamica proprie* a conținutului, care apare din inconștient. Imaginea arhetipală care străpunge suprafața se relevă, pe de o parte, ca întruchipare sau formă (hainele), pe de altă parte, ca energie sau mișcare (vâslitul); cu alte cuvinte: are un aspect formal și unul dinamic. „Opera" omului creator constă, în primul rând, în a se lăsa în voia dinamicii proprii, aflate în inconștient, mergând pe urmele ritmului creator care nu a fost produs de el însuși. Din nou alchimiștii au recunoscut de mult acest lucru, atunci când spuneau: „Țineți-vă, de aceea, de natura demnă de a fi cinstită, pentru că din ea, prin ea și în ea și nu în altă parte apare arta noastră. De aceea, *măiestria* noastră este o operă a naturii și nu a unui meseriaș (opifex)" (*Rosarium*, p. 23). Importantă este aici concentrarea asupra a ceea ce vrea să se înalțe din inconștient, ca și asupra continuității muncii și a „rămasului pe loc", căci numai ele pot împiedica pierderea repetată a conținutului care apare. Tocmai am observat o dualitate a procesului de înnoire: aspectul static-formal și cel dinamic-energetic a tot ce apare. La fel și fizica cuantică pornește de la un dualism primordial al aparițiilor. Așa, de pildă, fenomenul luminii, despre a cărui înnoire e vorba în *Amduat*, nu poate fi descris adecvat decât prin două noțiuni care se contrazic logic, complementar[50]: localizabil fie ca mișcare ondulatorie, fie static ca masă, ceea ce înseamnă ca particule. Undele și particulele sunt două reprezentări psihologice care se exclud reciproc. În mod absolut analog cu aceste concepții moderne, gândirea egipteană este în întregime complementară. Pretutindeni găsim acea polaritate, ai cărei doi poli se exclud reciproc. Vreau să spun că aspectul aprovizionării concrete cu haine, adică al formei reale, în cel de-al optulea ceas, și cel al vâslitului, adică al dinamicii proprii, în cel de-al nouălea ceas, sunt două laturi ale unui proces creator, care se condiționează reciproc și totuși se exclud în mod imperios. Atâta timp cât totul e în curgere, lipsește forma concretă; dar de îndată ce a avut loc concretizarea și s-a născut noul conținut, găsindu-și forma, mișcarea se potolește. Vom reveni la acest paradox, atunci când vom vorbi despre ceasul al unsprezecelea. Oricât de frumos este să fii creator, ambivalența care însoțește ceea ce e creator lasă în urmă o tristețe, care te poate transpune într-o dispoziție cât se poate de melancolică. Tot ce apare determină moartea altcuiva. Când totul jubilează și se bucură la nașterea lui Ra, Osiris e singurul care rămâne în împărăția morților. Despre melancolia lui vom mai vorbi.

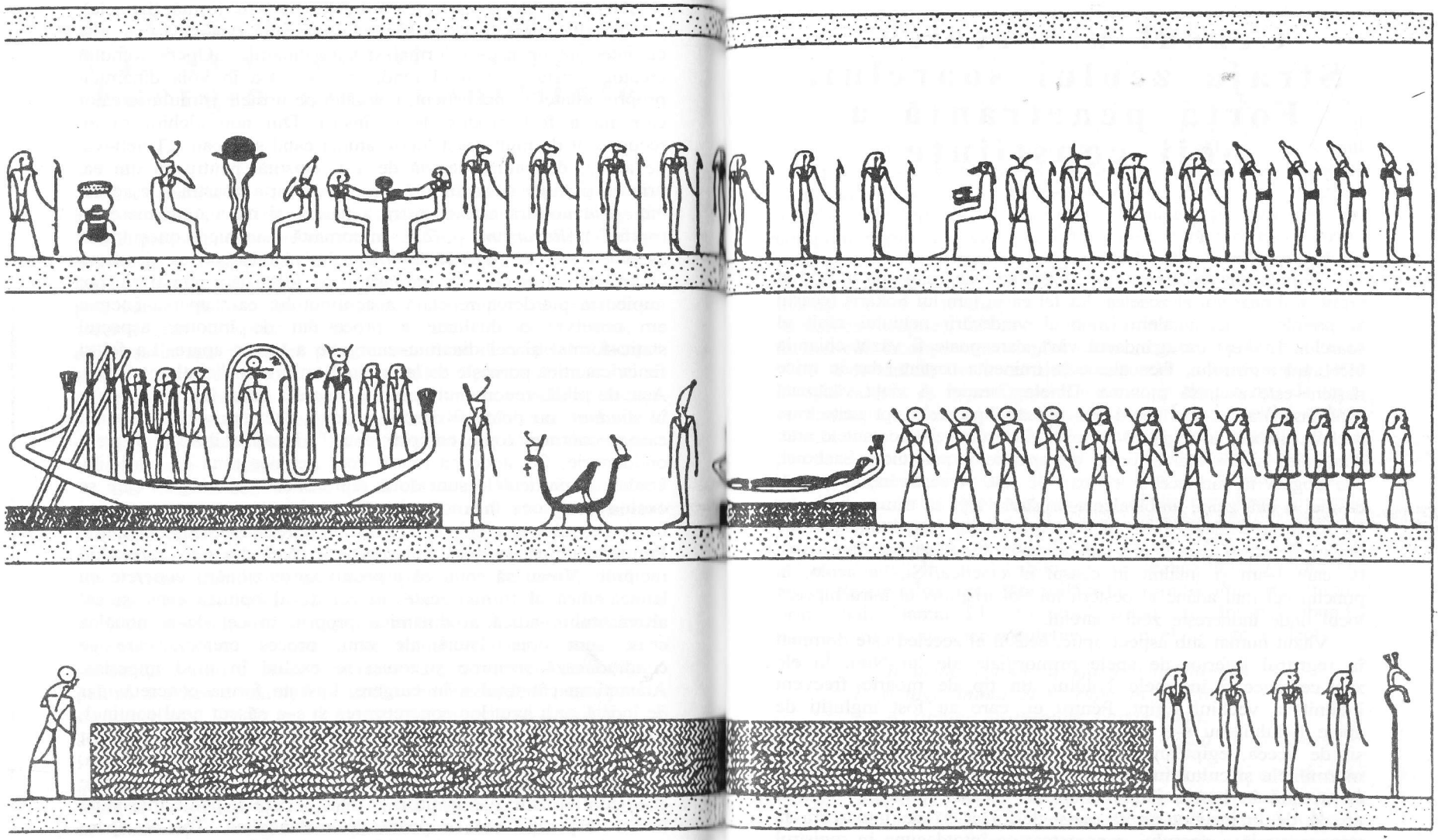

Ceasul al zecelea. Straja zeului soarelui. Forța penetrantă a noii conștiințe

Ambivalența fiecărui act de creație se relevă din nou în primul registru al ceasului al zecelea. La fel ca în țara lui Sokaris (ceasul al patrulea), aici întâlnim motivul vindecării ochiului rănit al soarelui. E drept că „gândacul viu", care poate fi văzut chiar la începutul registrului, face aluzie la iminenta naștere, dar în orice naștere este ascunsă moartea. Binele Creației și viața vătămată sunt inseparabile. De aceea, nu puteau lipsi cele opt zeițe care stau în picioare în registrul superior. Ele sunt reprezentantele artei tămăduirii și, ca atare, forme de apariție a puternicei Sachmet, cea bogată în farmece și cu cap de leu. Aceasta întruchipează, ca nici o altă zeiță, ambivalența oricărei vieți: ea trimite boli, dar tot ea le și vindecă. Între picioarele sale din față, scarabeul ține ovalul de nisip care reprezintă întreaga lume subpământeană și pe care l-am și întâlnit în ceasul al cincilea. Și, ca acolo, în punctul cel mai adânc al peșterii lui Sokaris, aici el întruchipează locul unde întinerește zeul soarelui.

Văzut numai sub aspect optic, ceasul al zecelea este dominat în registrul inferior de apele primordiale ale lui Nun. În ele zac cei înecați în apele Nilului, un tip de moarte frecvent întâlnit în vechiul Egipt. Pentru ei, care au fost înghițiți de apele Nilului, nu s-a putut face, firește, nici o înmormântare și, de aceea, egipteanul, pentru care sunt atât de importante mormintele și cultul morților, își pune problema ce se întâmplă cu aceștia în lumea de dincolo. La această întrebare *Amduat* nu dă de la început un răspuns clar. Dar să ne întoarcem la tema centrală a ceasului, reprezentat ca întotdeauna în registrul de mijloc. Cei doisprezece reprezentanți ai străjii zeului soarelui se subdivid în trei grupuri de câte patru, fiecare înarmat cu săgeți, lănci și arcuri. Pentru a înlătura orice îndoială cu privire

la precizia armelor lor, primii patru soldați poartă în plus ținte pe cap. Totul este aici, într-o oarecare măsură, țintit, sigur și deasupra oricărei ambivalențe. Aceasta este atitudinea corectă atunci când e vorba de impunerea noii conștiințe și a noii cunoașteri. De aceea, mulți dintre eroii mitici dispun de o armă absolut specială, dată de zei. Aceasta simbolizează precizia și modul țintit în care noul conținut trebuie să se impună împotriva forțelor atacatoare dușmane. „Ei sunt", se spune despre soldații străjii, „cei care îl resping în întunericul primordial pe adversarul Apophis, pentru ca acest mare zeu să poată călători pe drumul spre poartă al orizontului." Deși Apophis este învins cu succes în al șaptelea ceas, aici el trebuie respins din nou. De aceea, armele întruchipează și asprimea, claritatea și vigilența noii comportări spirituale, care, cu forța sa pregnantă și diferențiatoare, zădărnicește starea permanent amenințătoare de a fi înghițit a noului conținut. Chiar dacă conținutul arhetipal care crește din inconștient are o tendință autonomă, cu care pătrunde în lume (dinamica proprie), el este totuși în primejdie să recadă în întunericul inconștienței. Faptul că o „cotitură în timp", fie în viața individului, fie în evoluția culturală a unui popor, este însoțită adesea de evenimente războinice și de ciocniri de luptă se datorește nu numai împrejurării că, periodic, vechiul trebuie distrus, ci și celei conform căreia în mediul înconjurător al unui proces creator domnește o anumită agresivitate. Aceasta își găsește expresia, de pildă, în acele mituri ale Creației, în care oamenii, animalele și plantele sunt creați din membrele disparate ale unei ființe primordiale mai mult sau mai puțin inofensive care, în acest scop, trebuie, firește, să fie ciopârțită în chipul cel mai brutal. În mitul babilonian al creației lumii *Enuma elis* auzim de cumplita luptă fără milă a lui Marduk împotriva mamei primordiale Tiamat. El îi va umple trupul cu vânturi furibunde, până ce ea își va pierde mințile. Acum el lovește violent:

El îi ucide trupul, îi sfâșie măruntaiele,
Îi smulge inima și o rupe în bucăți.
El o supune – îi pune capăt vieții,
Aruncă în lături cadavrul și-l calcă în picioare...

După aceea Marduk îi ia conducătorului ei de oști și celui mai puternic ajutor al ei tablele destinului și-l omoară și pe el. Dar din trupul lui Tiamat el făurește pământul și cerul. Așa începe Creația... Așa cum o arată clar acest exemplu, un act creator poate fi însoțit de importante impulsuri luptător- agresive.

Între barca solară și străji se află două scene cu un conținut

Mihael

asemănător. Atât șoimul care stă pe un șarpe cu două capete și patru picioare, cât și zeul șerpilor cu cap de șoim care stă întins într-o barcă par să reprezinte sufletul Ba al lui Osiris-Sokaris (șoimul). Pentru a ilustra mobilitatea și vitalitatea nou dobândite de acesta, egipteanul pune șoimul pe un șarpe cu patru picioare sau într-o barcă. Momentul nemișcării care amenința în ceasul al șaptelea a trecut. Totul este într-o așteptare încordată a nașterii din zori. Zeul șerpilor cu două capete poartă numele semnificativ „cel care leagă cele două fețe" (textual: care le înnoadă). Nașterea noului și manifestarea spiritului creator corespund acelui moment fericit, în care toată contrarietatea și ambivalența vieții sunt anulate, chiar dacă numai pentru o clipă. Ajungem astfel la cei ale căror cadavre sunt mânate din apele primordiale ale lui Nun. În ciuda acestui destin, fac și ei parte dintre morții fericiți. Modelul mitologic este zeul morților însuși. Osiris, ucis de Seth și aruncat în vâltorile Nilului, este primul care are parte de soarta înecului. În *Amduat* se spune:

Horus le vorbește celor mânați în apă,
Răsturnaților și întinșilor,
Care sunt în apele primordiale (Nun)...
Brațele voastre trebuie să vâslească,
Fără să fie ținute...
Ieșiți afară la suprafața apei,
Vă hrăniți cu pârjolul...
Ieșiți pe maluri,
Trupul nu v-a putrezit,
Carnea voastră nu s-a alterat,
Aveți puteri asupra apei voastre,
Respirați ceea ce v-am trimis eu.
Sunteți cei care sunteți în apele primordiale,
Care mânați în spatele tatălui meu (Osiris) –
Fie ca și sufletele voastre să trăiască.

În egipteană, „ieșitul" înseamnă „a muri". Mortul își dorește să iasă în siguranță, „să fie bine legat la mal", să ajungă și să găsească un sprijin de nădejde. Ceea ce corespunde dorinței generale se potrivește doar celui al cărui trup este amenințat să se piardă în nesfârșitele întinderi ale apelor primordiale.

Sub aspect psihologic, în spatele unor asemenea reprezentări se află un fin simț al periculozității „pierderii sufletului". În acest fenomen existent mai ales în psihologia arhaică, dar cunoscut și nouă, este vorba de o cădere bruscă a energiei

disponibile în inconștient (în apele primordiale). Fără un motiv explicabil te simți greu, fără chef și copleșit de o oboseală de plumb, așa încât nimic nu pare să mai reușească. Atunci când o asemenea stare de inconștiență durează exagerat de mult, ea poate duce la o evoluție greșită a personalității. În acest caz, se formează un comportament de bază egocentric, în care gândurile se învârt numai în jurul propriei suferințe.

În opoziție cu aceasta, egipteanul subliniază necesitatea ieșirii, în care cel căzut pradă apelor inconștienței, simte din nou un teren solid sub picioare. Potrivit reprezentărilor lui, sufletul Ba se unește cu corpul. Așa cum am văzut, prin corp sau prin cadavru nu se înțelege numai o esențialitate materială, ci mai degrabă acesteia îi este atribuită și o însușire sufletească. În opoziție cu Ba cu înfățișare de pasăre, „sufletul corporal", respectiv cel al cadavrului, este de natură feminină *h* 3t, corpul este scris cu hieroglifa pentru pește, ceea ce e foarte nimerit pentru regenerarea vieții din însuflețitoarele ape primordiale ale lui Nun, în care are loc o unire a sufletului Ba masculin cu partea opusă feminină, corpul sau cadavrul. În *Cartea porții* reiese și mai clar importanța pe care o are pentru sufletul Ba „ieșirea" sigură a corpului. Acolo apele primordiale ale lui Nun sunt reprezentate în registrul de mijloc al celui de-al nouălea ceas. Corpul, așa cum subliniază textul analog din *Amduat*, este salvat și nu se descompune.

... Mersul vostru îi aparține lui Nun,
Pășitul vostru îi aparține șuvoiului.
Sufletele voastre Ba, care sunt pe pământ,
Sunt mulțumite cu ceea ce respirați,
Fără ca să fie distruse.

Evident, sufletul Ba poate trăi pe pământ și în cer numai dacă existența corporală este asigurată în lumea subpământeană. Psihologic, aceasta înseamnă că o viață sănătoasă sufletește este posibilă numai atunci când integritatea personală și identitatea personală rămân păstrate într-un domeniu subpământean, adică într-un strat nepersonal al inconștientului. Frica egipteanului de înec reflectă din punct de vedere psihologic frica sa de pierderea identității constelate în inconștient sau a întregului personalității. De aceea, nu întâmplător egipteanul a putut da un răspuns la această întrebare abia în Regatul Nou, căci abia acum individul apare ca atare pe primul plan. În mod corespunzător, la fel de importantă devine acum sublinierea că trupul are consistență și nu se descompune.

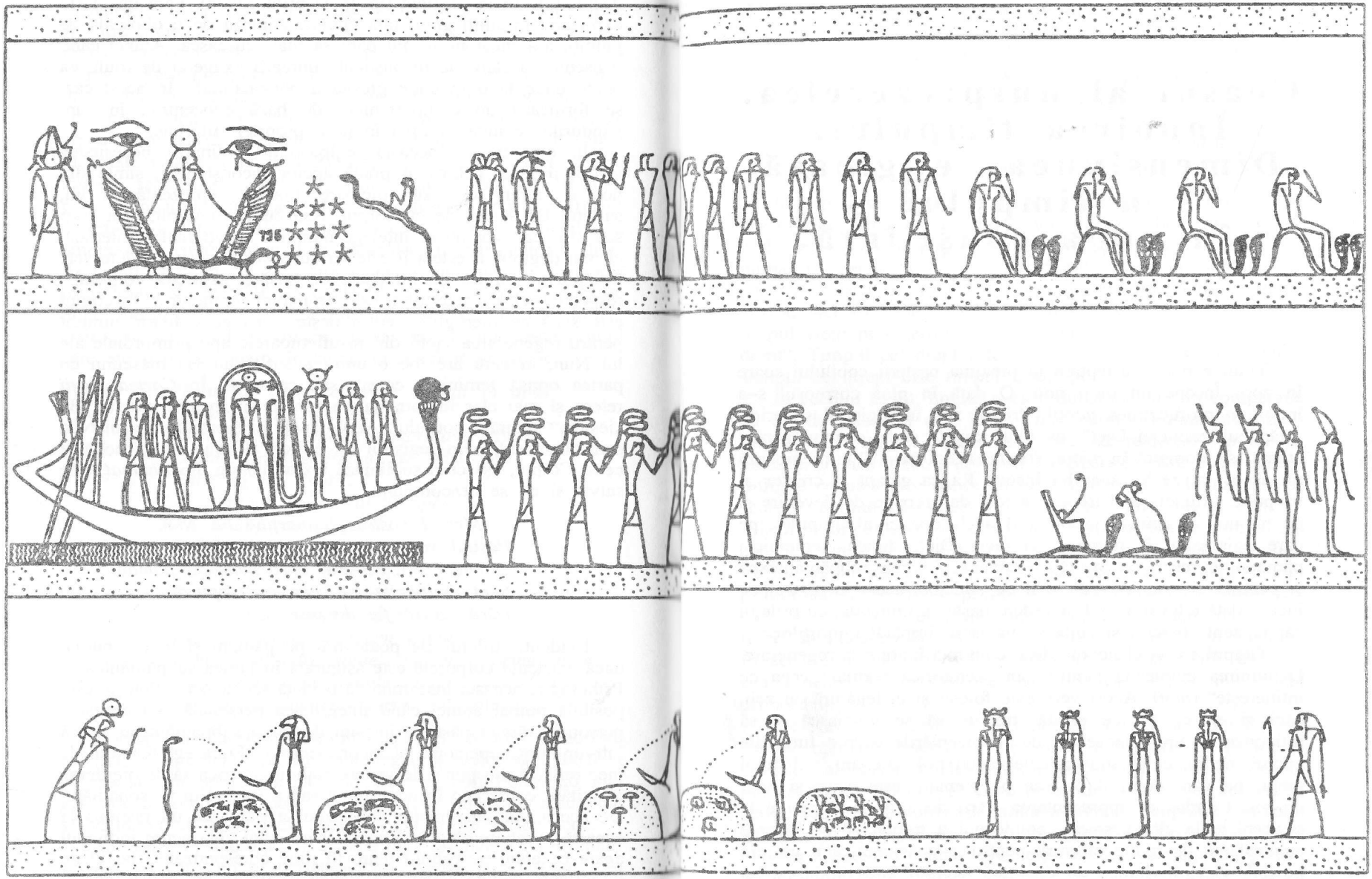

Ceasul al unsprezecelea. Înnoirea timpului. Dimensiunea religioasă a timpului în noua conștiință

Totul e numai așteptare în preajma nașterii copilului soare în zori. Începe un timp nou. O dată în plus cosmosul s-a înnoit în profunzimea nopții. Primul zeu în registrul superior, „stăpânul veșniciei Djet", cu două capete și cu semnul pentru „viață" și „domnie" în mâini, domină acest ceas. El întruchipează un aspect al zeului soarelui însuși: Ra ca garant și creator al timpului. Atunci când totul este atât de aproape de devenire și de un nou început, se subliniază acel caracter al timpului, pe care egipteanul îl numește veșnicia Djet: durata, temeinicia pământului, ceea ce există și rămâne. Lumea subpământeană și puterea ei s-au dovedit a fi de nădejde, acest lucru trebuie încă o dată relevat având în vedere nașterea iminentă, cu prilejul căreia zeul soarelui și suita sa părăsesc împărăția morților.

Timpul are și el nevoie de o continuă înnoire și regenerare. Denumirea egipteană pentru „an" semnifică textual „ceea ce întinerește" (*mpt*). Acest verb este folosit și în legătură cu zeii, căci și ei, ca tot ce există, trebuie să se înnoiască și să întinerească. Spre deosebire de reprezentările despre timp ale evului mediu, egipteanul calculează cu milioane-ani.[51] Timpul vieții, pe care omul îl petrece pe pământ, este scurt și doar un vis. Condus de reprezentarea stării de a fi pe drum de la o veșnicie la altă veșnicie, egipteanul a trebuit să se încarce cu nesfârșit de multe eforturi, pentru a-și asigura, atât cât era posibil, viața în lumea de dincolo. Aceasta însă nu înseamnă că și-ar fi neglijat grija pentru abordarea timpului vieții pe lumea aceasta. În învățătura despre viață a lui Pthathotep citim:

Urmează-ți inima cât timp trăiești,
Și nu fă mai mult decât este necesar.
Nu scurta timpul în care îți urmezi inima,
Căci aceasta este o oroare pentru Ka,
Să îngustezi timpul cel drept.
Nu pierde zilnic timp
Dincolo de ceea ce ai de făcut pentru casă.

Învățătura lui Pthathotep, X, p. 186 ș.u.

Înțeleptul spune că, pentru ce ai de făcut pentru casă și pentru asigurarea existenței pământești, nu trebuie să faci mai mult decât este neapărat necesar. Înțeleptul care, în acord cu inima, își depășește mereu inconștiența printr-un spirit treaz, știe ce să facă cu timpul său. El nu-l risipește într-o agitație sterilă, căci asta este o oroare pentu Ka, adică, având în vedere timpul vieții predeterminate de soartă, „să îngustezi timpul cel drept". Timpul cel drept este în acord cu inima și cu sufletul. Timpul cel drept este timpul însuflețit.

În vechiul Egipt, timpul avea o dublă calitate. În comparație cu cel de astăzi el este înțeles mai puțin cantitativ-măsurabil sau liniar. Fiecare proces energetic se realizează printr-un încoace și încolo între doi poli și tensiunea care apare astfel. Întregul cosmos este conceput de egiptean ca o dramă care se scurge continuu. De această dramă au parte zei și oameni. Misiunea lor comună este să asigure Creația în fața descompunerii care amenință mereu. Căci tot ce se petrece în cadrul timpului trebuie delimitat temeinic de lipsa de timp a întunericului primordial și de apele primordiale din jurul lui. „Veșnicia", care se exprimă aici poate dura milioane de ani, dar ea se referă întotdeauna la ceva ce se petrece în interiorul Creației. În acest sens ea este finită. Odată tot ce este viață, chiar și cea a zeilor, se va întoarce înapoi și va pieri în întunericul primordial.

Despre necesitatea de permanentă înnoire a timpului, pe care tocmai am descris-o, este vorba în registrul de mijloc al ceasului al unsprezecelea. Acesta reprezintă șarpele Mehen, înconjurătorul uroboric al lumii purtat de doisprezece zei. Acest zeu al șerpilor simbolizează calitatea divină a timpului. Simbolul temporal al șarpelui este o reprezentare arhetipală. La multe popoare, poate din cauza capacității lui de a-și schimba pielea, poate și din cauza vitezei sprintene cu care se furișează brusc și complet neașteptat din spatele unei pietre sau al unui tufiș,

el trece drept simbol al înnoirii creatoare, vindecării și renașterii. Cu trupul său mereu șerpuit, cu care încearcă tot timpul să unească (serpentină) contrariile care se ciocnesc, el este imaginea potrivită pentru amintitul dublu caracter al timpului. Dacă înțelepții egipteni vor să denumească veșnicia, ei fac acest lucru cu plăcere prin perechea de concepte timpul Neheh – timpul Djet. Totalitatea timpului cuprinde întotdeauna cele două dimensiuni. *Veșnicia Neheh* desemnează veșnica transformare a cosmosului, aspirația continuă și reînvierea naturii. Totul este curgere. Acesta este timpul veșnicei reîntoarceri, inelul devenirii, cum l-a descris Euripide:

Nu îndurați moartea,
Indiferent ce apare.
Ceva se transformă
În altceva
Și arată o altă înfățișare.

Spre deosebire de acesta, *timpul Djet*, la care ne referim în ceasul nostru de noapte, are în vedere continuitatea timpului.

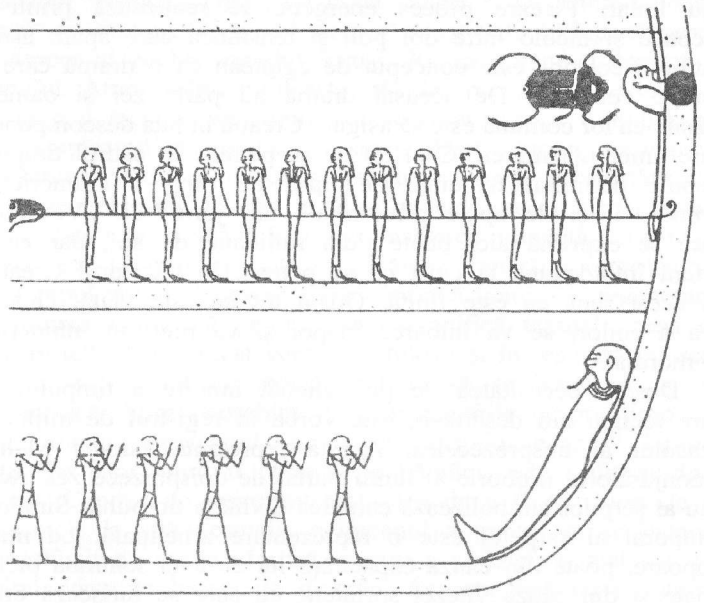

Carnea lui Osiris. *Amduat*: ceasul al doisprezecelea

Timpul Djet rămâne, se păstrează și durează. Astfel, cu puțin înainte de naștere, când totul este în devenire, trebuie subliniată încă o dată nădejdea în pământ și forța sa creatoare. În registrul superior, acestui episod îi este consacrată o mică scenă. O zeiță mumificată (durata!) stă pe vine pe un zeu al șerpilor, care se ridică în fața a unsprezece stele. Stelele întruchipează ceasurile nopții, pe care le-a străbătut până acum zeul soarelui. Această zeiță personifică veșnicia Djet și, implicit, principiul feminin-creator al pământului și temeiniciei lui.

Să anticipăm. În registrul inferior al ultimului ceas din *Amduat*, imediat dedesubt de gândacul soarelui care e pregătit pentru nașterea acestuia, zace mumia lui Osiris, „tabloul cărnii". Zeul morților ia parte la nașterea soarelui în zori. El stăruie în întunericul primordial. Creația este un act de separație. Ovațiile, cu care este întâmpinat Ra, nu pot înlătura tristețea care rămâne în groapa adâncă. Și atunci când moartea este învinsă, ea rămâne o realitate dureroasă. De aceea, orice act creator și orice pas spre dezvoltare și bucuria care rezultă din el este legată de o stare de melancolie. În renumita formulă 175 din *Cartea morților*, această nuanță melancolică a fiecărei înnoiri a vieții este exprimată într-un mod impresionant și extrem de uman. Într-o discuție cu zeul primordial Atum, Osiris spune:

„O, Atum, ce să fie asta, pustiul împărăției
Că eu trebuie să mă grăbesc spre morții lor?
El n-are apă, n-are aer,
Este foarte adânc, foarte întunecos, foarte nesfârșit."

La care Atum răspunde:

„Acolo tu trăiești în pacea inimii."

Dar Osiris nu se arată mulțumit cu atât:

„Dar acolo nu găsești nici o plăcere!"

Atum împăciuitor:

„Eu am dat transfigurarea în locul apei,
Aerului și plăcerii."

Asta pare să-l mai liniștească pe Osiris:

„Și să privesc fața ta?"

Atum:

„Eu nu rabd ca tu să înduri lipsuri."

Dar Osiris nu este satisfăcut de acestea:

„Dar toți ceilalți zei au luat loc în barca milioanelor."

Cine n-ar simți aici la fel ca Osiris care, nici prin promisiunea transfigurării, nu poate fi consolat de soarta sa pentru faptul că i-a fost luată plinătatea vieții și a plăcerilor ei?

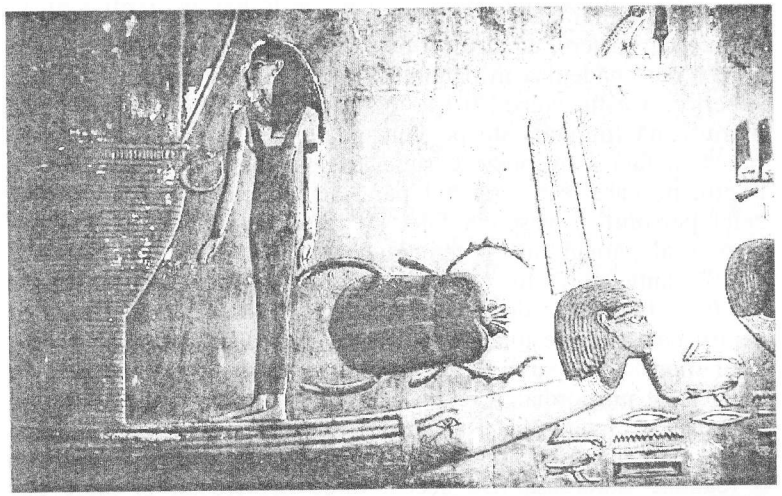

Barca lui Hathor din ceasul al doilea al cărții *Amduat* în mormântul lui Sethos I. Urechea de vacă de pe vas face aluzie la simbolul lui Hathor. Zeița care stă în picioare este, probabil, Nephthys, în spatele ei – gândacul chepre (scarabeul).

Dar orice principiu de viață înclină odată și odată să se apropie de un sfârșit, și la fel se întâmplă și cu timpul Djet, care este întruchipat de Osiris și împărăția sa. Atunci când, așa cum se întâmplă la sosirea lui Ra la orizontul de est, se vorbește atât de aprins de naștere, de devenire și înnoirea vieții lui, Osiris, cel care durează și rămâne, trebuie să se retragă înapoi în rigiditatea aparentă a morții. El va trebui să aștepte, până când Ra și, o dată cu el, torentul timpului și al vieții se vor secătui în scurgerea zilei, pentru ca seara, ca „moșneag", să se întoarcă înnoit și să se regenereze la Osiris.

Unirea lui Ra cu Osiris și înnoirea cosmică rezultată de aici poate fi aflată și descrisă din perspectiva conștiinței zilei numai ca o *tensiune complementară* a continuității (Osiris) și discontinuității (Ra), a duratei și devenirii, a rămânerii și mersului, a liniștii și izbucnirii etc. E drept că mortul iese în siguranță pe mal și află aici binefacerea de a fi eliberat de curentul veșnic al timpului și de a ajunge la odihnă (Osiris), dar, paradoxal, tocmai aici se petrece acea înnoire a timpului, grație căreia cel mort se întoarce în circuitul etern, vindecat, înnoit și regenerat. Într-o împărăție intermediară, unde nu există nici timp, nici spațiu, are loc miracolul Creației. Acest

luat-timpului, respectiv redat – revenirii este, ce-i drept, un proces cotidian. Potrivit reprezentărilor egiptenilor, starea celor care dorm corespunde celei a morților. Trezirea în zori este o trezire din moarte, somnul este un somn vindecător în întunericul nopții. O cunoscută formulă a piramidelor aduce paradoxul la cea mai concisă formă imaginabilă:

Dormi – te trezești,
Mori (acostezi) – trăiești.

Pir. formula 1975b

Deși liniștea și mișcarea, timpul Djet și timpul Neheh se exclud reciproc, ele sunt dependente unul de altul. Omul arhaic nu-și prea bate capul cu asemenea paradoxuri. Pentru noi timpul este un curent continuu, măsurabil de ieri spre azi către mâine. Pentru egiptean însă acesta nu este decât un aspect al timpului.

Cu cât mai mult includem inconștientul în gândirea și perceperea noastră, cu atât mai puțin putem să renunțăm la asemenea paradoxuri. Ele își au baza în faptul că anumite conținuturi inconștiente au rădăcini în straturile arhaice. De aceea, pentru a înțelege mesajele inconștientului, trebuie să integrăm o bucată de psihologie arhaică în gândirea, simțirea, perceperea și planificarea noastră.

Dar în reprezentările egiptene despre timp sălășluiește o gândire, pe care fizica modernă o împinge pe primul plan: gândirea în sisteme complementare. În cele ce urmează mă refer la cartea Mariei Louise von Franz despre oracol și sincronicitate cu titlul *Wissen aus der Tiefe* (Cunoștințe din adâncuri). Fizicianul francez, evreu de origine, Albert Lautmann – ucis de naziști la 32 de ani – lucrează, ca mulți alți oameni de știință, cu două planuri temporale. În singura sa lucrare care s-a păstrat despre principiul simetriei și asimetriei în natură, el dezvoltă o teorie a două timpuri: timpul liniar, reprezentat matematic printr-un parametru, să spunem o linie, și un alt timp, pe care-l numește timpul cosmogonic. Pe acesta din urmă el îl concepe ca un câmp în care, după cum spune el, „au loc întâmplări topologice". In acest concept matematic, Marie Louise von Franz vede o paralelă clară cu ipoteza psihologică a inconștientului colectiv: „Câmpul său de întâmplări topologice ar fi, după părerea mea, o ipoteză intuitivă, care se apropie de reprezentarea mea despre inconștientul colectiv ca un câmp-continuu, ordonat de ritmul arhetipurilor". (p. 135). Pentru mine, deosebit de important în acest loc este faptul că în toate

aceste reprezentări moderne ale matematicii, fizicii și psihologiei este vorba de *sisteme complementare*, dintre care unul este legat de timp, în timp ce celălalt conține o ordine veșnică. Problema hotărâtoare este acum în ce fel cele două sisteme temporale, timpul cosmogonic și cel liniar al lui Lautmann, respectiv, din punct de vedere psihologic, lumea stării de ordine acauzale a factorilor arhetipali în afara timpului și lumea timpului și spațiului sunt legate între ele. „Singurul loc", spune mai departe Marie Louise von Franz, „unde se unesc cele două sisteme este într-o gaură în mijloc, ceea ce înseamnă că ele se unesc într-un nicăieri sau tocmai într-o gaură sau un punct" (p. 140), și vorbește despre o paralelă alchimistă amintită de Jung. În *Mysterium Coniunctionis*, Jung citează, la sfârșit, amănunțit din lucrarea alchimistului Gerhard Dorn, în a cărui filosofie, fereastra veșniciei, *spiraculum aeternitatis*, joacă de asemenea un mare rol. *Spiraculum* este un gol de aer, prin care eternitatea respiră în lumea temporală. În această reprezentare arhetipală a unui punct de tangență, care apare în mitologia și în filosofia alchimistă ca vacuum, noi vedem locul unde se întâlnește domeniul psihic personal, care include inconștientul personal, cu inconștientul colectiv. Ca urmare, inconștientul colectiv ar fi ordinea legată de timp, ambele fiind unite prin această gaură. Jung interpretează această *spiraculum aeternitatis*, acest gol de aer sau acel loc de respirație în eternitate, ca experiența lui Însuși (p. 141 etc.).

Cu aceasta revin la *Amduat*. Locul unității, unde se ating cele două ordini și unde-și are începutul Creația, se află în punctul cel mai adânc al celui de-al șaselea ceas al nopții, unde Ra și Osiris se unesc și unde se petrece ceea ce nu poate fi numit: unirea veșniciei-Neheh, întruchipată de sufletul Ba al zeului soarelui și veșnicia Djet, întruchipată în cadavrul lui Osiris. Nașterea nu are loc într-un „gol de aer al eternității", ci, mai degrabă, zeul aerului Șu pune el însuși mâna și ridică noul conținut din eternitatea lumii de dincolo, subpământene, în lumea Creației (ceasul al doisprezecelea). Acesta este momentul fericit al nașterii la punctul de tangență, unde se unesc cerul și pământul.[52]

În timp ce, în registrul superior și cel de mijloc al celui de-al unsprezecelea ceas al nopții, este vorba de problematica timpului și a înnoirii lui, registrul de jos arată o dată mai mult aspectul periculos, ba chiar mortal, al regenerării. Exilați în gropi de pedeapsă umplute cu foc și păziți de zeițe înarmate

cu cuțite ascuțite, aici zac dușmanii zeului soarelui, lăsați pradă inevitabilei lor soarte ucigătoare. Ei vor fi lichidați de focul celui „care arde milioane", acesta este numele demonului șerpilor. Textul însoțitor nu este mai puțin drastic:

Focul șarpelui care pârjolește milioane este
Împotriva voastră,
Văpaia „celei care este pe cazanele ei"
Este împotriva voastră...
Răsuflarea de foc din gura „celei de pe abatorul ei"
Este împotriva voastră...
Ea vă măcelărește,
Vă sacrifică!
Nimic nu vedeți voi cei care trăiți pe pământ veșnic.

Condamnații sunt predați celei de a doua morți, celei veșnice, neființei în afara oricărei înnoiri. Pentru ei nu mai există nici o reînviere. În felul acesta, egipteanul numește, pe lângă cele două sisteme temporale, în a căror întâlnire paradoxală are loc Creația, încă o dimensiune a nerealității, în care nu mai e posibil nici un proces creator. Grozăvia acestei stări necreatoare el încearcă s-o cuprindă în descrierea chinurilor pe care le au de îndurat condamnații. Imaginile reflectă groaza imensă a egipteanului de această nerealitate. Nu este vorba de a descrie chinurile iadului suferite de condamnați, ci de a capta în imagini drastice oribila dimensiune a neființei.[53] Egipteanul nu se teme de moarte, ci de cea de a doua moarte, cea veșnică, din care nu mai există scăpare. Astfel, acest ceas și cel următor zugrăvesc o încordare aproape insuportabilă între demonul șerpilor care pârjolește milioane, pe de o parte, și nașterea miraculoasă a copilului soare, pe de altă parte. Esențială nu este înțelegerea acestor lucruri, dar este esențial să le recunoști și să le percepi. În acest sens vom aminti încă o dată textul final din *Amduat:*

Cine cunoaște aceste imagini secrete,
Este un bine aprovizionat ach (transfigurat).
El intră și iese mereu din lumea subpământeană,
Vorbește mereu cu cei vii,
Încercat cu adevărat, de milioane de ori.

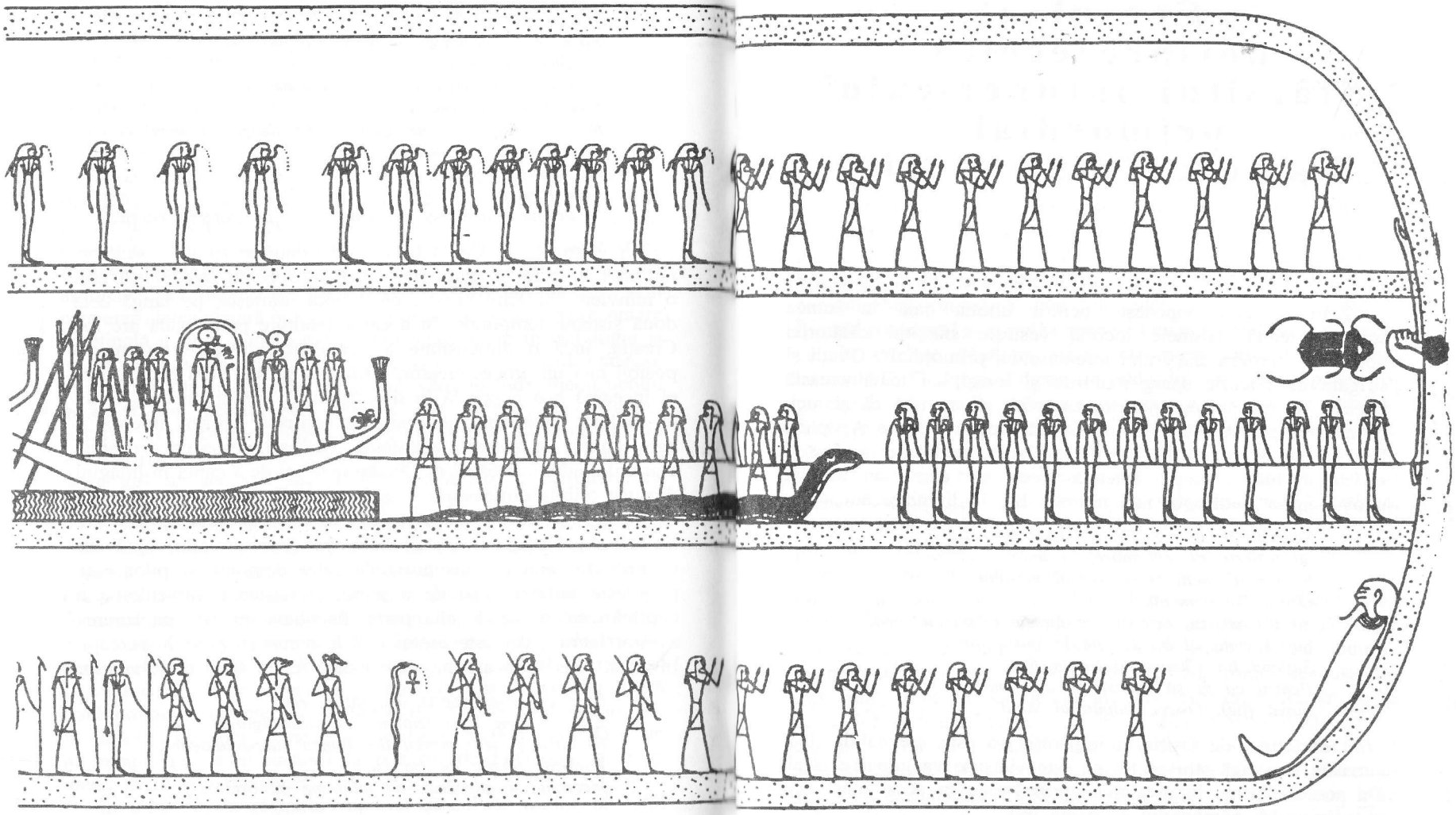

Ceasul al doisprezecelea. Sfârșitul întunericului primordial. Nașterea mult dorită

Zeul soarelui poposește pentru ultima dată în lumea subpământeană. Numele locului vestește sfârșitul călătoriei nocturne: „peștera sfârșitului întunericului primordial". Ovații și strigăte de bucurie sparg malurile și totuși, cu toată această bucurie de a trăi care penetrează totul, nu se uită că și aici, ba chiar după nașterea Marelui Suflet, trebuie respins Apophis. Încă o dată se ia rămas bun de la Osiris, zeul care rămâne și rezistă în lumea subpământeană. Zece zei, care stau în fața unui „tablou", adică în fața mumiei lui, îl divinizează:

Să trăiești, tu, cel viu în întunericul lui!
Să trăiești, tu, cel mare, în întunericul lui,
Stăpân al vieții și stăpân al vestului,
Osiris-Chontamenti.
Să trăiești, tu, cel viu, în lumea subpământeană!
Suflul vieții al lui Ra pe la nasul tău,
Sufletul lui Chepre să fie la tine,
Pentru ca tu să trăiești și să rămâi în viață!
Slavă (ție), Osiris, stăpân al vieții!

Despărțirea de Osiris și împărăția sa este inevitabilă. Dar cei care se roagă știu că tot ce este viață se va întoarce la el. De aceea, dorința lor cea mai aprinsă este ca acest mare zeu al adâncurilor pământului să poată trăi.

Rândurile introductive ale celui de-al doisprezecelea ceas sunt dedicate misterului renașterii soarelui:

Născut este acest mare zeu
În prefacerea sa

Drept Chepre în această peșteră.
Își fac apariția Nun și Naunet,
Huh și Hauet în această peșteră,
La nașterea acestui mare zeu,
Pentru ca el să iasă din lumea subpământeană,
Să se coboare în barca zilei
Și să se înalțe din coapsele lui Nut.

În aceste câteva rânduri se combină trei imagini diferite ale Creației. Prima imagine a gândacului chepre, care iese din întunericul lumii subpământene și, la fel ca soarele dimineții la răsăritul său, introduce o nouă eră, este aparent cea mai simplă, dar în realitate cea mai misterioasă. Prin prismă psihologică, scarabeul care apare din întuneric atrage atenția asupra posibilității unei *manifestări spontane* a unui conținut inconștient, așa cum poate avea loc într-un *eveniment sincronist.* Printr-un eveniment sincronist înțelegem întâlnirea *rațională*, neexplicabilă cauzal, a unei întâmplări psihice cu una fizică. În mod paradoxal s-ar putea spune că evenimentele sincronistice, cu alte cuvinte creatoare, sunt „întâmplări" rare, dar orientate rațional (C. G. Jung). Putem, de pildă, într-un vis, să percepem un eveniment care în realitate se va petrece abia mâine. „Întrucât nu se poate percepe ceva ce nu există, trebuie să presupunem că el există totuși într-o formă oarecare..." Explicația rezidă – după Jung – „în presupunerea că paralel cu evenimentul (viitor) obiectiv trebuie să existe o ordine subiectivă, adică psihică, similară sau identică, care, la rândul ei, nu poate fi explicată prin nici un efect cauzal anticipabil" (*Scrisori* II, p. 408). Același lucru este valabil atunci când ne gândim intens la un om. În aceeași clipă sună telefonul și acesta ne vorbește. Așa cum o arată această întâmplare și altele similare, pare să existe ceva ca un *simț* din planul doi, care dirijează rațional anumite evenimente cotidiene și conștiința zilei. Sincronicitatea este un important principiu explicativ al unor asemenea fenomene și ne obligă la o gândire care se opune diametral gândirii cauzale curente. Cred că gândirea stimulată de teoria cuantică indică aceeași direcție. Observarea lumii atomice și subatomice au arătat că despărțirea strictă între observator și experiment, între subiect și obiect și separarea care pornește de la Descartes între lumea exterioară fizic-obiectivă și lumea interioară psihic-subiectivă este îndoielnică. Un coleg, care a lucrat multă vreme în fizica atomică și activează acum ca psihoterapeut,

este de părere că fizica modernă „s-a lovit de un spirit autonom viu în materie, cu care, date fiind (propriile) ei metode, nu știe ce să facă“[54]. Deși teoria cuantelor este unanim recunoscută, cercetătorii nu sunt perfect de acord în ce privește interpretarea ei. Mie mi se pare că gândirea sincronistă nu mai poate fi totuși exclusă.

C. G. Jung n-a ezitat ca, în legătură cu evenimentele sincroniste, să vorbească de „acte de creație în timp“. Ce a înțeles el prin aceasta eu aș vrea să vă spun prin cuvintele Mariei Louise von Franz. Autoarea se referă în acest loc la gândirea chineză, pentru că acolo este exprimat clar paradoxul a tot ce există – în cel de-al unsprezecelea ceas a fost deja vorba despre aceasta: „Un eveniment sincronist este o întâmplare acauzală și, de aceea, s-ar putea spune, un act de creație. Așadar, Jung credea într-o *creatio continua*, la fel ca anumiți fizicieni moderni, care cred că, în lumea în care trăim, există un loc unde se creează ceva nou. Evenimentul sincronist ar fi o asemenea creație nouă. Pentru spiritul chinez acest lucru este, firește, de la sine înțeles, pentru că chinezii gândesc în noțiuni sincroniste, iar actele de creație ca evenimente sincroniste vin din această gaură unde se ating cerul și pământul. La aceasta se adaugă splendida idee chinezească, după care omul poate, într-adevăr, să intre în contact... Dacă cineva, fără să-și facă nici un fel de iluzii și fără ceea ce face lumea obișnuitului *ego*, se scufundă cu toată sinceritatea în sine însuși, atunci el ajunge la acest gol central, unde are loc Creația. De aceea chinezii se gândeau că, în mod sigur, înțelepți sau sfinți, personalități foarte rare, pot atinge acest centru și, după ce au ajuns la acest sâmbure intim al personalității lor, pot atinge cerul și pământul și pot fi astfel părtași la Creația în univers“ (*Wissen aus der Tiefe*, p. 142 ș.u.). Aceste rânduri exprimă deosebit de frumos faptul că individul, atunci când se apleacă sincer și cu spiritul treaz asupra imaginilor arhetipale ale sufletului său sau asupra reprezentărilor religioase vii ale timpului său, poate participa la spiritul creator imanent lumii. Dar aceasta este o trăire numenală, pentru că aici eternitatea poate lumina pentru o clipă temporalitatea lumii noastre. Această apropiere de etern constituie forța fascinantă a imaginilor din *Amduat*. Nicăieri ele nu sunt atât de evidente ca în ultimul ceas al nopții, unde cerul și pământul se ating formal.

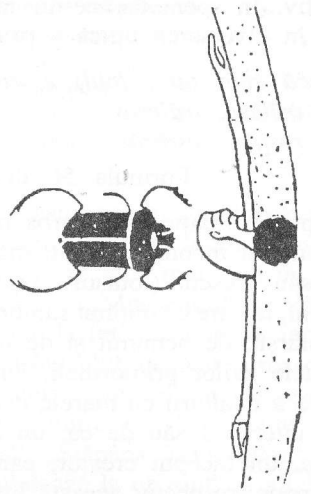

Șu îl întâmpină pe zeul soarelui cu brațele deschise.

Tocmai în acest loc întâlnim pentru ultima dată gândacul chepre, în care este reprezentat plastic miracolul înnoirii vieții: la sfârșitul celui de-al doisprezecelea ceas el va fi întâmpinat de brațele deschise ale lui Șu, pentru a fi înălțat ca soarele dimineții noii epoci la lumina zilei. Într-adevăr, locul propriu-zis al tainicei regenerări se află în punctul cel mai adânc al lumii subpământene, acolo unde ființa și neființa, lumea Creației și haosul se alungă reciproc, dar aici acest miracol se realizează, așa cum se repetă în fiecare dimineață răsăritul soarelui deasupra orizontului de est. Credința profundă a egipteanului este că, în măsura în care cunoaște lucrurile subpământene și se orientează cu seriozitate spre ele, fără să se eschiveze de la întuneric, el poate participa la acest miracol. A doua imagine a Creației numește două dintre cele patru *perechi de zei primordiali:* Nun și Naunet (apele primordiale), Huh și Hauhet (spațiul nesfârșit, golul). Nu sunt amintiți Kuk și Kauket (întunericul) și nici Amun și Amaunet (invizibilul, ascunsul). Această optime a puterilor haosului produce într-un mod misterios *oul primordial* – potrivit altei reprezentări marele Flecar a fost cel care l-a creat –, sau floarea de lotus, din care și-a făcut apariția copilul soare. Așa apare lumea. Oul primordial și lotusul sunt două simboluri ale unui principiu interior-sufletesc, creator din

inconștientul colectiv. În speranța acestui factor, mortul poate spune despre sine în inversarea tipică a priorităților:

... Dacă sunt tare, (oul) e tare.
Dacă trăiesc, trăiește.
Dacă respir, respiră.

Formula 56 din *Cartea morților.*

În acest concept de creație este vorba mai puțin de ivirea spontană a unui conținut inconștient, cât, mai degrabă, de ceea ce e clocit (oul) sau crescut (lotusul). Optimea simbolizează un întreg preconștient, în care e conținut sâmburele noii conștiințe. Cât de ascuns, nesfârșit, de nenumit și de necuprins este acest întreg o arată numele zeilor primordiali. Un om, care trăiește experiența numenală a întâlnirii cu marele necunoscut este, dacă se lasă pătruns în interiorul său de ea, un om transformat. În el s-a pus sămânța, un început creator, care poate și vrea să crească. Acest germene, respectiv această înflorire, poate fi, de exemplu, urmarea unei mari și profunde iubiri. Dar această relație de dragoste este, în anumite împrejurări, în aspectele ei personale, tot atât de puțin țelul propriu-zis, cum se întâmplă și cu oul sau cu lotusul. Esențial este copilul soare conținut aici, un al treilea factor, în care se manifestă conținutul creator în germene. Din fiecare iubire poate crește ceva, care să se realizeze în lume.

Am ajuns astfel la al treilea concept al Creației, nașterea soarelui din sânul *zeiței cerului Nut.* Această imagine ilustrează mai mult calitatea sentimentală a transformării decât latura emoțională a înnoirii. Transformarea conștiinței are ca urmare, pe de o parte, o înnoire a orizontului conștiinței prin știință și cunoaștere, pe de altă parte, însă, o profundă referire prin sentimente la lumea interioară sau la lumea înconjurătoare. Și pentru această unire prin sentimente egipteanul a imprimat o frumoasă imagine: anume el își închipuie că barca solară apărută din vulva zeiței cerului călătorește pe trupul lui Nut peste cer. Astfel, contactul cu marea zeiță se păstrează permanent!

Tema centrală a ultimului ceas al nopții este prezentată din nou în registrul de mijloc. Datorită ajutorului activ al celor doisprezece zei și treisprezece (!) zeițe, barca solară și echipajul ei pot fi trași prin corpul unui șarpe uriaș.

Venerabilii lui Ra,
Care sunt în spatele lui și în fața lui,

Se nasc zilnic în pământ,
După nașterea acestui mare zeu
În estul cerului.
Ei intră în imaginea secretă
A șarpelui „vieții zeilor" ca venerabili,
Și ies ca întineriții lui Ra
În fiece zi.

În măruntaiele acestui zeu al șerpilor se realizează miracolul propriu-zis al întineririi. Acest lucru reiese clar din numele celor care trag. Zeii, care încă mai stau *în fața* zeului șerpilor, se numesc „Bătrânul", „Moșneagul", „Vârstnicul slăbănog", „Încărunțitul" și altele la fel. Ca atare ei întruchipează, evident, principiul conștiinței învechit, depășit și masculin. Cu totul altfel stau lucrurile cu zeițele, care deja au depășit misteriosul proces al nașterii șarpelui. Dintre ele face parte „Cea care privește desăvârșirea lui Ra", „Stăpâna întineriților", „Stăpâna veșniciei Djet", „Cea care jubilează la orizont" și altele. Zeii din registrul superior jubilează și ei, așa ca „Stăpânul vieții", „Cel care jubilează", „Veselul" sau „Stăpânul jubilației". Ei toți știu de marele moment al nașterii, de acel miracol prin care zeul soarelui întinerește și crește o dată cu forța creatoare și o umple.

Dar ce determină acest miracol? Foarte simplu: zeul șerpilor, al cărui nume este „Ka-ul celui care împrumută viață zeilor". Cu puțin înainte de înnoirea lui definitivă, întregul echipaj al bărcii trebuie să se mai scufunde încă o dată în adâncurile întunecate, fără a ști dacă există o ieșire din acest întuneric. Încă o dată fiecare impuls propriu Eu-lui, orice râvnire și orice lăcomie de independență și proprie putere de a se impune trebuie sacrificate zeului șerpilor. Cel care trebuie să aducă

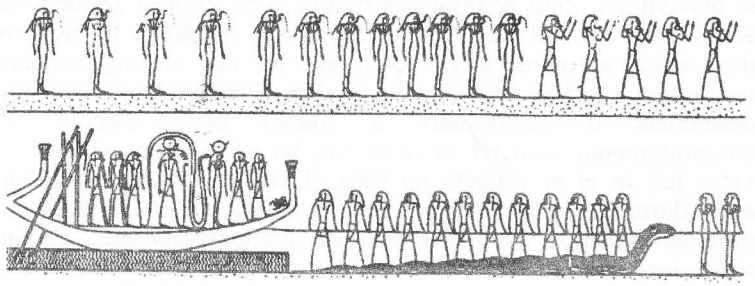

Zeul șerpilor din ceasul al doisprezecelea.

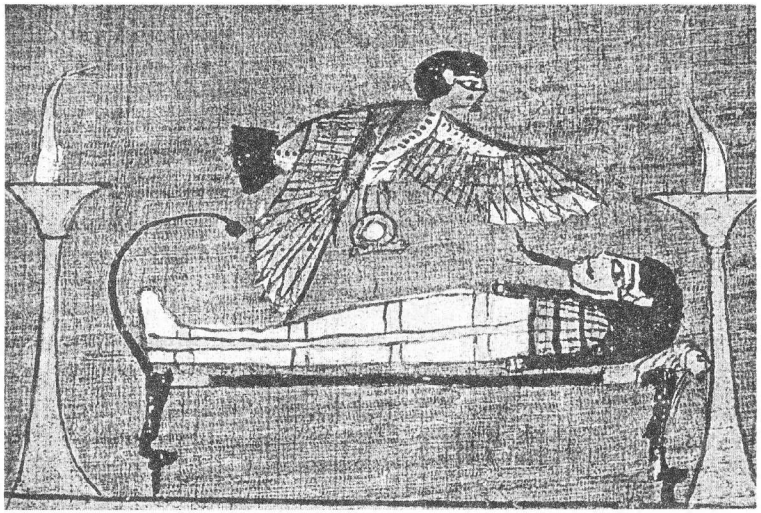

Sufletul Ba cu înfățișare de pasăre zboară cu inelul șen, simbolul înnoirii fiecărei vieți, deasupra mumiei mortului.
Papirusul *Ani*, British Museum, 10470/17

aceste jertfe poate fi cuprins de o profundă disperare, căci toate eforturile (vâslașii) și toate acțiunile țintite (straja), ba chiar orice speranță în izbucnirea unor timpuri noi (șarpele timpului din cel de-al unsprezecelea ceas) ar putea fi zadarnice. Nu cumva totul a fost fără noimă? Nu cumva m-am străduit zadarnic? Îndoieli de felul acesta și altele asemănătoare ne pot cuprinde în acest moment. Suntem lăsați, fără milă, pradă zeului șerpilor, dar – din fericire – există un înapoi. Întunericul din interiorul șarpelui este asemenea morții omului plin de idealuri și bunăvoință. Zeul șerpilor împrumută oamenilor și zeilor forțe Ka. Despre sufletul Ka a fost deja vorba la împărăția lui Sokaris din ceasul al patrulea. Și acolo era un zeu al șerpilor care transmitea morților fericiți puteri Ka. Prin sufletul Ka este desemnată o determinare a soartei care, dincolo de comportamentul concret al unui om, își pune amprenta asupra vieții lui. În el se reflectă un sens al vieții aflat în planul doi, care durează, indiferent ce s-ar întâmpla, până dincolo de moartea acestuia. Ținând seama de iminenta naștere, trebuie avută încredere în acest sens independent de conștiința de Eu. Dar ne-am exprimat prea nevinovat, căci redobândirea acestei vitalități pare posibilă numai pentru cel care a cunoscut pe

propriu-i trup leșinul care l-a cuprins în gâtlejul șarpelui. Aici rezidă o adâncă umilire, și probabil că nu există nimic care să facă mai perceptibilă această umilire decât conștientizarea propriilor impulsuri-umbre. Întunericul corpului șarpelui îl depășim abia atunci când încetăm să combatem răul numai în afară. De o reală transformare a conștiinței și de o reală înnoire poate fi vorba abia atunci când este cunoscut răul din interior. Nu este suficient să știu că nu pot face cutare sau cutare lucru; *îl fac!* Nu este suficient să știu că cutare sau cutare lucru este prost și rău; *așa sunt*! Omul are laturi demonice și îngrozitoare, și nici eu nu fac o excepție de la toate acestea. Aceasta este umilirea întunecatului zeu al șerpilor, pe lângă care nu trece nimeni, dacă vrea să fie părtaș la noua creație. Acest zeu stă de pază la ieșirea din lumea subpământeană și păzește taina înnoirii vieții: spiritul pământului și al materiei. Noua conștiință apare evident acolo unde ne lăsăm pradă umilirii fără milă de către zeul șerpilor întunecat, subpământean și de neînțeles.

Vreau să termin cu visul unui meseriaș de 45 de ani. Visul arată, cu o înfricoșătoare plasticitate, cum copilul nou-născut și, implicit, noul conținut al vieții poate fi găsit uneori în mijlocul aspectelor haotice, respingătoare și scârboase ale vieții noastre. „Copiii mei aduc în casă lăzi pline de bucăți de carne. Deodată acolo descopăr un sugar. Mă cuprinde groaza, îl scot și-l duc la etajul de sus. Acolo îl spăl și caut ceva de mâncare pentru el."

Aceasta este nașterea noii conștiințe superioare (etajul de sus) din haos. Tocmai acolo, unde nu mai așteptăm nimic, este îngropat copilul. Un adevăr străvechi și mereu nou. Parafrazând un rând din formula 115 din *Cartea morților*, am putea, deci, spune:

Cel care își îndreaptă privirea spre întuneric,
Aceluia i se deschide esența luminii (a soarelui).

Epilog

Am zăbovit multă vreme lângă imaginile adesea misterioase, fascinante, ale lumii subpământene. Rămânem împietriți de uimire în fața mărturiilor milenare din mormintele regilor. În unii privitori se naște o iubire care nu-i va mai părăsi de aici înainte. Cu tot aerul străin al lumii egiptene a zeilor, care la început poate îngreuna pătrunderea ei, din ea răzbate un profund umanism, în care grijile, nevoile, speranțele și temerile strămoșilor noștri se simt nemijlocit. Imaginile stau mărturie pentru un puternic dor de viață și pentru o copleșitoare bucurie legată de lumea zeilor și zeițelor. Și astfel, în mijlocul mormântului, acolo unde realitatea morții și întunericul sunt atât de impresionant de aproape, ele devin mesajul vieții, al unei vieți care se poate înnoi în chip miraculos la marginea prăpastiei, a disperării și haosului.

Fiecare răposat nutrește dorința de a participa. Părerea mea este că fiecare, fără a-i exclude pe privitori, ar dori să i se alăture. Căci și în viață există o „moarte", care uneori ne apasă. Atunci nu mai simțim nimic din forțele creatoare ale Domnului, care lucrează în suflet. Întrucât și egipteanul știa de aceste stări sufletești, pentru el era întotdeauna clar că mesajul consolator al cărților despre lumea subpământeană era valabil nu numai pentru răposați, ci, în egală măsură, pentru locuitorii lumii pământene.

Am zăbovit multă vreme lângă imaginile din *Amduat*, așa cum o face și zeul soarelui, căci, cu excepția primului și al celui de-al cincilea ceas, toate încep cu observația că el, marele zeu, *zăbovește*. Verbul egiptean *hetep* care stă la bază înseamnă „a se odihni", „a se așeza jos", mai târziu însă și „a fi mulțumit", această mulțumire putând fi înțeleasă perfect în sensul unei *soarte binevoitoare*. A putea zăbovi este un dar al zeului și îi este dat doar aceluia către care zeul își întoarce cu bunăvoință fața. Numai el poate fi împăcat cu sine însuși și cu zeul. Așa cum am văzut, însuși zeul soarelui, în procesul său de peregrinare, vine în sprijinul celor care îl înconjoară. Acolo unde el zăbovește, ei reînvie pentru a fi slujit. Ce-i drept, aceștia din urmă sunt întru totul dependenți de el, dar, cu toate acestea, obosit după o zi de muncă, el nu se poate regenera fără sprijinul lor.

Deși zăbava este o binecuvântare, ea cere, totuși, în mod paradoxal, un comportament activ. Acest paradox este o componentă a misticii. Meister Eckart formulează aceasta după cum urmează și se apropie astfel de o idee fundamentală a cărților despre lumea subpământeană. (Omul) nu e fericit prin aceea că Dumnezeu este în el și îi este atât de aproape și că el îl are pe Dumnezeu, ci prin aceea că el *recunoaște* cât de „aproape" îi este Dumnezeu și că *știe* de Dumnezeu. Și un asemenea om va recunoaște că „împărăția lui Dumnezeu este aproape" (Luca, 21, 31).

Că omul trebuie să lupte pentru cunoașterea lucrurilor de dincolo, aceasta face parte din tezaurul central de idei al lumii spirituale

egiptene. Această cunoaștere este cea din care au izvorât sublimele imagini ale lumii de dincolo. Lupta pentru conștientizare ne conduce și pe noi ori de câte ori voim să reînțelegem imaginile. Dar, oricât am dori să înțelegem, nu vom ajunge niciodată la ceea ce, în cele din urmă, rămâne de nespus, cu neputință de apropiat și fără glas. Egiptenii știau aceasta foarte bine. Dacă privim decorațiunile de pe mormintele din perioada dinastiei Ramsesizilor, întâlnim un fenomen bizar. Avem de-a face, ce-i drept, cu primele unsprezece ceasuri din *Amduat*, dar lipsește tocmai cel mai important dintre ele, acela în care e vorba de nașterea soarelui. Și de ce? Cu siguranță că aici se ascunde străvechea sfială a omului în fața Atotputernicului. Este venerația față de miracolul nașterii zeului, care e descrisă în ceasul de încheiere și a impus oamenilor din epoca mai târzie a Regatului Nou stăpânirea de sus. Acolo unde Sacrul pătrunde cu o asemenea intensitate, este mai bine să taci. Acest lucru este valabil în egală măsură pentru puterile numenale în forma lor cea mai întunecată. Găsim astfel aceeași sfială în fața a ceea ce e de necuprins acolo unde e vorba de Apophis. Numai cu extremă precauție îndrăznește egipteanul să depună mărturie despre acest dușman de moarte al Creației sau chiar să copieze neființa până și în forma sa descătușată.

Dacă, în cele ce urmează, mai privim o dată retrospectiv în sensul unei considerații de ansamblu, să nu uităm că orice privire de ansamblu asupra întregului rămâne fragmentară, pentru că, până la urmă, ea nu poate atinge „întregul". În spatele a tot ce poate fi numit, se ascunde ceva „ultim" sau un „sens" pe care nu-l putem cuprinde. Chinezii numesc acest „ultim", care este totodată originea tuturor lucrurilor, *Tao* și spun:

Tao poate fi rostit, nu este veșnicul Tao,
Numele poate fi numit,
Nu e veșnicul nume.

TAO TÊ KING, nr. 1

Procesul de transformare a zeului Soare poate fi împărțit în cinci faze. În *prima* fază, care se întinde de la primul la cel de-al treilea ceas, intrăm împreună cu Ra într-o lume de deplină frumusețe și plăcere de a trăi. Copacii împrăștie din belșug umbră și oferă o bogăție de fructe. Oriunde se ivește zeul Soare, pe ambele maluri ale râului subteran izbucnesc urale de bucurie. Totul e plin de așteptare și de bucurie în întâmpinarea a ceea ce va veni. Într-o perfectă analogie cu fraza lui (pseudo) Democrit, pe care timp de secole l-au cântat alchimiștii, drama divină începe cu *bucurie*. Fraza sună astfel: „Natura se bucură de natură, natura învinge natura, natura stăpânește natura", la care C. G. Jung a făcut odată următoarea remarcă: „Această frază se confirmă într-un mod aparte în psihologia procesului de individuație" (GW, 14/II, p. 7, n. 21). Pătrunderea unui conținut numenal în conștiință poate declanșa bucurie și mulțumire și aceasta este o experiență repetabilă. Viziunea străveche a omului despre paradis este echivalentul simbolic al imaginii primordiale a întregului, respectiv a lui „Însuși", așa cum poate apărea la începutul unei faze de dezvoltare psihică. În felul acesta, omul dispune de o imagine-țintă, care, în viitor, în anumite condiții, îl va însoți o viață întreagă. Primele introspecții și priviri

aruncate în lumea interioară a sufletului sunt adesea înconjurate de un farmec special. Astfel, pentru a da numai un exemplu, unii analiști își încep analiza pornind de la un vis unic, deosebit de fascinant și copleșitor. Aceasta este fericita stare de început, în care natura se bucură de natură. Acolo unde imaginea numenală, conștient-transcendentă se poate impune și poate cuprinde un popor întreg, apare o mișcare religioasă de înnoire, așa cum omenirea a cunoscut mereu și va cunoaște, cu siguranță, și în viitor. Dar în bucuria începutului se vor infiltra curând primele semne ale unei iminente treceri, care ar putea fi grea și dureroasă. Căci cel de-al doilea stadiu, în care, potrivit lui Democrit, „natura învinge natura" sau o „înfrânge", produce în mod necesar o stare de conflict. Acum, față în față stau două impulsuri opuse: dorința de a se putea crampona de vechiul care a fost confirmat, pe de o parte, – ceea ce poate fi perfect instinctiv, pentru că lumea instinctelor este natură excesiv de conservatoare – și aspirația spre impunerea noului, pe de altă parte.

Starea conflictuală iminentă intuită mai mult sau mai puțin clar poate declanșa o *tristețe*, care poate tulbura bucuria de la început. *Amduat* o cunoaște de asemenea. În registrul superior al celui de-al treilea ceas sunt reprezentate patru *bocitoare*, printre care „cea care plânge", „cea care jelește" și „cea care acuză". Aceste zeițe întruchipează în mijlocul apelor pașnice și blânde ale lui Osiris acea mâhnire, care poate însoți procesul de înnoire sufletesc-spirituală cu toate bucuriile legate de aceasta. Acum irump cele mai diferite impulsuri emoționale. Bucuria se amestecă cu durerea, sentimentele de fericire cu cele de melancolie: așa cum se întâmplă peste tot, unde simțim aripa iubirii. Bocitoarele, cele care iubesc, nu pot lipsi din împărăția lui Osiris.

În timp ce amândouă orele începutului zugrăvesc o primă percepere conștientă a abundenței rodnice de imagini inconștiente despre suflet, în apele molcome ale lui Osiris este vorba mai mult de participarea *emoțională* în procesul de înnoire care se instalează. Acum se trezește iubirea și determină o legătură bazată pe sentimente cu ceea ce se petrece în interiorul sufletului. Amândouă sunt neapărat legate între ele. În domeniul sufletesc nu există nici o cunoaștere reală fără iubire. De aceea, în renumita sa *Epistolă către corinteni*, Pavel scrie: „Și de aș avea atâta credință să mut și munții, iar dragoste nu am, nimic nu sunt" (I *Corinteni*, 13, 2). Dacă eu am înțeles corect esența lui Osiris, el, ca zeu al morților (!), întruchipează acest principiu al iubirii, care este fundamentul cel mai de nădejde al unei prefaceri autentice și durabile.

După această fază introductivă, cel de-al patrulea și al cincilea ceas din *Amduat* (faza a doua) ne confruntă cu o situație absolut nouă. Aici se descrie o stare care, pentru majoritatea alchimiștilor, a trecut drept punct de plecare al *opus*-ului lor: treapta de *nigredo*, melancolie, teamă, nevoi și întunecime, o stare inițială haotică, în care se pierde orice orientare. Chiar dacă autorii lui *Amduat* nu văd aici punctul de plecare, ci chiar al doilea stadiu, descrierile de aici, ca și cele de acolo sunt, totuși, foarte asemănătoare. În mod absolut analog reprezentărilor despre *nigredo*, zeul soarelui este înconjurat de un întuneric înspăimântător. Din cauza numeroaselor piedici care se adună grămadă în fața lui, călătoria lui se poticnește. Există amenințarea

nemișcării. Mai mult ca oricând, marele zeu este dependent de sprijinul celorlalte zeități, care par a fi mai familiarizate cu forțele regeneratoare ale pământului și lumii subpământene. Acestea sunt, mai ales, zei ai șerpilor, care pot proteja secretul ascuns aici. *Slăbiciunea* impusă zeului soarelui reflectă, din punct de vedere psihologic, o stare plină de suferință. Aici începe „noaptea întunecată a sufletului" care, pentru unii alchimiști și mistici, a devenit punctul de plecare propriu-zis al experienței divine. După cum spune Johannes von Kreuz, sufletul se poate curăța numai în focul său și nu în alt efort propriu.[56] Este ceasul eliberării, care necesită un grad înalt de răbdare, perseverență și statornicie. Preludiul celui de-al patrulea ceas aduce totul la un numitor imaginabil simplu, atunci când comentează astfel comportamentul zeului soarelui: „*Odihnirea* acestui zeu, atunci când e tras". Ceea ce se înțelege aici din punct de vedere psihologic este, la rândul său, zugrăvit de Meister Eckart. La începutul *Cuvântărilor de învățătură* (între 1294 și 1298), el scrie: „De aceea începe mai întâi cu tine însuți și *lasă-te!*... Oamenii care caută pacea în lucruri exterioare, fie în lăcașuri sau în chipuri, la oameni sau în lucrări, în depărtare sau în sărăcie sau în umilire – oricât de impresionant sau altcum ar fi, toate acestea nu sunt nimic și nu aduc pace. Cei care caută astfel, caută complet de-a-ndoaselea. Cu cât adulmecă mai adânc în depărtare, cu atât mai puțin găsesc ceea ce caută. Ei merg la fel ca cel care greșește drumul: cu cât merge mai departe, cu atât se rătăcește mai mult. Dar ce trebuie să facă? El trebuie mai întâi să se lase lui însuși, apoi își va fi lăsat totul".[57] Desigur, acestea nu trebuie înțelese în sensul că ar fi vorba de o viață ascetică, de o fugă din fața vieții. Meister Eckart era prea aplecat spre viață, pentru a fugi din fața ei. De aceea, el continuă astfel: „Omul nu poate învăța aceasta evadând, fugind din fața lucrurilor și întorcându-se în afară în singurătate; trebuie mai degrabă să se deprindă cu o singurătate interioară, indiferent unde și la cine. El trebuie să învețe să spargă lucrurile și să-l poată apuca în ele pe Dumnezeul său și să-l poată modela în sine într-un chip esențial" (p. 61). Prin singurătatea interioară, Meister Eckart desemnează o apropiere de Dumnezeu, posibilă în cadrul cotidianului. Din punct de vedere psihologic, acestuia îi corespunde legătura cu conținuturile inconștientului, chiar și atunci când orice lucru ne abate de la ascultarea glasului interior al propriului suflet, în care se poate revela un mijloc tămăduitor, pe care C. G. Jung l-a numit „Însuși".

Despre apropierea întunecatului secret al divinității vorbește ceasul al cincilea din *Amduat*. Aici întâlnim pentru prima oară cadavrul soarelui, păstrat într-un loc protejat cu grijă în peștera din registrul de jos. „Cartea secretă" – aceasta este denumirea cadavrului – are forma de apariție a zeului morților și a zeului pământului Sokaris. Încă nu se ajunge la o unire a sufletului Ba cu cadavrul. Dar o dată cu Sokaris apare un zeu, care pare să știe de taina creatoare a adâncurilor pământului. Prezența sa semnalează că, în cadavru, zace ascunsă o forță potențială. Dar atunci când zeul soarelui este tras încet peste peștera acestuia, în mod evident pentru el este prea devreme să se unească cu adversarul său întunecat, cadavrul. Pentru această întâlnire

este nevoie de alte forţe ajutătoare. Ele apar în ceasul următor ca acei strămoşi care pun umărul la unirea lui Ba cu cadavrul.

Astfel, cea de a doua fază este caracterizată de întunecime. Dar întunericul, care, în mod conştient, este trăit mai ales ca dispoziţie depresivă, se dovedeşte, cu toate primejdiile care pândesc aici sufletul, a fi, în cele din urmă, binefăcător, căci el e cel care oferă protecţia necesară procesului de regenerare care se petrece în adâncuri. Am putea vedea în Sokaris un *eu al depresiei binefăcătoare* sau, în termeni psihologici, o forţă arhetipală, vindecătoare şi creatoare, care poate fi eficientă acolo unde conştiinţa de Eu a pierdut de mult orientarea. Este ca şi când întreaga energie, care s-a exprimat în prima fază în cele mai diferite dispoziţii emoţionale de bucurie, poftă de viaţă şi umilinţă, s-ar fi retras în spaţiul cel mai intim, pentru ca, de aici, să pregătească iminentul eveniment al prefacerii. Cea de a *treia fază* este de cea mai mare legitate posibilă. În întunericul de la miezul nopţii şi pe marginea prăpastiei, apoape de graniţa cu haosul şi cu nefiinţa, are loc unirea sufletului Ba cu cadavrul, respectiv a lui Ra cu Osiris. Aici este pus germenele noii zile. „Luminat este întunericul pământului", se spune în textul însoţitor şi, declanşate de acest miracol, izbucnesc din nou ovaţii puternice. Dar încă nici nu s-a stins ecoul lor, că un nou pericol ameninţă. Apophis, duşmanul primordial al Creaţiei şi prototipul răului şi ostilităţii faţă de viaţă, se opune procesului de înnoire. Aşa se face că zămislirea şi distrugerea stau una lângă alta şi nu există nimic şi nimeni care să poată pronostica ieşirea în siguranţă într-o direcţie sau alta. Cum ar fi posibil acest lucru, dacă însuşi zeul soarelui, pândit de primejdia din ceasul al şaptelea, trebuie să-şi înghită „ochiul", adică discul solar, în faţa duşmanului său de moarte? În acest moment de maxim pericol încetează orice recunoaştere conştientă.

Imaginile ascunse din cea de a treia fază despre călătoria subpământeană a lui Ra zugrăvesc, din punct de vedere psihologic, unirea contrariilor supreme ca ţintă provizorie a călătoriei nocturne. *Procesul intern de prefacere* (şi primejduirea acestuia) are loc în întregime în sfera inconştientului colectiv, fără a influenţa încă de pe acum pentru mult timp punctul de vedere al conştiinţei. Noul impuls creator care încolţeşte acum atrage totuşi după sine o schimbare la faţă a zeilor – ei „învie şi se ridică din epuizarea lor de moarte" – ceea ce, psihologic, corespunde unei deplasări a factorilor de ordine arhetipali. Exprimat mai simplu, aceasta înseamnă că reprezentările de valoare care-şi pun amprenta asupra imaginii de până acum a lumii şi care aparţin unui singur om sau unui popor, vor pieri, pentru a face loc unor idei *noi* şi unor reprezentări *noi*. Acestea sunt vremuri turbulente de transformări, în care descompunerea vechiului sistem de valori poate avea urmări absolut catastrofale. (Apophis!). În mod paradoxal însă, tocmai aceste vremuri de prăbuşiri sunt cele în care înnoirea religioasă şi culturală îşi poate desfăşura cele mai puternice forţe. O privire de ansamblu asupra suişurilor şi coborâşurilor istoriei de trei milenii a Egiptului poate dovedi într-un mod impresionant cele spuse. Genialii dascăli religioşi şi creatori ai cărţii *Amduat* par să fi ştiut de periculoasa tendinţă de descompunere în momentul producerii noii lumini. De aceea, ei accentuează apăsat prezenţa benefică a

totalităţii regilor şi străbunilor morţi. În mijlocul ameninţătoarei dezagregări – sau, cum am spune în termeni psihologici: disocieri –, ei garantează o continuitate, care se opune descompunerii. Ceea ce în acest motiv apare ca lume colectivă a strămoşilor, este în realitate tot ce e mai personal şi se află în posesia unui om: *comoara ascunsă a sufletului său.* Curentul subpământean este cel care, din timpuri străvechi, a făcut să rodească sufletul, curentul inconştientului colectiv, prin care ne este transmisă înţelepciunea adunată de milenii. „Adevărata istorie a spiritului", scrie C. G. Jung, „nu este păstrată în cărţi învăţate, ci în organismul sufletesc viu al fiecăruia" (GW, 11, p. 37). La *această* istorie a spiritului trebuie să se raporteze omul creator, dacă vrea sau trebuie să iasă din spiritul colectiv al vremii. În sufletul său zace ascunsă acea comoară pe care trebuie s-o ridice. Desigur, de regulă aceasta nu înseamnă că noi putem renunţa la tablouri şi scrieri, la canoanele religioase şi la mărturiile culturale ale înaintaşilor noştri, acest lucru este permis numai unor personalităţi remarcabile, marilor indivizi, pe care Biserica şi comunităţile religioase i-au desemnat sfinţi. Aceasta înseamnă însă că am înţeles cu adevărat documentele atemporale ale sufletului numai atunci când ele au provocat în sufletul nostru o mişcare, care pe viitor nu ne va mai părăsi.

Toţi „morţii fericiţi" – şi dintre aceştia fac parte şi cei care trăiesc pe pământ şi care au fost vindecaţi de epuizarea lor de moarte –, ei toţi iau parte la miracolul autozămislirii zeului soarelui, care vine la cadavrul său. În fiecare din ei s-a pus acea scânteie de lumină care germinează, şi în care se anunţă zorii unei noi zile sau unui nou eon, şi lor tuturor le-a fost redată forţa vitală, pentru ca ei să poată participa activ la cea de a patra fază a prefacerii care se instaurează acum.

Dar să ne întoarcem din nou la acel zeu, care se sustrage oricărei activităţi şi care este totuşi atât de îndrăgit: Osiris. Osiris ia şi el parte la procesul secret de înnoire. Prezenţa sa este atât de densă, încât textul însoţitor vorbeşte de o unire a soarelui Ba cu cadavrul Osiris. În această unire a contrariilor, pentru un moment toate conflictele sunt anulate, creându-se o stare paşnică de indescriptibilă frumuseţe şi linişte. N-o pot descrie altfel decât ca starea de a fi cuprins de iubire, în care noi suntem una cu noi înşine şi cu tot ce este. Visul unei femei de vârstă medie poate să cuprindă mai bine toate acestea în cuvinte: „Este noaptea târziu în Palestina. Sunt pe câmp, la ciobani. Aproape că stăm împreună. La orizont se vede un tiv auriu de răsărit de soare. *Ştiu că fiecare tufiş şi fiecare copac mă va iubi."* O minunată, fermecătoare, scenă biblică! Începutul unei noi zile e aproape. Lumina încă blândă a soarelui anunţă sfârşitul unei nopţi lungi, întunecate, poate şi reci. Femeia care visează trebuie să aştepte mult (Osiris!), la fel ca turma păzită de ciobani. Tulburată în interior şi foarte atentă, ea se întoarce spre misterul răsăritului de soare. În acest moment o cuprinde o iubire intensă, cosmică: „Ştiu că fiecare tufiş şi fiecare copac mă va iubi". În singurătatea ei, în întinderea nemărginită a cerului nopţii orientale, ea se simte înconjurată cu grijă şi protejată de vegetaţia din jur (sămânţa-Osiris), de fiecare tufiş şi de fiecare copac. Acum ea este legată de sufletul ei de plantă, ceea ce este o trăire a celei mai mari fericiri. Despre această stare, în care iubirea

este tot una cu sentimentul perisabilității, și unde Eu-l este eliberat de constrângerea particularului, ne vorbește visul nostru. Este unul din acele vise arhetipale, care de milenii apără omul de noaptea cosmică primordială.

De nenumărate generații sufletul omenesc este umplut de dorul de lumină. La fel ca visul, *Amduat*, cu fascinanta sa lume a imaginilor, stă mărturie pentru trăire, în care nașterea luminii din cel mai profund întuneric este cunoscută ca o copleșitoare trăire divină. Fiecare lumină își caută obiectul în care se poate realiza. Căci ce ar fi lumina fără lumea lucrurilor și a creaturilor? De aceea, faza următoare, a *patra*, care se întinde din ceasul al optulea până în ceasul al unsprezecelea, ne zugrăvește dinamica formării și întruchipării a ceea ce a fost pus în germene în adâncurile lumii subpământene.

Îmbrăcarea de haine noi – care este dominantă din ceasul al optulea și care se extinde în al nouălea ceas – lămurește ceea ce a determinat unirea în adâncul întunecat: o înnoire sufletesc-spirituală. Cel care are parte de această taină a devenit un *om nou*. Există lucruri în viață, care ne ating în adâncul sufletului atât de tare, încât pot să ne transforme fundamental. Ne ducem apoi la culcare și ne trezim a doua zi. Totul pare să-și fi parcurs circuitul obișnuit și totuși ceva s-a schimbat. O simțim în interiorul inimii noastre și din acel moment o purtăm ca pe o taină. Într-o zi ne ciocnim de un om complet străin și știm imediat: și el știe taina. Astfel se nasc prietenii, de-abia ce au fost schimbate câteva vorbe și astfel iau naștere comunitățile, care, oricât ar fi de diferite, servesc aceluiași țel: impunerea a ceea ce pătrunde spre lumină venind din sfera inconștientului colectiv.

Acum trebuie să punem și noi zdravăn umărul alături de vâslași (ceasul al 9-lea). Călătoria trebuie să continue spre naștere și spre răsăritul soarelui. Acum e nevoie să fii treaz în cercul străjilor lui Ra (ceasul al 10-lea), căci numai un spirit treaz dispune de capacitatea de a se impune de care e nevoie aici. Și astfel începe o *eră nouă* (ceasul al 11-lea), prin care egiptenii vechi nu mai înțeleg neapărat același lucru ca noi. Pentru gânditorul religios al Țării Nilului, fiecare timp dispune de o anumită calitate, dependentă de acțiunea unei divinități. Dacă nu ar fi așa, aceasta ar fi o stare de ne-timp și, deci, o sferă în afara Creației, pentru care răspunderea o poartă Apophis. Astfel, fiecare timp corespunde unui spațiu de joc dat de Dumnezeu, în cadrul căruia omul se poate mișca liber. Timpul astfel creat are întotdeauna și o dimensiune cosmică și se supune eternei schimbări a dramei cosmice. Din această dramă face parte și întoarcerea tuturor zeilor în apele primordiale, atunci când zeul Creației va distruge din nou tot ce a creat (*Cartea morților*, 175, 35). Lumea Creației durează miloane și milioane de ani, dar termenul ei, ca tot ce ține de timp, e limitat. Cunoașterea acestei limitări finale a tot ce există sporește încordarea cu care e privită nașterea zeului soarelui. *A cincea și ultima fază* a călătoriei nocturne aduce punctul culminant și încheierea procesului prefacerii. Încă o dată abundența imaginilor și evenimentelor crește într-o măsură greu de depășit, zeul soarelui trebuie să treacă printr-un timp de maxim dramatism. Dispozițiile emoționale ale acestui ceas sunt diversificate în mod corespunzător. Ovațiilor le urmează

adorarea plină de recunoștință a acestui zeu dimineața, dar în bucuria de viață s-a amestecat și un sentiment melancolic de tristețe pentru cel care trebuie să rămână în lumea subpământeană, pentru Osiris. Rugile care-i sunt înălțate demonstrează vivacitatea sa. Acum, când a părăsit împărăția sa subpământeană, trebuie uitat că *el* este și rămâne „stăpânul vieții" și că regenerarea a tot ce e viață rămâne dependentă de forța sa vitală legată de întunericul pământului. Actul creator, acolo și unde se precipită, este legat de o dureroasă jertfă. O dată cu Creația și întruchiparea ei, este impusă necesitatea de a se despărți de spiritul creator viu, care acționează aici. Tot ce s-a creat vreodată trebuie să se despartă de creatorul său. Aceasta creează o dureroasă distanță între creator și creatură. Multe mituri ale Creației accentuează această distanță, relatând că zeul primordial, după ce săvârșește fapta, se întoarce în depărtarea extremă a cerului. Acolo el sălășluiește *ascuns*. Cel mai cunoscut exemplu egiptean pentru caracterul ascuns al zeului Creației este Amun. Numele său înseamnă „nevăzutul", „ascunsul", ceea ce i-a inspirat adesea pe poeții de imnuri:

Unic este Amun, care s-a ascuns de ei,
Care se învăluie în fața zeilor,
Așa încât nu-i cunoști esența;
El este mai departe decât cerul, mai adânc decât
Lumea subpământeană
Nici un zeu nu-i cunoaște adevăratul chip
Imaginea lui nu se desfășoară în rolele scrise,
Despre el nu înveți...
El este prea plin de taine, pentru a-și dezvălui măreția,
Este prea mare pentru a-l putea cerceta,
Prea puternic, pentru a-l recunoaște.
Cazi pe loc de groază,
Dacă îi pronunți cu știință sau fără știință
Numele său secret.
Nu există nici un zeu care să-l poată striga.
Chezașul Ba îi ascunde numele
Ca pe secretul său.

ÂHG, 138, 17-29.

Secretul Creației nu poate fi dezvăluit, nici recunoscut și nici explicat în scrieri. Deoarece zeii *plâng* „imaginea lui Osiris"[58], de aceea *trebuie* ei să plângă, pentru că acest plâns le amintește în mod necesar că fiecare creație se produce cu o scindare dureroasă și cu o pierdere. Prezența lui Osiris are grijă ca bucuria ceasului prezent să nu se reverse, ci, mai degrabă, să fie însoțită de recunoștință și respect față de marele Necunoscut. Încă o dată, ca în al șaselea ceas, între Ra și Osiris există o strânsă legătură. Acesta este momentul nașterii!

El este precedat de o stare de maximă primejduire și de o trăire de mare intensitate. Deodată totul pare să fie pierdut! Barca solară a lui Ra și o dată cu ea numărul incomensurabil al tuturor fericiților sunt înghițiți de trupul unui zeu al soarelui uriaș și străvechi. Textul însoțitor bagatelizează proporțiile uriașe într-un mod tipic eufemistic:

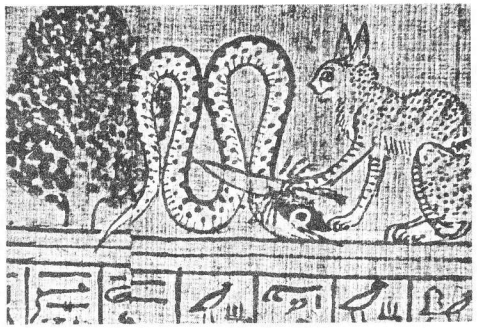

Zeul soarelui Ra, sub forma unui motan, taie capul dușmanului său Apophis. Imagine reprodusă după papirusul *Hunefer*, British Museum, 9901.

„Ei (zeii) intră ca venerabili în imaginea tainică a șarpelui, care dă viață zeilor (*anch ntrw*) și ei ies din ea în fiecare zi ca cei întineriți de Ra". Așa cum am putut observa în reprezentările lui Apophis, omul religios din vechiul Egipt se sfiește să redea numenalul în aspectul său periculos. În realitate, zeul șerpilor legat de secretul regenerării este orice altceva decât inofensiv. Cine ne garantează că „moartea", cerută aici, va duce la o nouă viață? Cine ar îndrăzni să prognozeze ce va ieși din confruntarea necondiționată a unui om cu conținuturile inconștientului său? Într-un moment care decide totul, puțin înainte de nașterea noului, atunci când e vorba de transformarea și vindecarea unui om, noi trebuie să ne lipsim de orice certitudine. „Un drum de groaz-a fost, dar ce dovadă"*, astfel comentează Faust coborârea sa în împărăția mumelor. Aceasta o poate spune cel care are parte în călătoria pe marea nopții de o soartă binevoitoare. Credința profundă a vechilor egipteni spune că viața se înnoiește și la granița sa extremă, ba chiar tocmai acolo. Astfel, zeul șerpilor întruchipează ca un întunecat și dușmănos spirit universal al adâncurilor un secret consolator, care are legătură cu Creația și nașterea. Oriunde se revelează acest miracol, Creația se repetă ca „prima oară". Și ca prima oară, și în al doisprezecelea ceas din *Amduat*, zeul aerului Șu este prezent pentru a separa, încă o dată, cerul de pământ și a elibera astfel drumul pentru desfășurarea Creației într-un spațiu intermediar apărat cu grijă de zeități. Cu această naștere, o lungă noapte se apropie de capăt. Viața se trezește în sate, încă înainte ca primele raze blânde ale soarelui de dimineață să treacă de orizont. Oameni și animale se adună la locurile cu apă. Pe ogoare se ară și se sapă. Toți folosesc orele răcoroase ale dimineții, căci știu prea bine că soarele care urcă la amiază va face ca munca să fie vizibil mai grea. Așa trăiesc oamenii din Africa de milenii, după mersul soarelui. Și întotdeauna, când îmi amintesc de timpul pe care l-am petrecut în Africa, în mine se trezește un dor de a mă apropia de taina acestui continent. Poporul vechilor egipteni a decăzut de mult, dar taina Africii și, o dată cu ea, cea a vechilor egipteni, trăiește mai departe la fel de intens.

* J. W. Goethe, *Faust*, București, 1962, vol. 2, p. 97, traducere de Lucian Blaga.

Anexe

Glosar

Ach: un Ach este un suflet fericit, a cărui eficacitate și vitalitate spirituală se continuă neîntrerupt. Textual, expresia înseamnă ceva ca „cel care strălucește", a cărui „strălucire de lumină" sfidează întunericul morții. Încă în formulele piramidelor (155 ș.u.) regele mort este denumit „Ach, care nu piere".

Aker: ca întruchipare vie a pământului și lumii subpământene, el ajunge zeul pământului. Reprezentat ca leu dublu, sfinx dublu sau taur dublu, el păzește intrarea și ieșirea lumii subpământene. În întunericul lumii subpământene el păzește taina înnoirii vieții la marginea spre haos.

Anubis: zeul îmbălsămării, însoțitorul morților, paznicul tainelor legate de sarcofag.

Apophis: zeu străvechi, dușman de moarte al Creației, care trebuie mereu respins. Întruchiparea răului și neființei. Neființa sa se arată și în faptul că îi sunt răpite toate organele senzoriale. Mai ales este amintită orbirea sa. Mormăitul lui răsună în întreaga lume subpământeană. Din punct de vedere psihologic, el întruchipează o dimensiune a celei mai profunde inconștiențe, pe care egipteanul o identifică cu răul absolut.

Atum: zeul care întruchipează unitatea inițială a universului și ajunge astfel zeul Creației. Ca cel mai bătrân din grupul celor nouă zeități de la Heliopolis, el trece drept „cel care a fost singur în apele primordiale" (*Cartea morților*, formula 17, 1), ca zeul care se autofecundează, din care emană toate celelalte zeități. Mai târziu, forma de apariție a zeului soarelui seara, ca moșneag. Despre el se spune că Ra, sub înfățișarea sa ca Atum, ar fi obosit și îmbătrânit.

Ba: manifestarea unei puteri spiritual-sufletești, care-și trage forțele de la zeul soarelui, „marele Ba". De pe urma lui trăiesc toți oamenii și zeii fericiți. O parte a sufletului care se mișcă liber și aspiră spre cer și a cărui eficacitate se înnoiește în fiecare noapte, când zeul soarelui, ca Ba, se unește cu cadavrul său, respectiv cu Osiris (ceasul al 6-lea din *Amduat*). În această unire tainică sufletele *Ba* ale tuturor răposaților învie. Din punct de vedere psihologic, *Ba* simbolizează o parte a sufletului care, spre deosebire de Ra, are de-a face mai puțin

cu realizarea prin propriii urmași sau prin opere concrete, ci, mai degrabă, cu dorul de spiritual-ceresc și de depărtări.

Cadavrul soarelui: în punctul cel mai adânc al lumii subpământene, în cel de-al șaselea ceas din *Amduat*, zace cadavrul soarelui. Cu el se unește zeul Soare în forma sa de suflet Ba. Din acest *mysterium coniunctionis* rezultă înnoirea vieții și a creației. Din punct de vedere psihologic, cadavrul soarelui întruchipează tot ce a trăit vreodată sub lumina soarelui și a căzut acum în uitare, adică în lumea subpământeană. De aceea, strămoșii sunt strâns legați de el. Întoarcerea sufletului Ba, care are nevoie de înnoire, la cadavru corespunde cufundării vechii conștiințe în inconștientul colectiv și regenerării care rezultă de aici.

Gândacul Chepre: „cel care devine", „cel care apare", forma de apariție a zeului soarelui dimineața, reprodus mai ales ca scarabeu. Simbol al zeului soarelui întinerit. Vezi mai jos: „scarabeu".

***Geb*:** zeul pământului și tatăl lui Osiris. Zeul aerului Șu creează lumea prin separarea perechii de părinți primordiali Geb (zeul pământului) și Nut (zeița cerului).

Hathor: „Casa lui Horus", străveche zeiță-mamă cosmică. Rolul ei protector se exprimă predilect prin reprezentarea ei sub formă de vacă. Ca femeie cu coarne de vacă, ea poartă pe cap discul soarelui. Ea este zeița dragostei și a morților. Ca „ochi al lui Ra", ea devine o leoaică sălbatică, furioasă. Astfel, ea reflectă în ambivalența tipică pentru toate marile zeițe o putere feminină tainic-protectoare și răzbunător-distrugătoare.

Horus: fiul lui Isis și Osiris, al cărei succesor și moștenitor va deveni. Zeul regilor și al cerului. De cele mai multe ori înfățișat cu capul unui șoim sau ca șoim.

Isis: „șireata", „bogata în farmece" soră-soție a lui Osiris și mamă a lui Horus. În Regatul Nou este cea mai importantă zeitate feminină. Ca mamă cu pruncul Horus în poală ea este imaginea străveche a *Madonna lactans*.

Ka: spre deosebire de Ba, care se mișcă liber și are înfățișare de pasăre, Ka este legat de trupul mortului care se odihnește și de pământ. El întruchipează un tip de putere asupra vieții care se pierde în moarte. De aceea, trebuie restabilită unitatea omului cu Ka-ul său în ritualul morților într-un mod ritual-magic. Jertfele pentru cel mort ajung la Ka-ul său. Ka-ul reprezintă ceva ca determinarea individuală a omului, adică soarta ce i-a fost rezervată. În măsura în care Ka este transferat de la zeu la om, respectiv de la o generație la alta, el simbolizează o parte a sufletului, care vrea să se realizeze în viața concretă și în continuitatea ei pământeană.

Lac de foc: în *Amduat* reprezentat numai în registrul de jos al ceasului al cincilea. O dată cu *Cartea celor două căi din Regatul Mijlociu*, lacul de foc ține de topologia lumii subpământene. În timp ce apa sa distruge dușmanii, ea le oferă morților fericiți viață și hrană,

iar în *Cartea porții* se spune chiar despre Osiris că respiră apa sa sfântă (*Cartea porții*, ceasul al 6-lea, scena 41).

Maat: personificarea echității sociale și a ordinii cosmice, date o dată cu Creația. Ca fiică a lui Ra, ea însoțește Creația acestuia de la bun început și se îngrijește singură în lumea subpământeană de mersul în ordine al lucrurilor. Prezența ei în *Amduat* este consolatoare, pentru că ea arată că Creația lui Ra nu încetează nici în întunericul nopții și al morții.

Moarte: egipteanul face o deosebire netă între moartea ca trecere în lumea de dincolo, pe care el și-o dorește și în care speră să realizeze o unire cu zeul, și așa-numita „a doua moarte", de care se teme. Această a doua moarte echivalează cu o condamnare definitivă, din care nu mai există scăpare.

Nephthys: „Stăpâna casei", sora întunecată a lui Isis, cu care îl jelește împreună pe fratele mort Osiris.

Noimea de la Helipolis: treimea potențată desemnează mai întâi totalitatea zeilor, care în cosmologia heliopolitană sunt împărțiți în patru generații de zei. Ea simbolizează emanația lumii zeilor și, implicit, a întregului cosmos din zeul primordial Atum.

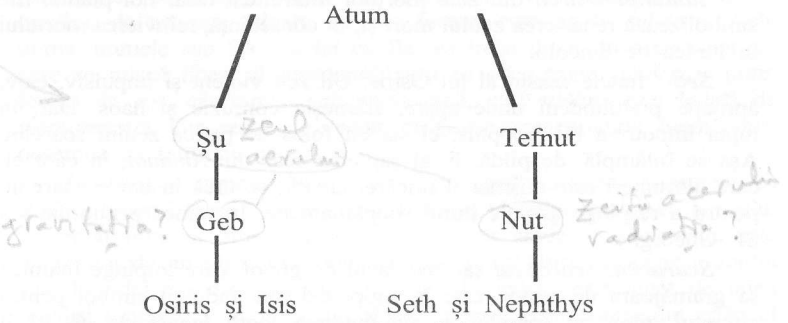

Nun: personificarea apelor primordiale, din care a apărut lumea stabilă. La răsăritul soarelui, zilnic, acest spectacol al creării lumii se repetă, un proces de care au parte și morții fericiți. *Nun* trece drept „părintele zeilor". În cel de-al zecelea ceas din *Amduat* sunt prezentați morții care s-au înecat în apele Nilului. Moartea acestora constituia, pentru egipeni, o problemă specială, pentru că nu le puteau fi înmormântate cadavrele. De aceea se spune că corpurile lor se scufundă direct în apele primordiale ale lui *Nun*, pentru a renaște din ele.

Nut: zeiță a cerului care, cu trupul ei, acoperă tot cerul. Ea înghite soarele, seară de seară, pentru a-l naște din nou în fiecare dimineață. Goală și cu brațele desfăcute, protejează, pe partea interioară a multor sarcofage, pe cel mort și îl ia în circuitul ei demn de încredere.

Osiris: zeu funerar și stăpân al lumii subpământene. Omorât de fratele său Seth, ia de soție, el, mortul, pe sora sa Isis și rămâne astfel temut în moarte. Începând din Regatul Mijlociu, de el se leagă

speranța oamenilor în reînviere după moarte. Zeu universal, foarte iubit, care împreună cu zeul soarelui Ra formează o „unitate duală" tipic egipteană: unirea Ra-Osiris.

Paviani: maimuțele soarelui fac parte din suita tradițională a zeului soarelui. Ele îl adoră și îl proslăvesc. În primul ceas din *Amduat* ele îl salută bucuroase pe Ra și deschid drumul Ba-ului său. Pavianul este însă și o formă de apariție a zeului Thot.

Ra: cel mai important nume al zeului soarelui, creatorul și păstrătorul lumii. El străbate ziua cerul în barca sa și noaptea se cufundă în lumea subpământeană, pentru a se uni acolo, ca suflet Ba cu cadavrul său, respectiv cu Osiris. Din acest *„mysterium coniunctionis"* rezultă o însuflețire și regenerare a întregii Creații. Din punct de vedere psihologic, zeul Soare întruchipează un principiu de conștiință al inconștientului colectiv, adică sursa și impulsul oricărei deveniri.

Rasetjau: numele unei sumbre regiuni de nisip a zeului funerar Sokaris din Memphis, adică din ceasul al patrulea și al cincilea al nopții din *Amduat*. E. Hornung îl traduce prin „acțiunea de a trage", ceea ce dă un sens, pentru că barca soarelui trebuie trasă aici, peste aceste bancuri de nisip, care-i stânjenesc călătoria.

Sămânța-Osiris: din zeul morților mumificat răsar noi plante. Ele simbolizează renașterea zeului mort și, în consecință, reînvierea mortului în lumea de dincolo.

Seth: fratele asasin al lui Osiris. Un zeu violent și impulsiv, care, aproape pretutindeni unde apare, stârnește confuzie și haos. Dar, în lupta împotriva lui Apophis, el sta cu folos de partea zeului soarelui. Așa se întâmplă, de pildă, în al șaptelea ceas din *Amduat*, în care el, care altminteri este dușmanul oricărei creații, se urcă în barca soarelui, pentru a respinge șarpele lumii subpământene. Imaginea primordială a Sf. Gheorghe.

Scarabeu: *scarabeul* sau gândacul de gunoi, care împinge înaintea sa grămăjoara de gunoi, este în Egipt cel mai îndrăgit simbol pentru circuitul zilnic al soarelui și autoînnoirea vieții legată de el. El îl întruchipează pe zeul soarelui în forma sa întinerită, regenerată. Denumirea egipteană *chepre* a fost legată de verbul corespunzător *chpr*, care înseamnă „a apărea", „a se preface". Vezi sus, „Gândacul Chepre".

Sokaris: zeu funerar din Memphis, identificat încă din inscripțiile piramidelor (Pyr, 620c; 1256c; 1824b) cu Osiris. Ca zeu al pământului cu cap de șoim el domină ceasul al patrulea și al cincilea din *Amduat*. În peștera lui Sokaris (ceasul al cincilea), apărat de un zeu al șerpilor înaripat, cu trei capete de șarpe și un cap de om, Sokaris reprezintă forma subpământeană a zeului soarelui și, implicit, marea taină a adâncurilor pământului și a forței lor regeneratoare.

Șu: zeul spațiului aerian dintre cer și pământ. El separă perechea de părinți primordiali Geb (zeul pământului) și Nut (zeița cerului). În general, el trece drept un zeu care aduce viața, nu în sensul unui zeu

al nașterii, ci mai mult al unui zeu al Creației, care „trezește la viață ceea ce este în ou" (CT, II, 33). Astfel, el este și zeul care dimineața ia în primire soarele din lumea subpământeană, pentru a-l preda circuitului său cotidian creator (al 12-lea ceas al nopții).

Șarpele Mehen: „șarpele spiralat", care îl înconjoară pe zeul soarelui în lumea subpământeană în mod protector începând din ceasul al șaptelea. Un zeu protector al lumii subpământene.

Ta-tenen: textual „Țara înălțată", aluzie la apariția colinei primordiale din apele primordiale și la crearea lumii legată de aceasta. *Ta-tenen*, împreună cu Sokaris, Aker și Geb, fac parte din vechii zei ai pământului.

Thot: zeul artei scrisului și socotitului și, ca atare, garant al corectitudinii, mai ales la săvârșirea ritualului funerar. Se află în relație puternică cu luna, a cărei dinamică este întruchipată de Thot. Aplanator înțelept în lupta dintre Horus și Seth. În cel de-al patrulea ceas din *Amduat*, Thot îi înmânează lui Osiris- Sokaris „ochiul sfânt". Ca atare, el simbolizează o forță a conștiinței, care se naște din întunericul nopții.

Umbră: în uzul egiptean *umbra* nu are nimic de-a face cu noțiunea psihologică cu același nume. Ea desemnează mai degrabă o parte a omului, de aceeași valoare cu alte forme, cum ar fi cadavrul, Ach, inima, numele sau Ba. La fel ca Ba, ea trece drept un aspect parțial, care se mișcă liber, al persoanei, raza sa de acțiune fiind mai puțin lumea de sus, cât lumea subpământeană, căci *umbra* este legată de sfera terestră. Din punct de vedere religios-fenomenologic, l-am putea desemna ca „sufletul excursiei".

Uroboros: șarpele cu „coada în gură" a fost conceput ca „înconjurătorul lumii", care izolează lumea Creației împotriva haosului și nemărginitului. Într-un papirus din epoca târzie, copilul-soare este înconjurat de un șarpe uroboric, imagine a întineririi săvârșite a zeului soarelui, devenit din nou copil. Astfel, Uroboros este legat de taina înnoirii timpului și a vieții, un simbol pentru regenerarea din adâncul pământului.

Wernes: zonă din cel de-al doilea ceas al nopții din *Amduat*, o apă care este înconjurată de câmpii mănoase, și un „meleag" de o frumusețe paradisiacă.

Tabel cronologic

Epoca timpurie – în jurul lui 3000–2640 î.Ch.

Regatul Vechi – 2640–2134 î.Ch.

Prima piramidă de la Giseh în Saqqâra.

Textele piramidelor de pe vremea regelui Unas (2355–2325 î.Ch.).

Prima perioadă intermediară – 2134–2040 î.Ch.

Prăbușirea vechii imagini a lumii are repercusiuni catastrofale și dezlănțuie mari neliniști și tulburări sociale. Se pare însă că această epocă a cunoscut o înflorire a creației literare. Personalități spirituale marcante se afirmă în afara ideologiei regale care până acum domina totul și inaugurează o gândire proprie.

Regatul Mijlociu – 2040–1650 î.Ch.

Textele sarcofagelor. Schimbări profunde ale reprezentărilor lumii de dincolo pe vremea lui Sesostris al II-lea (1897–1878 î.Ch.). Se renunță la legătura strânsă dintre speranțele puse în lumea de dincolo și stelele circumpolare de pe cerul nordului, în schimb lumea subpământeană și împărăția zeului funerar Osiris se afirmă și mai tare în prim plan.

Perioada hiksos (a doua perioadă intermediară) – 1650–1540 î.Ch.

Pentru prima oară în istoria sa, Egiptul se află sub dictatura unui popor străin, de origine necunoscută.

Regatul Nou – 1540–1070 î.Ch.

Mormintele din stânci din Valea Regilor. Înflorirea religiei egiptene și a culturii în timpul dinastiei a 18-a și a perioadei următoare a Ramsesizilor (dinastia a 19-a și a 20-a). Cărțile despre lumea subpământeană și *Cartea morților*.

A treia perioadă intermediară – 1070–664 î.Ch.

Epoca tardivă – 664–305 î.Ch.

Anii se bazează pe datarea făcută de E. Hornung, *Valea Regilor*, p. 217 ș.u. din *Grundzüge der ägyptischen Geschichte.*

Privire de ansamblu asupra celor mai importante culegeri de texte egiptene

Imperiul Vechi și Imperiul de Mijloc timpuriu

Texte de piramide

Începând cu regele Unas (sfârșitul dinastiei a cincea, aprox. 2300 î.Cr.), pereții diferitelor încăperi și coridoare dinăuntrul piramidelor au început să fie împodobiți cu texte religioase, așa numitele texte de piramide. Ele cuprind texte dramatice, imnuri, litanii, prescripții rituale în vederea accederii la transfigurare și descântece. Conținutul lor gravitează în jurul întrebării privind existența regelui în lumea de dincolo. Spre deosebire de epoca ulterioară, lumea de dincolo este localizată în cer. Regele decedat caută apropierea salutară de Ra și de zeii din preajma acestuia, căci el este unul dintre ei. De aceea el se suie în barca soarelui, care i se pune adesea în mormânt și traversează cu ea întinderile cerului și câmpiile lumii de dincolo. Moartea sa este astfel o sosire și o reîntoarcere la zeii cerești. În schimb, lumea infernală este descrisă ca un spațiu a cărei întunecime stârnește spaimă și de aceea trebuie evitată.

Traducere: R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts,* Oxford University Press, 1969 (reeditare în 1993).

Imperiul de Mijloc

Texte de coșciuge

Cele mai importante texte din Imperiul de Mijloc sunt textele de coșciuge, o literatură religioasă bogată, care, după cum arată și numele, era scrisă pe fundul, pe pereții și pe capacul coșciugelor. Ea tratează despre reînvierea mortului și despre existența lui în lumea de dincolo. Pentru prima dată spațiul sacrificial este descris topografic și figurat sub forma unei hărți (*Cartea celor două drumuri*). Această preocupare va fi continuată în Imperiul Nou de către autorii cărților despre lumea de jos. Multe din cele aprox. 1200 de aforisme au influențat substanțial *Cartea Morților*.

Traduceri: A. de Buck, *The Egyptian Coffin Texts,* 7 vol., Chicago, 1935–61; nou: P. Barguet, *Les textes des sarcophages égyptiens du Moyen Empire,* Les Editions du Cerf, Paris, 1986.

Cartea celor două drumuri

O primă încercare de a înțelege topologico-geografic lumea de dincolo o aflăm pe sarcofagele Imperiului de Mijloc. *Cartea celor două drumuri* devine astfel un precursor al cărților despre lumea infernală.

Traducere și ilustrare: A. Piankoff, *The Wandering of the Soul,* Bollingen, seria 40, New York, 1947.

Imperiul Nou

Cartea morților

Prin *Cartea egipteană a morților* este desemnată o culegere de aprox. două sute de aforisme și ilustrații (vignete) din vremea dinastiilor a 18-a – a 21-a. Ele apar pe role de papirus, de piele, pe sarcofage, pe coșciuge sau ca decorații pe pereții diferitelor morminte din epoca Imperiului Nou și din epoci ulterioare. Nu s-a ajuns încă niciodată la un canon propriu-zis, în așa fel încât alcătuirea aforismelor variază. Unele trimit la texte de coșciuge, altele se sprijină pe reprezentări din Imperiul Vechi. Spre deosebire de cărțile despre lumea infernală, rezervate în calitate de învățătură secretă regelui, *Cartea morților* este de la bun început accesibilă oricui. Cu alte cuvinte, oricui își putea permite să ia cu el în mormânt o copie a ei. Cartea cuprinde o știință propriu-zisă a lumii de dincolo. La o primă abordare, aforismele par stranii și de neînțeles, dar pe măsură ce ne familiarizăm cu conținutul lor, ne dăm seama că ne conduc în zonele cele mai adânci ale sufletului. Unul din cele mai frecventate titluri de capitole este „Ieșirea spre ziuă". El ascunde reprezentarea potrivit căreia mortul care pășește în lumea de dincolo înarmat cu o atitudine corectă și cu anumite cunoștințe necesare legate de împrejurările proprii acelui spațiu va accede în mod sigur la el. Dar oricât și-ar dori să ajungă în lumea lui Osiris, el nu poate scăpa de spaima abisului primejdios. Egipteanul rămâne și în reprezentările sale legate de lumea de dincolo suficient de realist, încât să poată îmbrățișa întotdeauna ambele laturi ale vieții.

Traducere: E. Hornung a tradus eminent câteva aforisme, însoțindu-le de prefață și de note: E. Hornung, *Das Totenbuch der Ägypter*, Artemis Verlag, Zürich și München, 1979.

Cărți despre lumea infernală

Consemnarea textelor și reprezentărilor religioase, care au slujit de „ghid în lumea de dincolo", este o urmare a reorganizării mormintelor regale din epoca Imperiului Nou. Începând cu Thutmosis I (1505–1493 î.Cr.) mormintele vor fi săpate în pereții de stâncă ai unei câmpii

izolate din partea superioară a Egiptului, la marginea deșertului: Câmpia Regilor. Textele și imaginile, complet diferite, se află pe pereții coridoarelor și încăperilor acestor morminte tăiate în stâncă. Conținutul lor religios atestă o reorientare spirituală grandioasă ca reacție a conducătorilor spirituali ai Egiptului la catastrofa dominației străine a hicsoșilor.

Amduat, literal „ceea ce este în lumea de jos", sau *Scrierea despre spațiul ascuns*, cum este numită cartea, reprezintă cea mai veche compoziție de acest fel. Ea descrie călătoria în lumea de jos a Zeului-soare. În barca lui, Ra alunecă de la o oră la alta pe apele fluviului infernal, expus fiind la felurite primejdii. În ora a douăsprezecea se relatează în cuvinte și imagini superbe, nașterea lui în zori. Timp de două sute de ani, *Amduat* va rămâne singura decorație din încăperea mortuară regală.

După revoluția efectuată de Echnaton (1364–1347 î.Cr.) se adaugă o nouă compoziție: *Cartea porților.* Urmează apoi altele precum: *Cartea peșterilor, Cartea despre Pământ, Cartea despre Vaca Cerească* ș.a. În ele se oglindește străduința de a descoperi, în mereu alte feluri, taina reînnoirii prin moarte a vieții. Astfel, miracolul transformării este ilustrat și comentat în forme mereu noi, în așa fel încât înțelegerea acestor imagini, exprimate cu extremă concizie, ale mersului soarelui și ale reînnoirii zilnice a creației pretinde nu puține cunoștințe.

Traducere: E. Hornung, *Ägyptische Unterweltsbücher*, Artemis Verlag, Zürich și München², 1984. Cititorul interesat de cunoașterea amănunțită a cărții despre lumea infernală trebuie să consulte neapărat ediția științifică prevăzută cu numeroase trimiteri și explicații detaliate a lui E. Hornung, *Das Amduat. Die Schrift des verbogenen Raumes*, Partea a II-a, traducere și comentariu, în *Ägyptologische Abhandlungen*, Wiesbaden, 1963.

Litania Soarelui

„Cartea adorării lui Ra la apus" este o listă de 75 de invocări și de 74 de forme de manifestare (*chprw*) ale Zeului-soare, a căror varietate are ca temă capacitatea metamorfică a zeului solar. Traducere: E. Hornung, *Das Buch der Anbetung des Re im Westen, Sonnenlitanei*, Partea a II-a, traducere și comentariu în „Aegyptiaca Helvetica" 3, 1976.

Bibliografie

Assmann, J.: *Ägypten. Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur*, Urban Taschenbücher 336, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz 1984.

Assmann, J.: *Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*, München, 1990.

Benz, E.: *Die Heilige Höhle in der alten Christenzeit und in der östlich–orthodoxen Kirche*, în *Eranos Jahrbuch* XXII, 1953.

Birkhäuser, P.: *Licht aus dem Dunkel.* Die Malerei von Peter Birkhäuser mit Kommentaren von M. L. von Franz, Basel, 1980.

Meister Eckart: *Deutsche Predigten und Traktate*, herausgegeben und übersetzt von J. Quint, München, 1963.

von Franz, M. L.: *Das Unbewusste und die Wissenschaften*, în *Der Mensch und seine Symbole*, Olten, 1968.

von Franz, M. L.: *Aurora consurgens*, în *Mysterium coniunctionis*, Ergänzungsband, C. G. Jung, GW 14/III, Olten, 1978.

von Franz, M. L.: *Die Visionen des Niklaus von Flüe*, Zürich, 1980.

von Franz, M. L.: *Traum und Tod. Was uns die Träume Sterbender sagen*, München, 1984.

von Franz, M. L.: *Nike und die Gewässer der Styx*, în *Eranos Jahrbuch* 54, 198.

von Franz, M. L.: *Wissen aus der Tiefe, über Orakel und Synchronizität*, München, 1987.

von Franz, M. L.: *Schöpfungsmythen.* Bilder der schöpferischen Kräfte im Menschen, München, 1990.

Grundsky, H.: *Jakob Böhme*, Stuttgart, 1984.

Hasenfratz, H.: P.: *Zur „Seelenvorstellungen" der alten Ägypter*, în *Zeitschrift f. Religions–und Geistesgeschichte*, 42. Jg. 1990.

Hornung. E.: *Altägyptische Höllenvorstellungen*, în *Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig*, Band 59, Heft 3, Leipzig, 1968.

Hornung, E.: *Der Eine und die Vielen*, Darmstadt, 1973.

Hornung, E.: *Grundzüge der ägyptischen Geschichte*, Darmstadt, 1978.

Hornung, E.: *Zeitliches Jenseits im Alten Ägypten*, în *Eranos Jahrbuch* 47, 1978.

Hornung, E.: *Tal der Könige. Die Ruhestätte der Pharaonen*, Darmstadt, 1983.

Hornung, E.: *Die Nachtfahrt der Sonne. Eine altägyptische Beschreibung des yenseits*, Zürich und München, 1991.

Hornung, E.: *Versuch über Nephthys*, în *Festschrift für J. G. Griffiths*, 1992.

I. Ging: *Das Buch der Wandlung*, übersetzt und eingeführt von R. Wolhelm, Düsseldorf und Köln, 1956.

Isler, G.: *Von der Notwendigkeit, mit dem Bösen umzugehen*, în *Jungiana Reihe A*, Verlag Stiftung für Jung'sche Psychologie, Küsnacht, 1991, Bd. 3.

Jung, C. G.: *Gesammelte Werke* in 20 Bänden, Olten, 1974.

Jung, C. G.: *Erinnerung, Träume, Gedanken*, aufgezeichnet und herausgegeben von A. Jaffe, Zürich, 1962.

Just, W.: *Bilder der Schöpfung in Physik und Mathematik, Jungiana Reihe B*, Bd. 2, Verlag Stiftung Jung'sche Psychologie, Küsnacht, ZH (în pregătire).

Kees, H.: *Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Ägypter*, Berlin, 1983.

Lorenz, E.: *Der nahe Gott*, Freiburg im Br., 1985.

Neutestamentliche Apokryphen, herausgegeben von E. Hennecke, W. Schneemelcher, Tübingen, 1964.

Rosarium philosophorum. Ein alchemisches Florilegium des Spätmittelalters, Faksimilie der illustrierten Erstausgabe, Frankfurt, 1550, herausgegeben von J. Telle, 2 Bände, Weinheim 1992.

Schweizer, A.: *Gilgamesch.* Von der Bewusstseinwerdung des Mannes. Eine religionspsychologische Deutung, Zürich 1991.

Schweizer, A.: *Echnatons Sonnenglauben. Die religiöse Dimension der Bewusstwerdung*, în Analytische Psychologie 1991.

Stadelmann, R.: *Die ägyptischen Pyramiden*, Darmstadt, 1995.

te Velde, H.: *Seth. God of Confusion*, în *Probleme der Ägyptologie*, Leiden 1967.

de Wit, C.: *Le Rôle et le Sens du Lion dans L'Egypte Ancienne*, Leiden, 1951.

Culegeri de texte

Assmann, J.: *Ägyptische Hymnen und Gebete* (ÂHG), Artemis Verlag, Zürich und München, 1975.

Assmann, J.: *Sonnenhymnen in Thebanischen Gräbern*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 1983.

Barguet, P.: *Les Textes des sarcophages egyptiens du Moyen Empire*, Les editions du Cerf, Paris, 1986.

Brunner, H.: *Altägyptische Weisheit*, Lehren für das Leben, Artemis Verlag Zürich und München, 1988.

de Buck, A.: *The Egyptian Coffin Texts*, 7 Bde, Chicago, 1935–61.

Faulker, R. O.: *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Oxford University Press, 1969 (neu erhältlich 1993).

Faulkner, R. O.: *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, 3 vol., Wesminster, 1973–78.

Hornung, E.: *Das Totenbuch der Ägypter*, Artemis Verlag, Zürich und München, 1979.

Hornung, E.: *Ägyptische Unterweltsbücher*, Artemis Verlag, Zürich und München, 1984.

Hornung. E.: *Das Amduat, Die Schrift des verborgenen Raumes*, Teil II, Übersetzung und Kommentar, în *Ägyptologische Abhandlungen*, Bd. 7, Wiesbaden, 1963.

Note

1 ÂHG – abreviere pentru *Âgyptische Hymnen und Gebete*, ed. de J. Assmann, Artemis Verlag, Zürich und München, 1975.
2 Comp. și interesantul studiu al lui M. L. von Franz, *Nike und die Gewässer der Styx*, în *Eranos Jahrbuch* 1985, vol. 54.
3 În *Altägyptische Weisheit, Lehren für das Leben*, ed. de H. Brunner, Artemis Verlag, Zürich und München, 1988, p. 358 ș.u.
4 *Altägyptische Weisheit*, p. 145.
5 M. L. von Franz, *Styx*, p. 456.
6 Referitor la piramide în general: R. Stadelmann, *Die ägyptischen Pyramiden*, Darmstadt, 1985.
7 Pyr. este abrevierea pentru formulele piramidelor, editate de R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Comp. Privire retrospectivă asupra celor mai importante culegeri de texte în Anexă.
8 E. Lorenz, *Der nahe Gott*, Freiburg i. Br. 1985, p. 142.
9 Ceva asemănător în E. Hornung, *Tal der Könige*, Darmstadt, 1983, p. 36.
10 Cu privire la această schimbare în istoria spirituală, vezi A. Schweizer, *Echnatons Sonnenglauben. Die religiöse Dimension der Bewusstwerdung*, în *Analytische Psychologie*, 1991.
11 E. Hornung, *Der Eine und die Vielen*, Darmstadt, 1971, p. 154.
12 O privire de ansamblu asupra celor mai importante culegeri de texte egiptene și a traducerilor lor se găsește în Anexă.
13 În cele ce urmează citez din edițiile: E. Hornung, *Âgyptische Unterweltsbücher*, Artemis Verlag, Zürich und München, 1979; *Das Amduat, Die Schrift vom verborgenen Raum*, în *Âgyptologische Abhandlungen*, Bd. 7, Wiesbaden, 1963. Textele din *Amduat* sunt citate, de regulă, după ediția Artemis.
14 Comp. M. L. von Franz, *Schöpfungsmythen. Bilder der schöpferischen Kräfte im Menschen*, 1990, p. 73.
15 Din punctul de vedere al egiptologiei, E. Hornung a prezentat în cartea sa *Die Nachtfahrt der Sonne – Eine altägyptische Beschreibung des Jenseits*, Artemis Verlag, Zürich und München, 1991, o frumoasă descriere a călătoriei soarelui „în natura timpului". Aici el se referă, mai ales, la *Amduat* și *Cartea porții*. Cu puține excepții, renunț la trimiterile la cea din urmă, pentru că, în ceea ce privește construcția și structura, nu se poate compara cu precedentele ei.

16 J. Assmann, *Sonnenhymnen in Thebanischen Gräbern*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 1983, text 1.
17 Meister Eckart, *Deutsche Predigten und Traktate*, ed. și trad. de J. Quint, München 1978, Predica nr. 36, p. 323, 325 ș.u. și 327.
18 Citat după: *Rosarium psilosophorum, Ein alchemisches Florilegium des Spätmittelalters*, Faksimilie der illustrierten Erstausgabe, Frankfurt, 1550, ed. de J. Telle, Weinheim, 1992, vol. 2, p. 19.
19 E. Benz, *Die Heilige Höhle in der alten Christenzeit und in der östlich–orthodoxen Kirche*, în *Eranos–Jahrbuch* XXII, 1953, p. 369. Următoarele citate din Liturghia de Crăciun se găsesc în același studiu, p. 403 ș.u.
20 Vezi M. L. von Franz, *Schöpfungsmythen*, München, 1990, p. 279.
21 Amănunte în A. Schweizer, *Das Gilgamesch–Epos, Von der Bewusstwerdung des Mannes*, Zürich, 1991; *Das kollektive Unbewusste und Gadamers Wirkungsgeschi- chte*, p. 234 ș.u.
22 *Rosarium philosophorum...*, p. 29 ș.u.
23 E. Hornung, *Nachtfahrt...*, p. 44.
24 *Coffin Text Spruch 148;* citat după J. Assmann, *Âgypter. Theologie und Frömmigkeit einer frühen Hochkultur*, Urban Taschenbücher, 336, 1984, p. 157 ș.u. Assmann face aici o frumoasă interpretare a mitului lui Osiris.
25 H. Kees, *Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Âgypter*, Berlin, 1983, p. 300.
26 *Rosarium philosophorum...*, p. 17.
27 Despre Seth există o frumoasă lucrare a lui H. te Velde, *Seth, God of Confusion*, în *Probleme der Âgyptologie*, Leiden, 1967. Cu privire la interpretarea sa filozofică comp. M. L. von Franz, *Traum und Tod*, München, 1984, p. 42 ș.u.
28 Comp. H. P. Hasenfratz, Zur *„Seelenvorstellung" der alten Âgypter*, în *Zeitschrift f. Religions - und Geistesgeschichte*, 42. Jg. 1990, p. 205 ș.u.
29 *Licht aus dem Dunkel*, Die Malerei von Peter Birkhäuser, cu comentarii de M. L. von Franz, Basel, 1980, p. 96.
30 Comp. E. Hornung, *Tal der Könige*, p. 169.
31 J. Assmann, *Âgypten*, p. 161.
32 Citat după J. Assmann, *Âgypten*, p. 151 ș.u.
33 E. Hornung, *Versuch über Nephthys*, în *Festschrift für J. G. Griffiths*, 1992, p. 188.
34 Cu privire la Aker, vezi C. de Wit, *Le Rôle et le Sens du Lion dans L'Egypte Ancienne*, Leiden, 1951.
35 J. Assmann, *Ma'at*, München, 1990, p. 60 ș.u.
36 GW 7, 112, *Über die Psychologie des Unbewussten.*
37 Comp. explicațiile lui C. G. Jung în GW, 14/I, p. 217, 251: „Prin inconștienți îi înțelegem pe cei cărora le lipsește gnoza, adică iluminarea ființei și determinarea omului în cadrul cosmic."
38 G. Isler, *Von der Notwendigkeit, mit dem Bösen umzugehen*, în *Jungiana Reihe A*, Küsnacht, 1991, vol. 3, p. 93.

39 *Buch der Erde*, partea A, registrul E, în E. Hornung, *Unterweltsbücher*, p. 441.
40 C. G. Jung, *Mysterium coniunctionis*, GW, 14/II, 41, p. 29. Notele în paranteze A. S.
41 Citat după Jung, GW, 14/II, 150, p. 97 ș.u.
42 Această trimitere o datorez colegului meu René Malamud.
43 Cântecul perlei, *Thomasakten, Neunte Tat*, în *Neutestamentliche Apokryphen*, ed. a 3-a, ed. de E. Hennecke/W. Schneemelcher, Tübingen, 1964, p. 349- 353.
44 M. L. von Franz, *Die Visionen des Niklaus von Flüe*, Zürich, 1980, p. 129 ș.u.
45 M. L. von Franz, *Traum und Tod*, p. 51 ș.u.
46 Citat după: M. L. von Franz, *Aurora consurgens*, C. G. Jung, GW, 14/III, 181, p. 210.
47 Citat după: H. Grundsky, *Jakob Böhme*, Stuttgart 1984, p. 18 ș.u.
48 În camera mortuară a lui Ramses al IX-lea, comp. E. Hornung, *Der Eine und die Vielen*, Darmstadt, 1973, p. 155.
49 M. L. von Franz, *Schöpfungsmythen* p. 65.
50 Comp. M. L. von Franz, *Das Unbewusste und die Wissenschaften*, în *Der Mensch und seine Symbole*, Olten, 1968, p. 307 ș.u., ca și W. Just, *Bilder der Schöpfung in Physik und Mathematik, Jungiana Reihe B*, vol. 2, în pregătire.
51 Vezi E. Hornung, *Zeitliches Jenseits im Ägypten*, în *Eranos Jahrbuch...*, 47, 1978.
52 Comp. J. Assmann, *Ägypten*, p. 91 ș.u.
53 Comp. E. Hornung, *Altägyptische Höllenvorstellungen.*
54 Mă refer aici la o expunere nepublicată a lui W. Just, *Bilder der Schöpfung in Physik und Mathematik.* Este prevăzută publicarea ei în *Jungiana Reihe B*, vol. 2.
55 Meister Eckart, *Deutsche Predigten*, nr. 36, p. 323.
56 Johannes von Kreuz, *Dunkle Nacht*, vol. 2 din opere complete, München, 1987, p. 17: „După câtă silință își dă sufletul, el nu poate, totuși, prin propriile eforturi, să se curețe eficient, așa încât să fie capabil, câtuși de puțin, să se unească din desăvârșită dragoste cu Dumnezeu, dacă el nu-l ia în mâna sa și nu-l purifică în acel foc întunecat, așa cum vom mai explica."
57 Meister Eckart, *Deutsche Predigten und Traktate*, p. 55.
58 Sunt avute în vedere cele zece zeități care stau în picioare în fața mumiei lui Osiris. Și mai evident se exprimă *Cartea porții.* În textul însoțitor al unei din ultimele scene, se spune: „Ei (zeii) îl plâng pe Osiris, după ce Ra a ieșit din «ascunziș»". E. Hornung, *Unterweltsbücher*, scena 93, p. 303.

Cuprins

Cuvânt înainte 5
Pregătirea 7
Amduat – *scrierea despre spațiul tainic* 20
***Titlul cărții* Amduat** 26
PRIMUL CEAS: Jubilația pavianilor. Contactul cu sufletul animalelor 33
CEASUL AL DOILEA: Mănoasa țară a țipirigului. Prima întâlnire cu lumea totală a imaginilor din suflet 48
CEASUL AL TREILEA: Apele blânde ale lui Osiris. Experiența iubirii în lumea imaginilor sufletului 60
CEASUL AL PATRULEA: În țara șerpilor a lui Sokaris. Întunecata noapte a sufletului 72
CEASUL AL CINCILEA: Taina peșterii lui Sokaris. Forța creatoare a depresiei 92
CEASUL AL ȘASELEA: Cadavrul soarelui și renașterea luminii. Unirea a ceea ce e despărțit 108
CEASUL AL ȘAPTELEA: Apophis, dușmanul soarelui. Primejduirea noului conținut sufletesc .. 120
CEASUL AL OPTULEA: Înzestrarea cu haine. Înnoirea comportamentului religios 134
CEASUL AL NOUĂLEA: Vâslașii zeului soarelui. Energia noii conștiințe 140
CEASUL AL ZECELEA: Straja zeului soarelui. Forța penetrantă a noii conștiințe 144
CEASUL AL UNSPREZECELEA: Înnoirea timpului. Dimensiunea religioasă a timpului în noua conștiință 150
CEASUL AL DOISPREZECELEA: Sfârșitul întunericului primordial. Nașterea mult dorită ... 160
EPILOG 168
Anexe 177
Tabel cronologic 182
Privire de ansamblu asupra celor mai importante culegeri de texte egiptene 183
Bibliografie 186
Note 188

19.900

CĂRȚILE NOASTRE – LA DISPOZIȚIA D-VOASTRĂ

Editurile SAECULUM I.O. și VESTALA (*Str. Ciucea Nr. 5, Bl. L 19, Ap. 216, Cod 74696, București – 72*), oferă spre vânzare cititorilor interesați cărțile publicate sub egida lor cu o reducere de 10% din prețul de vânzare, în cazul în care le achiziționează direct de la depozitul editurilor (*str. Iacob Negruzzi, nr. 7*), cu plata în numerar sau le comandă în scris (cu plata ramburs).

Beneficiază de acest avantaj (inclusiv de gratuitatea expedierii prin poștă) oricine cumpără sau comandă cărți în valoare de minimum 60000 lei (se ia în calcul c/v titlurilor disponibile în acel moment).

Relații suplimentare la telefonul 01/3452827, seara sau dimineața până la orele 8^{30}; telefon depozit: 01/2228597, între orele 8^{30}–16^{00}.

Comanda promptă vă garantează reținerea titlurilor dorite!

A se vedea lista titlurilor disponibile și în curs de apariție pe coperțile 2 și 3.

TITLURI DISPONIBILE

- *Tudor Vianu*, **Dicționar de maxime comentat**, 320p., la 2 culori, **17900 lei**;
- *Dan Grigorescu*, **Istoria artei americane**, 384p. + 16 planșe color hors text, **19900 lei**;
- *Florin Marcu*, **Dicționar uzual de neologisme**, 432p., **24900 lei**;
- *Mihai Gheorghe Andrieș*, **Ultimul oraș al Atlantidei**, 320p., **17900 lei**;
- *James Churchward*, **Mu – continentul dispărut**, 288p., **15000 lei**;
- *Charles Berlitz*, **Triunghiul Bermudelor. Incredibila poveste a dispariților misterioase**, 224 p., **15900 lei**;
- *Horia Matei*, **Cucerirea Westului sălbatic**, 224p., **12900 lei**;
- *Max Toth. Greg Nielsen*, **Energia secretă a piramidei**, 208p., **12500 lei**;
- *Nicolae Baciu*, **Agonia României. Dosarele secrete acuză**, 384p., **14900 lei**;
- *Titus Bărbulescu*, **Arta poetică eminesciană**, 208 p., **9500 lei**;
- **Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre**, 384p., **19900 lei**;
- **Procesul mareșalului Antonescu**, ediție îngrijită de Marcel Ciucă, vol. I–II, **44500 lei**, vol. III, **24500 lei**;
- *Elena Niculiță–Voronca*, **Datinile și credințele poporului român**, vol. I+II, 448+496 p., **86000 lei**;
- *Winston Churchill*, **Al doilea război mondial**, I+II, 480+448 p., **49500 lei**;
- *Wilfried Loth*, **Împărțirea lumii. O istorie a războiului rece 1941–1955**, 320 p., **14900 lei**;
- *Pr. Vasile Sorescu*, **Religia ortodoxă, călăuză pentru credincioși**, 192 p. + 8 reproduceri color hors text, **14900 lei**;
- *Gh. Bulgăr*, **Trei scriitori clasici: Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Mircea Eliade**, 160 p., **9900 lei**;
- *Teodor Vârgolici*, **Mari scriitori români în programa școlară. Comentarii**, 208p., **14900 lei**;
- *James Churchward*, **Copiii continentului Mu**, 208 p., **16900 lei**;
- *Richard Reschika*, **Introducere în opera lui Cioran**, 128 p., **10000 lei**;
- *Doina Băghină, Nicolae Constantinescu*, **Literatura română, Cl. V–VIII. Analize**, 224 p., **11900 lei**;
- *Somadeva*, **Oceanul poveștilor**, 288 p., **14900 lei**;
- *Ovidiu Drimba*, **Istoria literaturii universale**, I–II, 352+448 p., **64900 lei**.